

ČASOPIS ZA SLOVENSKO
KRAJEVNO ZGODOVINO

LETO III - ŠT.

1

KRONIKA

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVEŃSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

III. letnik Ljubljana 1955 1. številka

Vsebina prve številke:

- Pismo Edvarda Kardelja Ivu Ribarju-Loli — Stran 1
V. Smolej: Prešeren in narodnoosvobodilna vojna — Stran 5
D. Pirjevec: Družbeno politični vzroki slovenske Moderne — Stran 15
J. Šorn: Ljubljana in kmečki upor v letu 1635 — Stran 22
I. Mohorič: Zgodovina fužin ob Bistrici pri Kamniku — Stran 25
P. Ribnikar: Posestne in gospodarske razmere loško-snežniškega
gospodstva od XVI. do XVIII. stoletja — Stran 35
J. Šašel: Donesek k zgodovini Prekmurja v starem veku — Stran 40
H. G. Andonovski: Stanko Vraz, »Ilir iz Štajera«, izdajatelj make-
donskih narodnih pesmi — Stran 50

MUZEJSKE NOVICE:

E. P.: Delo in razvoj Notranjskega muzeja v Postojni — Stran 51

IZ NAŠIH REVIJ — Stran 53

IZ NAŠIH KRAJEV — Stran 54

ZGODOVINSKO BRANJE:

J. Š.: Loški razgledi I. — Stran 55

J. Š.: Nace Šumi, Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani — Stran 55

Slika na ovitku:

F. Smerdu: Ilegalec (bron)

Barvna priloga:

M. Jama: Pokrajina (olje, platno)

Vinjete so delo prof. J. Plečnika

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik Zvone Miklavčič

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za lokalno zgodovino.
Predstavnik Jože Som. Oprema ing. arch. Ivo Spinčič. Tiska tiskarna »Toneta Tomšič«
v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III (Mestni arhiv).
Tekoči račun pri Mestni hranilnici ljubljanski št. 601-505-1-75. Letna naročnina 400 din,
posamezna številka 150 din.

OB DESETLETNICI OSVOBODITVE

PISMO EDVARDA KARDELJA IVU RIBARJU-LOLI Z DNE 12. AVGUSTA 1942¹Dragi Fisher!²

Danes sem končno dobil Tvoja pisma št. 2, 3 in 4. Politkomisar Žumberaško — pokupskega odreda mi je hkrati sporočil, da bo čakal na moj odgovor do 10. t. m. Ker pa sem pismo prejel šele danes, nisem mogel poslati pošte po njem. Pošiljam jo torej po redni poti, zaradi česar se bo verjetno precej zakasnila.

Jaz sem Ti medtem poslal še eno daljše pismo v odgovor na Tvoje z dne 7. julija; pisal sem tudi Stevi³ oziroma zagrebški organizaciji, ker od Tebe nisem dobil nobenega odgovora in sem se bal, da se Ti je kaj zgodilo. Zato sem bil danes veselo presenečen, ko sem dobil Tvoje pismo. Hkrati prejmi moje iskreno tovariško sožalje zaradi smrti Tvoje tovarišice. Lahko si mislim, kako Ti je pri duši. Vsak od nas mora nekaj žrtvovati v tej borbi. Zdi se mi, da bomo še mnogo izgubili, preden bo fašizem uničen.

Valdesu sem izročil pošto in Tvoje brzojavke bodo odšle še danes, kamor so naslovljene. Zveza je dobra; štirikrat dnevno. Lahko nam pošlješ veliko materiala. S hrvatskim glavnim štabom nimam zveze. Italijani so razbili Goranski odred in pri nas pripovedujejo, da se je mnogo partizanov vdalo Italijanom. Ta demoralizacija se je nato prenesla na naš teritorij in se je vdalo Italijanom 60 mož Kočevskega odreda, večidel z orožjem. Med Kolpo in železnico Sušak—Ogulin so zdaj zelo močne italijanske posadke, zaradi česar naše patrolje ne morejo dobiti zveze s Hrvati. Sedaj smo poslali na ta sektor močno patroljo in upam, da bomo zvezo kmalu vzpostavili. Tačas bom pošiljal vse, kar je važno za Hrvate, Tebi, oz. preko Dede⁴ Staremu⁵. Poslal sem mu že nekaj poročil, do sedaj pa še nisem dobil odgovora. Prišlo je samo vprašanje, ali si prišel v Zagreb, nakar smo odgovorili, da si tam zdrav in cel.

Pri nas je zdaj malo bolj mirno. Imam pa občutek, da je to tišina pred viharjem. Ne vemo še, zakaj. Italijani niso izvedli svoje ofenzive do konca. Prodrli so do Kočevja in Kolpe, nato pa poslali svoje čete proti Hrvatski, en del pa nazaj v Italijo. Sodimo, da so šli na Hrvatsko zaradi ofenzive Vrhovnega štaba. Italijanski vojaki pa govorijo, da gredo na turško fronto in da jih pospešeno pošiljajo na francosko mejo. Morda je to v zvezi s tako dolgo obljublano drugo fronto. Zdi se mi namreč, da je tokrat stvar bolj resna in da bosta Anglija in Amerika tam nekje v septembru morda vsaj poskusili napraviti kake ofenzivne akcije proti Nemcem in Italijanom.

V ostalem opažamo, da se italijanskih čet loteva utrujenost in demoralizacija. Pri nas italijanski vojaki sami pišejo po zidovih: »Noi siamo senza patria — evviva la Russia!« Že nekajkrat se je zgodilo, da so vojaki pobili svoje oficirje.

Rezultati italijanske ofenzive so za nas precej hudi. Ne toliko v pogledu naše žive sile, kakor v pogledu posledic za civilno prebivalstvo. Vso Notranjsko od Ljubljane do Kolpe so večji del požgali. Požigali so sistematično, od vasi do vasi. Moške, ki so ostali doma, so deloma pobili, deloma odvedli v Italijo. V plodnih krajih so prebivalce vasi v celoti izselili v Italijo, polja pa uničili.

Ni skoraj vasi, v kateri ne bi ubili 20 do 40 ljudi. Lahko si predstavljaš, da je v takih pogojih politično delo izredno težko. Očitno je njihov namen popolnoma uničiti narod. Saj to navsezadnje ni nič posebnega, uničiti milijon ljudi v takemle času. Preti nam torej nevarnost, kakršne ni bilo niti v Srbiji niti na Hrvatskem: da bomo ostali jutri na neobljudenih pogoriščih in da bomo po vojni morali po vsej Evropi iskati Slovence, da se vrnejo domov. Zanimivo pa je, da pri ljudstvu ni videti kaj dosti

panike. Celo tam, kjer so največ pretrpeli, se odnos preostalih prebivalcev do partizanov ni poslabšal. Nekateri se bojijo in skoraj na kolenih prosijo partizane, naj ne hodijo v njihove vasi, da jim bodo rajši sami prinašali hrano v gozd, drugi pa pravijo: »Kar noter, bratje! Pa naj ubijejo še mene in vse požgejo! Ne vdamo se jim!«

Partizane smo v veliki večini uspeli zadržati na terenu. Res je, da se jih je okrog 200 vdalo Italijanom, večji del celo z orožjem, in da se jih je nekaj razkropilo po vaseh in gozdovih ali pa so zakopali orožje. Vendar pa so ostale cele čete in bataljoni, ki smo jih hitro zbrali in povezali. Na teren sta odšla tudi dva člana

Tov. Edvard Kardelj

Glavnega štaba, tako da se reorganizacija zdaj z uspehom izvaja. Pereče je vprašanje prehrane, upamo pa, da ga bomo nekako rešili. Naši so že na dveh mestih napravili ofenzivo in dosegli nekaj uspehov. Smolo smo imeli s četo, ki smo jo hoteli poslati na Primorsko.⁶ Ni se mogla prebiti in so jo pri tem precej razbili. Zdi se, da je padel tudi komandant bataljona,⁷ ki jo je spremljal. No, osnovno živo silo smo ohranili in vojska, ki nam je ostala, je mnogo boljša po moralnih in vojaških sposobnostih in čvrstejša. Nekaj časa bomo partizani kakor na začetku, medtem pa se bo položaj menda tukaj popravil.

V vaseh, ki so jih osvojili, poskušajo Italijani tudi pri nas postaviti belogardistično oblast (mešanico mihailovičevcev in reakcionarnih klerikalcev). Dali so jim celo orožje.⁸ Po naših podatkih pa niso imeli pri tem nikjer kaj prida uspehov, zato so tudi začeli s takim klanjem, kakršnih je malo v zgodovini. Trdnost OF je res nemajna. Značilno je, da je n. pr. Ljubljana v mesecu juliju kljub popolni blokadi, kljub ofenzivi in kljub temu, da so odpeljali v konfinacijo že 6000 njenih prebivalcev, spet zbrala okrog 350.000 lir prostovoljnih prispevkov za OF. Vendar pa je res, da dela bela garda s polno paro in postaja čedalje bolj nevarna.

Na drugih sektorjih, kjer nam je še ostalo osvobojeno ozemlje (Italijani so ga zasedli šele 1/3), smo se boljše pripravili za ofenzivo. Zavedamo se, da tudi tu ne bomo mogli vzdržati okupatorjevega navala, če bo tako močan kakor na Notranjskem. Zato smo na tem sektorju osredotočili del čet z namenom, da bomo med ofenzivo lahko z

njimi manevrirali, nato pa jih umaknili v skladu z našim načrtom, drugi del pa bo moral v vsakem primeru ostati na terenu. Ti veš, kakšna je Slovenija. Če Italijani navalijo z velikimi silami, se na Dolenjskem ne bodo mogle obdržati velike edinice. Znano Ti je, da so pri nas povsod ceste in vas pri vasi. Po naših računih Italijani prej kakor v enem mesecu ne bodo mogli organizirati tako obsežne akcije proti nam. Medtem pa jih bomo dobro bili. Naša I. udarna partizanska brigada (bivša proletarska),⁹ je dokončno formirana. Šteje sicer le 500 mož, toda za naše razmere je to dovolj. Saj pri nas ne moremo imeti velikih enot. Upam, da nam bodo bližnji dnevi prinesli prve rezultate.

Italijani so v ofenzivi precej izgubili. Krimski odred se je kar dobro držal, zlasti njegov drugi bataljon. Italijanske izgube nam točno še niso znane. Samo pri Sodražici in samo v enem dnevu so imeli okrog 350 mrtvih.¹⁰ Sodimo, da so imeli Italijani vsega nad 1.000 mrtvih. Orožja žal nismo dobili, razen nekaj avtomatskih in navadnih pušk. Če upoštevamo, da smo ga mi zgubili mnogo več, moramo reči, da smo v materialnem pogledu dobili v tej borbi precejšnje batine. Upam, da bomo to kmalu popravili.

Proti sektaštvu, o katerem si nam pisal, smo šli tu v odločno borbo. Zamenjali smo celo vrsto komandantov in politikomisarjev in izdali posebno številko »Dela«, ki je vsa posvečena boju proti sektaštvu. Tudi mi smo opazili, da se je sektaštvo pojavilo naenkrat s tako silo, da je začelo ogrožati vso našo partijsko linijo. In to v vseh tistih vprašanjih, o katerih nam pišeš v zvezi s položajem v drugih pokrajinah Jugoslavije. Dogodilo se je n. pr., da so naši »vojvode«, kakor smo mi krstili nekatere naše komandante in politikomisarje... povzročili celo krizo v OF. Krizo smo premagali, hkrati pa začeli krepko udarjati po nosilcih sektaštva. Tudi mi smo morali izdati nekaj administrativnih ukrepov proti tem sektašem. Začeli smo reorganizirati sodni aparat, prepovedali smo štabom, da bi streljali ljudi, organizirali smo izredno sodno komisijo, ki ima edina pravico soditi civilne osebe na smrt, po odredih pa smo postavili odredna sodišča, ki imajo edina pravico soditi partizane na smrt zaradi njihovih prekrškov. Proglasili smo, da bo ustreljen vsakdo, ki bo na svojo roko streljal. Malce sem se bal, da morda ne kažemo preveč liberalizma v tem pobijanju samovoljnosti naših »vojvod«. Tvoje pismo pa me je prepričalo, da smo na pravi poti, še bolj pa seveda zadnje Dedovo sporočilo. Mislim, da smo nevarnost sektaštva premagali. Sedaj je povsod srdita partijska kampanja. Z zavezniki smo odnose utrdili. Kajpada moramo biti budni in takoj udariti, čim bi se kaj podobnega še pojavilo. Nevarnost je velika, kajti sedaj imamo celo na vodilnih mestih zelo mlade partijce, ki so prišli v Partijo iz OF. Ravno za te kadre je karakteristično, da ne razumejo popolnoma važnosti OF in so najbolj nagnjeni k sektaštvu. Naši vodilni ljudje so tu pogrešili, kar se nam zdaj na vsakem koraku maščuje. Spričo ogromnega množičnega dela so pozabili vzgajati nove partijske kadre v duhu marksizma in leninizma, posebno pa v duhu prave partijnosti. Tako smo zdaj, sredi oborožene borbe, prisiljeni prirejati tečaje za naše aktiviste in te dni bomo odprli celo partijsko šolo. Vse to nam jemlje veliko sil, toda za uspeh naše borbe je neogibno potrebno, da v čim krajšem času prekujemo naš novi partijski aktiv, da se bo otrešel sektaštva in ultralevičarstva, ki se tukaj pojavlja kot prava otroška bolezen novih komunistov.

Že zadnjič sem Ti pisal, da se težišče borbe prenaša na nemški del Slovenije. Mislim, da bi utegnili imeti vsako zavlačevanje tega usodne posledice. Tu smo tako daleč, da smo zlasti po zadnji italijanski ofenzivi popolnoma odrezani od teh pokrajin. Tam pa se zdaj bijejo veliki boji, ki se širijo vse dalje in dalje. Skoraj vsa Slovenija je v ognju. Naši so na Gorenjskem in Štajerskem zaplenili precej orožja in pokazali množicam, da je Nemce mogoče tolči. Moramo iti tja, sicer ne bomo mogli usmerjati razvoja dogodkov v Sloveniji. To mislim izvesti čimprej.¹¹ Vprašal sem Starega, ali se strinja, da grem s CK KP Slovenije tudi jaz. Kot veš, sem bil vedno nekoliko lokal-patriot. Tokrat pa mislim, da bi bilo dejansko hudo napačno, če bi šel iz Slovenije. V tem primeru bi šel z menoj tudi Valdes, a za Starega imamo tukaj pripravljen aparat na taki valovni dolžini, da bomo lahko z njim v vsakodnevni zvezi. Prav tako tudi s Hrvati.

Trenutno je zdaj po italijanski ofenzivi pri nas precej mirno. Zelo dobro bi bilo, če bi prišel za nekaj dni k nam. V Žumberaškem odredu Te bo prevzela naša

patrulja in Te hitro privedla sem. Uredi potem tako, da se boš lahko tudi vrnil, če bo potrebno. Če je mogoče, prinesi s seboj kar največ raznih dokumentov, ki jih bo naša tehnika razmnožila. To so lahko tudi komplicirani dokumenti, vse, kar je sploh potrebno za gibanje po Hrvaški. Brez pretiravanja lahko rečem, da takšne tehnike, kakršno ima naša Partija v Sloveniji, ni imela še nobena ilegalna Partija. V naši tehniki lahko ponarediš vse — od denarja do dokumentov. Če torej karkoli potrebuješ, pošlji semkaj predloge. Tvojega starega bi tukaj prav radi sprejeli.¹² Naj pride takoj. Vsekakor bomo uredili pot do hrvaškega Glavnega štaba. V nekaj dneh bi lahko bil tu, kar bi bilo zelo koristno zanje in za nas. Ves Izvršni odbor OF je namreč z nami pri partizanih. Vzpostavili smo celo neko vrsto vlade, pa bi bilo zelo dobro, da se s Tvojim starim porazgovorimo o splošnih političnih vprašanjih Jugoslavije. Kar se tiče H., premisli, kaj se ti zdi boljše. Teror je pri nas strašen, Ljubljana hermetično zaprta (razen za nas, ki nam še vedno uspe, da pridemo ven ali noter). V nekaj tednih se nam obeta nova ofenziva — H. torej ne kaže drugega, kakor da ostane pri nas, če se ji hoče partizanskega življenja. Torej, kakor vi sami odločite. Sicer pa — gozdovi, planine in lepo vreme. Premagaš vsako bolezen, pa tudi za živce ne more biti nič boljšega od tega zelenja. Pričakujem vas torej v kratkem.

Vsi tovariši Te lepo pozdravljajo in želijo, da bi Te kmalu videli.

Če si v zvezi s Starim, prosim, pošlji to pismo tudi njemu.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

S tovariškim pozdravom

Bevc-Krištof¹³

P. S.¹⁴

V Žumberačkem odredu Te čaka naš tovariš, ki ima posebno nalogo, da vzpostavi zvezo s Teboj. Privedel te bo direktno k nam. Pridi gotovo!

Ravnokar sem dobil poročilo z Gorenjskega. Nemci izvajajo strašen teror, toda naši jih dobro bijejo.

Oprosti mi slab jezik. Tipkajo mi dekleta, ki ne znajo srbskega oz. hrvaškega jezika.

OPOMBE

1. Srbohrvaški izvirnik v arhivu Zgodovinskega oddelka CK ZK Jugoslavije (16—559). (Iz knjige, ki je sedaj v tisku: Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, del VI., knjiga 5, *Borbe v Sloveniji 1942* (junij-avgust), Pripravila za tisk Vojnogodovinski inštitut JLA in Zgodovinski arhiv CK ZK Slovenije, izdala Državna založba Slovenije.) — 2. Ivo Ribar-Lola. — 3. Ivan Krejačić. — 4. Kominternina. — 5. Tito. — 6. Glavni štab je sklenil okrepiti osvobodilno borbo v Slovenskem Primorju s silami iz Ljubljanske pokrajine in je v ta namen formiral poseben odred pod poveljstvom Stanka Kovača-Smelega. Odred je sredi julija prekorščil bivšo italijansko-jugoslovansko mejo in padel takoj v številne zasede italijanskega XXIII. armadnega korpusa. Kljub temu se je prebijal dalje, dokler ga niso Italijani pri Ostrožnem vrhu obkolili in ga razbili. Pri tem je pri vasi Jurešče 1. avgusta 1942 padel Stanko Kovač-Smeli. — 7. Stanko Kovač-Smeli. — 8. Mišljene so belogardistične vaske straže. — 9. Gre za brigado »Toneta Tomšiča«, ki se je iz »proletarske preimenovala v »udarno«. Tov. Kardelj pravi o tem: »Poleti 1942 je prišla iz Moskve (Kominternina) v Slovenijo (preko Zagreba) depeša, v kateri so kritizirali naziv »proletarska brigada« in zahtevali, da ga ne uporabljamo. Takrat smo lahko dobili zvezo z Vrhovnim štabom (Tito) samo preko Moskve. Ker nam Vrhovni štab ni o tem nič sporočil, smo sklepali, da soglašajo s Kominternino. Zato smo preimenovali slovensko proletarsko brigado, ki smo jo osnovali prav tiste dni, v 1. udarno partizansko brigado. Šele konec 1942 smo zvedeli, da je tov. Tito odbil zahtevo Kominternine. — 10. Število padlih je nekoliko pretirano. — 11. CK KPS in Glavni štab Slovenije sta od julija 1942 skušala okrepiti vstajo v nemški okupacijski coni Slovenije. Zastoj akcije v tem predelu se jima je zdel nevaran. Zato so poslali na pomoč II. grupo odredov ter razmišljali tudi o tem, da bi se vodstvo preselilo na Gorenjsko ali na sektor Moravč. Za to je govorila tudi italijanska ofenziva, ki je v takratnih razmerah močno oteževala vodstvo operacij iz Roga, ki je bil preoddaljen. Tov. Tito je to zamislil, ki mu jo je sporočil tov. Kardelj, v načelu odobril. Ker pa II. grupa odredov ni dosegla pričakovanih uspehov, niso odšli na nemško področje, pač pa v Dolomite. Obenem so sklenili, da bo Kidrič pregledal nemško cono, kar je storil novembra 1942. Pokazalo se je, da je bila odločitev CK in Gl. štaba pravilna, kajti iz Dolomitov so mnogo laže vodili vstajo v nemški coni in v Primorju, in se je aktivnost v teh krajih močno okrepila. (Po izjavi E. Kardelja). — 12. Sredi 1. 1942 bi moral priti na slovensko osvobodeno ozemlje dr. Ivan Ribar. Prihod je preprečila italijanska ofenziva v Sloveniji. — 13. Edvard Kardelj. — 14. Nadaljnje besedilo je pripisano s črnilom.

PREŠEREN IN NARODNOOSVOBODILNA VOJNA

VIKTOR SMOLEJ

Boj Slovencev za nacionalno in socialno osvoboditev v letih 1941—45 je imel tudi veliko kulturno vsebino; zato je v NOB, zlasti v tisku, povsem naravno sklicevanje na slovenske duhovne velikane kot glasnike naprednih idej in vidce svobodne prihodnosti. Med velikani, ki posebljajo slovensko pozitivno preteklost, zavzema prvo mesto France Prešeren. Dušan Moravec,¹ ki je doslej edini skušal opozoriti na Prešernovo mesto v NOB, se je moral že zaradi ozko odmerjenega okvira v dnevniku omejiti na nekaj zelo vsakdanjih in maloštevilnih ugotovitev. Nekaj prešernian iz osvobodilne vojne je bilo zaznamovanih v katalogu Prešernove razstave² (1946) in, delno razširjeno, v brošuri Prešerniana.³ Gradiva, ki se nanaša na Prešerna, Udovič v svoji bibliografiji⁴ kajpada ne navaja posebej, temveč pomešano med ostalim. Prešernov album⁵ je vključil v svoje ilustracijsko gradivo tudi nekaj posnetkov iz osvobodilnega tiska. Drobne pa značilne stvari na Prešernov naslov je kajpada priobčeval skorajda ves naš tisk po osvoboditvi, a tudi to bibliografsko ni zbrano.

Tudi naše razpravljanje téme ne izčrpa. Iz ogromnega gradiva obravnava samo nekatere izbrane momente, ki pa vendar v bistvu dovolj tipično kažejo odnos NOB do Prešerna.

Osvobodilno gibanje je od prvih dni videlo v Prešernu idejnega velikana, čigar duhovno dediščino samo prevzema in čigar daljni nacionalni in človečanski misli hoče v naših dneh izvojevati zmago.

Ko se je 1941 obnovil nekdanji Slovenski Poročevalec, sedaj kot glasilo osvobodilnega gibanja, je takoj v prvi svoji številki, ki je izšla maja 1941, svoj prvi, uvodni članek končal s citiranjem kitice iz Prešernove Zdravljice.⁶

Prva številka Mlade Slovenije, glasila Mladinske OF, pozneje Zveze slovenske mladine, ima sestavek »Pesem mladine 3. december 1941«. Članek izprašuje, ali se nam je posrečilo realizirati Prešernov kulturni in politični program. Župančičeva generacija je izvojevala njegov kulturni program, na nas je, da ostvarimo njegov politični program. »Danes se slovenska mladina svojemu geniju zaklinja, da bo žrtvovala vse, da uresniči njegov politični program — Zedinjeno Slovenijo —, ki edina

more jamčiti tudi za svobodo slovenske kulture.«⁷

Po sklepu vodstva osvobodilnega gibanja je proslava Prešernovega rojstnega dne leta 1941 postala vseslovenska zadeva. Slov. Por. 29. nov.⁹ prinaša članek »Prešernov dan — naš slovenski dan«, kjer pravi: Še nikoli ni slovenski narod proslavljal obletnico Prešernovega rojstva v tako usodnem razdobju kot letos. Govore nam, da je hlapčevstvo naša dedna lastnost in naše narodno prekletstvo. Prešeren pa pravi drugače: Največ sveta otrokom sliši Slave. Strahopetci so danes politikanti, ki iščejo program, »slovenski narod pa črpa svoj program iz samega sebe, iz svojega narodnega in ljudskega hotenja, ki ga je sodobno dogajanje do kraja izoblikovalo, ki ga je pa čudovito zajel že Prešernov genij, genij pristno slovenskega duha« v kiticah Zdravljice. »V letošnjem letu dozoreva pred nami sinteza novega slovenstva, sinteza slovenske kulture in slovenske puške. Njen posrednik je naša slovenska mladina.«⁸

Ne da bi vedel, kako osvobodilno gibanje s Prešernovimi besedami razlaga ta svoj program, ga je nekako istočasno citiral Ivan Regent v Moskvi. Ko se je začela ustvarjati protifašistična fronta Slovanov, je na vseslovenskem sestanku dne 10. in 11. avgusta 1941 govoril v imenu Slovencev in med slovenskimi kulturnimi velikani imenoval tudi Prešerna in zaključeval: »... gre za to, da bi cenili svobodo in samostojnost ljudi in narodov tako, kakor jo cenijo ljudje in narodi, ki se zavedajo, da, manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi.«⁹

Prav tako v leto 1941 pada članek v reviji »Osvobodilna fronta«, ki je pod uredništvom Borisa Kidriča, Edvarda Kocbeka in Zorana Poliča izhajala v Ljubljani, tiskana 1941 in 1942. Druga, decembrska številka iz 1941 ima uvodnik pod naslovom »Praznik Prešernovega rojstva«. Poudarja stalno živost njegove besede in njegove misli, ki je posebej aktualna v novih razmerah osvobodilnega boja. Toda razen v ta gesla, obljube in pozive se potopimo tudi v Prešernova »velika in nepremakljiva načela življenja, ki nam tudi na tem velikem prelomu jasno kažejo pravo in rešilno smer.« Izmed teh idej sta za nas vodilni zlasti nezmagljiva vera v obstoj slovenstva (proti Vrazovi neveri) ter misel o človečanski

skupnosti svobodnih in enakopravnih narodov. V duhu tedanje politične linije o najtesnejšem povezovanju našega osvobodilnega boja s sovjetskimi vzorniki člankar dalje razpleta idejo te povezanosti, ki da izhaja iz Prešernovega duha. »Prepojimo se s čudovito zavestjo, da smo šele s to mislijo (o povezanosti s SZ) v srcu resnično in dokončno eno s svojim narodnim genijem.«¹⁰

Misel, da je v SZ uresničen ideal Prešernovega bratstva narodov in jezikov, je pesniško izrazil naslednje leto Župančič v pesmi na Prešernov verz: Tja bomo našli pot.¹¹ Pesem je nastala proti poletju 1943 in je bila tedaj objavljena v reviji ljubljanskih književnikov Setev. Pesem je prešla v partizane. Postala je tam ob Prešernovi duhovni prisotnosti ena najbolj priljubljenih recitacijskih točk in bila tudi razmnoževana.

Isto politično misel naj bi izražala tudi manifestacija na Prešernovo smrtno obletnico 1942. SPor je 31. januarja 1942 objavil proglas IO OF, da je mesec februar 1942 za Slovence pomemben, ker pade vanj ob-

letnica Prešernove (8. II.) in Jurčičeve smrti (15. II.) ter ker je to »mesec zmag Rdeče delavsko-kmečke armade SZ«. Zato proglašajo »7. februar za slovenski narodni praznik vseslovske enotnosti.« V znak tega praznika naj v Ljubljani med 7. in 8. uro zvečer nikogar ne bo na ulici ali v javnih prostorih.¹² Italijani, ki so jih izučile podobne akcije 1941, so 7. februarja predstavili policijsko uro na šesto popoldne in s tem javno manifestacijo onemogočili.

K navedbam iz vodilnega osvobodilnega tiska 1941 naj pridružim navedbe iz Slovenskega zbornika, ki je izšel proti koncu prve zime 1941/42. Tudi tu člankarji navezujejo na Prešernovo ime in misel.¹³ Tako Juš Kozak uvršča v veliko slovensko trojico Prešerna, Levstika in Cankarja, isto trojico navaja Boris Kidrič, a Prežihov Voranc in Juš Kozak štejeta naše nacionalno življenje »od Prešerna do Cankarja.«

Ni tu mesta, da bi mogli podrobno bibliografsko slediti Prešernovemu imenu, delu, mislim in vplivu v osvobodilnem tisku in sploh v osvobodilnem gibanju po prvih javljanjih 1941. Zato samo nekaj splošnih ugotovitev! Poleg Cankarjevega imena se Prešernovo najpogosteje in najvztrajneje pojavlja in ponavlja kot simbol vsega dobrega, resničnega in lepega. Zdravljica in Uvod h Krstu pri Savici sta bili v osvobodilnem boju Prešernovi najbolj popularni pesmi in stalno na programu mitingov, sestankov ter zborovanj v vojski in zaledju. Zaradi politične vsebine so tudi razumljivi njuni zelo pogosti ponatisi, delno v celoti, tako rekoč nešteto krat pa nekatere kitice in verzi. Od drugih Prešernovih pesmi zasledimo ponatisnjene še Vrbo, Povodnega moža, nekatere sonete z nacionalno vsebino iz Sonetnega venca, po ljudski prirejeno Od Rošlina in Vrjankota — toda vsega tega je v primeri s prej omenjenima pesmima izredno malo. Posamezni Prešernovi verzi in kitice so raztreseni po vseh mogočih vojaških in civilnih listih, brošurah, časopisih itd. vseh slovenskih predelov in vseh vojnih let. Prešernovi verzi so postali udarna gesla, ki jih je mladina pisala v mestih po zidovih in jih na listkih raztresala po ulicah. Črtomir¹⁴ in Ostrovhar¹⁵ sta iz Prešernovih pesmi postali tudi partizanski imeni. »Nova pisarija« je dala naslov zbirčici partizanske poezije, proze in dramatike, ki jo je v treh številkah izdal IX. korpus na Primorskem.⁴ Matej Bor v reportaži V partizanskem taboru še pozimi 1941/42 zapisuje željo in potrebo partizana-koman-

Sl. 1. Prva stran ovitka gorenjske bibliofilske izdaje

dirja: »Zdaj pogrešamo samo še zbirko revolucionarnih pesmi od Prešerna do naših dni.«¹⁶ Prav pod naslovom *Od Prešerna do danes*⁴ je 1944 Jože Tiran ustregel tej želji in potrebi z izdajo take antologije. Vsakoletni spominski dnevi — rojstvo in smrt — izzovejo v tem in onem časopisu članke o pesniku in njegovi neizčrpnih miselnih bogatiji.

Prešernova pesem postane domača tisočem, ki so jo dotlej le malo poznali ali so zanjo komaj vedeli. Postane jim tako domača, da jo partizanski zabavljivci in humoristi uporabljajo tudi za travestije: tako nastane po Glosi Mulovodec,¹⁷ po Memento mori Skesani domobranec,¹⁷ po Orglarčku Generalček,¹⁸ po Novi pisariji Nova sleparija¹⁹ itd.

Kljub vsej priljubljenosti in popularnosti Franceta Prešerna pa v osvobodilnem tisku ne zaznamujemo nobenega natisnjene ali razmnoženega izbora iz njegove poezije, kakor ga je doživel Gregorčič. Zamišljene take izdaje se niso uresničile. Vendar lahko rečemo, da so korenine za ljudsko izdajo Prešerna 1946 že v vojnih letih. Ko se je konec 1945 na sestanku na ministrstvu za prosveto govorilo o prvem proslavljanju kulturnega praznika slovenskega naroda, je misel o izdaji »ljudskega Prešerna« sprožil dr. Anton Slodnjak, ki je to idejo potem tudi 1946 uresničil. Izdaji je napisal posvetilo: »Ob stoletnici Poezij slovenskemu ljudstvu posvečen in zanj prirejen ponatis. Taka ljudska izdaja, mislim, izdaja, namenjena tako širokim plastem, je bila po osvoboditvi mogoča predvsem zaradi popularizacije Prešernove misli in besede, kakršna je uspela osvobodilnemu gibanju.

V partizanih je bila splošno znana in najbolj razširjena miniatura Prešernovih pesmi v izdaji Akademске založbe. Jože Tiran pripoveduje o srečanju z Jakom Avšičem, pomembnim vojaškim funkcionarjem v NOB (poleti 1943): »Veste, tudi jaz nosim s seboj tole knjižico, sedem včasih na kako skalo ali štor, pa prebiram.« je dejal vojak igralcu, ki nadaljuje: »Pogledal sem — v rokah je držal drobno knjižico, ki jo je izvlekel iz gornjega žepa svoje vojaške obleke. Bile so poezije Franceta Prešerna.«²⁰ Metod Mikuz pripoveduje iz okolice Karteljevega v začetku junija 1943 o padlem komandantu, ki je tudi nosil s seboj Prešernove poezije, »vsakemu takratnemu partizanu dobro znano rdečo knjižico«. V pretresljivi simboliki nam vstaja iz naslednjih besed Prešernova najintimnejša

in najgloblja povezanost s slovenskim dogajanjem vojnih let. Ko so komandanta pokopali, so v štab brigade prinesli pokojnikovo zapuščino, »v robec zavito listnico in... rdečo knjižico Prešernovih poezij. Vse je bilo okrvavljeno, tudi Prešeren. Na za spoznanje bolj rdeče platnice se je ujela temnejša komandantova kri v velikih lisah, zašla pa je tudi v knjižico samo. Zalila je ves Sonetni venec, in ko smo knjižico z vsem spoštovanjem odpirali, smo morali paziti, da listov nismo strgali, kajti včeraj še živa kri, polna življenja, mladosti in neugnane sile in želje, prinesli boljše in lepše življenje svetu in sebi, se je strdila in dobesedno zapečatila največjo in najlepšo slovensko pesem.«²¹

Navedbe iz 1941 ter sumarična označitev iz naslednjih let so nam nakazale, kako je osvobodilno gibanje v Prešernu gledalo skoraj izključno glasnika osvobodilnih stremljenj slovenskega ljudstva, ki jih zdaj revolucionarno rešuje, torej glasnika političnih idej osvobojenja in združenja Slovencev ter mednarodnega sožitja.

Imenovanje vojaških partizanskih enot po duhovnih velikanih v NOB ni izjemno in tako ena izmed slovenskih narodnoosvobodilnih brigad nosi tudi ime Prešernovo. Ko so se bataljoni Škofjeloškega in Gorenjskega odreda ter Žirovska in Poljanska četa 12. julija 1943 pod Blegašem formirali v brigado, je brigada dobila naslov »Gorenjska«. Ob italijanski kapitulaciji je bila na Dolenjskem in med drugim v dneh od 13. do 12. sept. zavzela Turjak. Po tej zmagi je dobila naslov »udarne« in se preimenovala v Prešernovo. Vrnila se je na Gorenjsko in 6. okt. 1943 z Gradnikovo in Vojkovo brigado formirala XXXI. divizijo. V tem sklopu je operirala na področju med progo Ljubljana—Jesenice—Podbrdo—Posočje, torej na delu Gorenjske in Primorske z jedrom v obeh škofjeloških dolinah ter na Cerkljanskem. Od tod je maja 1945 prodirala proti zapadu in sodelovala 1. maja pri osvoboditvi Gorice.²²

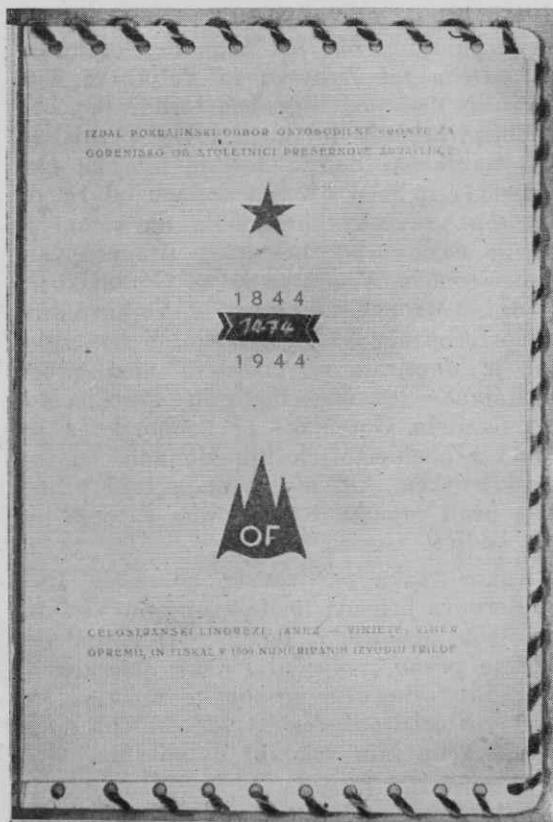
Kakor vsaka partizanska enota je tudi Prešernova brigada imela svoj tisk. Vsebina so osebni spomini iz bojev in iz okupacije, okorne pesmi, politični članki, smešnice i. pod. Literarne cene prispevki nimajo. Vsi listi so ilustrirani, čeprav so tehnična sredstva seveda bila več kot nezadostna.

Prešernova brigada je imela naslednje liste²³, ki so se nam ohranili: Gorenšči fantje so začeli šapirografirano izhajati konec 1945. Ohranjenih je pet števil. Zadnja, po

vrstnem redu šesta številka, je bila pripravljena ali morda tudi razmnožena tik po invaziji zapadnih zaveznikov v zahodno Evropo in pred sredo junija 1944. Zadnja številka je ohranjena samo v tipkopisu — kakor kažejo rdeče črte v njem, je bil to verjetno izvod, ki ga je pripravljenega za razmnožitev pregledal komisar. Peta številka ni ohranjena.

Lista Prešernovci pišejo imamo ohranjene samo dve številki. Mišljen je bil kot tednik (1. številka izšla 8. 7. 1944, 2. številka izšla 15. 7. 1944), toda ne da se ugotoviti, ali je tednik po dveh številkah prenehal, kar bi bilo mogoče, če pomislimo na tedaj se uveljavljajoči Partizanski dnevnik, tudi z gorenjsko-cerkljanskega področja, ali pa se nadaljnjih številka nobena ni ohranila, oziroma še ni evidentirana. List se je razmnoževal ciklostilno in naj bi bil novičar.

Zanimivo je, da so borci II. bataljona Prešernove brigade svojemu žepnemu časopisu dali ime po Aškerčevih besedah, namreč Mi vstajamo, in ne morda po kakih Prešernovih verzih. Tega lista sta ohranjena samo prva in peta številka, obe tipkani.

Sl. 2. Notranja naslovna stran gorenjske bibliofilske izdaje z zaporedno številko izvoda

Prva je izšla julija 1944, peta pa ob novem letu 1945. V zadnji ohranjeni, to je peti številki se uredništvo opravičuje, da se je ta številka zakasnila — stvarno bi šlo največ za zamudo od enega meseca do enega meseca in pol —; zakasnitve da »je krivo pomanjkanje časa in stalno zasedanje položajev«.²⁴

Časopisov, kakor je bil Mi vstajamo, je bilo v Prešernovi brigadi več,²⁵ toda se nam niso ohranili ali še niso prišli v bibliografski razvid.

List, ki nosi za naslov Prešernov verz Največ sveta otrokom sliši Slave, ne spada v osvobodilni tisk. Izšel je (ciklostilno, s tiskano barvano naslovno stranjo) sicer v okviru Prešernove brigade, toda že po osvoboditvi.²⁶

Po Prešernu je nosila ime partizanska civilna tehnika na Pohorju.

Tehnike, ki so se v večjem številu začele ustvarjati na Štajerskem zlasti po prihodu XIV. divizije, so si prav tu nadevale imena po naših pesnikih in pisateljih (tehnika Aškerc, Prežihov Voranc, Cankar, France Prešeren). Tehnika »France Prešeren«²⁷ je nastala v začetku 1944 na Pohorju, kjer je deloval Kozjanski odred. Danes ni več ohranjena. Prvotno je bil to na pol v zemljo zakopan bunker, nekaj sto metrov vzhodno od zaselka Zajselski. »V početku je tiskala v glavnem propagandne letake, opise, kako se širi organizacija NOB, poročila s svetovnih bojišč in o akcijah NOB. Toda tehniki so že po nekaj mesecih postala tla prevroča. V poletju 1944 si je izbrala drugo mesto, južneje od prejšnjega«.²⁸ Bilo je to »v globoki razorani soteski pod Zajselsmi... Njeno novo mesto je bil kraj, kamor mogoče že svojih 50 let ni stopila človeška noga. Šum, ki ga je kakih 100 m niže povzročal hudournik in kakih 20 m visok slap, je bilo vse, kar je v enakomernem ritmu motilo neznanško tišino novega doma.«²⁹ Kraj sam nima svojega imena. Lojze Avsenak, ki je deloval v tej tehniki, mu je dal ime »Temni graben«, ker se je tako ime najbolj prilagalo značaju pokrajine. »Če bi tehniko hoteli poimenovati z imenom, ki ga ima širša okolica tega kraja, bi morali reči, da je bila »Pod Zajselsmi«. Na novem mestu se je čutila tehnika nekoliko varnejšo in se je tudi njeno delo hitreje razmahnilo. Imela je štiri lastne pisalne stroje, dve rotarki na ročni pogon ter še poseben ciklostil.« Ker je bila sosedna najbližja tehnika »Aškerc« nekje pri Jurkloštru, je tehnika »France Prešeren« zasičevala potrebe srednjega in vzhod-

nega Kozjanskega. »Kurirja sta vsak večer marljivo raznašala čtivo na javke, od koder se je širilo dalje po terenu. Njuna nahrbtnika sta bila po večini nabita, saj smo, zlasti »Novega časa« in »Mladine«, tiskali ene številke tudi po dva do tri tisoč izvodov. In s tem bremenom je bilo treba izjarka tako, da nikjer ni ostalo sledu stopinje. Pozimi, ko bi se sicer v snegu poznala vsaka stopinja, sta morala kurirja v ledeno vodo potočka, ki je tekel skozi razdrapano globel, in po njem skoraj kilometer daleč do poti, ki ga je prečkala in bila razhojena od ljudi-domačinov.«³⁰ Čeprav je bila tehnika skrita v globači, ki sta jo z obeh strani zapirala strma, skalnata, razrita bregova, in daleč naokoli ni bilo nobene nasselbine, so jo Nemci le izsledili: 26. februarja so jo odkrili in zažgali, njeni člani so bili ujeti ali pobiti in le dvema se je posrečilo pobeogniti.²⁸

Udovič navaja iz tehnike »France Prešeren«, vse v ciklostilski razmnožitvi, štiri brosure: Bebler Aleš in Vipotnik Albin: Za masovno partijo na Štajerskem, Bebler Aleš: Za splošno mobilizacijo na Štajerskem, Nemeč Ivan-Vojko: Ljudska oblast ter Košir Niko-Nikolaj: Trinajsta udarna od Pohorja do Kozjanskega. Prve tri so izšle 1944, zadnja nosi letnico 1945. Razen Nikolajeve vojne reportaže so imenovane brošurice samo razmnožene centralne štajerske izdaje in ne izvirni tiski te tehnike.

Razen navedenih brošur je tehnika razmnoževala še centralno štajersko izdajo različnih časopisov, tako Novega časa, Mladine, Borbene Slovenke in Slovenskega vestnika, izvirna periodična publikacija pa je bil Volilni vestnik za Kozjansko okrožje ter Radio poročila, ki so izhajala dvakrat tedensko in dosegla 78 števil. Dalje je seveda kakor vse tehnike skrbela za tekočo propagandno in agitacijsko gradivo, za razglase in poročila, včasih s karikaturami, ter za ves priložnostni tisk, ki je bil potreben organizaciji v kozjanskem okrožju.«²⁸

Ko se je po italijanski kapitulaciji in nemški ofenzivi jeseni 1943 okrepilo partizanstvo in si ustvarilo tudi stalna osvobodena področja — Dolenjsko in Cerkljansko —, se je razen v vojski moglo razmahniti kulturno življenje tudi med civilnim prebivalstvom. Posebej je hotela živeti osvobodjena Primorska dežela, ki je toliko let trpela pod fašizmom, kjer ni smela desetletja živeti slovenska beseda; zato je bila prav tu posebno živa želja po kulturnem ustvarjanju, branju in prepevanju, sproščeno nacionalno

izživljanje je zahtevalo tudi sproščeno kulturno aktivnost. Slučaj je hotel, da je v leto 1944 padlo nekaj jubilejev najvidnejših leposlovnih ustvarjalcev preteklega stoletja: konec 1943 25 let smrti Ivana Cankarja, a 1944 stoletnica rojstva Josipa Jurčiča ter Simona Gregorčiča. Za bralne krožke, mitinge, prosvetne večere, šole in tečaje — pa seveda za branje samo, je bilo izdanih več brošur, ki so se nanašale na te jubileje.³¹ Posebno Primorska je tedaj dobila celo vrsto takih izdaj. Oglašala se je namreč obenem izrazita želja tudi po lepi besedi, po leposlovju: ljudje so želeli brati in slišati pesem in prozo, ki ne bi bili hoteli dosežati zgolj aktivistični politični učinek.

V leto 1944 pa je padla tudi pomembna obletnica iz Prešernovega ustvarjanja: stoletnica, kar je nastala Zdravljica, marseljeza osvobodilnega gibanja. Dasi je pesem nastala kdaj na jesen 1844, je vendar vse leto 1944 bilo v siju te stoletnice, ki je tudi gornjim jubilejem dajala še globlji poudarek in več sijaja.

Prva publikacija v spomin te Prešernove pesmi je v četverko zganjen list, ki ga je pod naslovom »Stoletnica Prešernove Zdravljice« izdal Pokrajinski odbor za Primorsko Slovenijo neposredno pred 8. februarjem.³² List, ki je ciklostiran, prinaša na 2. strani — prva je naslovna — besedilo Prešernove pesmi in za tem osnutek govora za javno proslavo, kjer so podčrtane predvsem politične ideje. Navodilo za prireditvev proslave ali za miting na listu naravnost pravi: »Najprej naj kdo gladko prebere besedilo, ki ga vam podajamo, da bo občinstvo poučeno, za kaj gre, nato pa naj kdo deklamira »Zdravljico«. Ostali program naj se izpolni z drugimi točkami. Vsekakor pa naj bo program v skladu z namenom proslave: naša stoletna težnja po svobodi, dan slovske vzajemnosti. Prešeren in Gregorčič nam nudita za to obilico primerne gradiva.«

Avtorja ta zganjeni list ne izdaja, odkriva pa nam ga spominski članek »Ob stoletnici Prešernove Zdravljice« v »Triglavskih odmevih«, glasilu XXXI. divizije, v katere sestavu je bila tudi Prešernova brigada. Tretja številka tega revijalno zamišljenega partizanskega glasila je posvečena stoletnici »Zdravljice«. Pod uvodnim člankom, ki ga gori navajam, je podpisan Drago Lovrič, ki je to številko tudi uredil. Besedilo tega uvodnika se v celih odstavkih popolnoma ujema z besedilom govora, ki ga

prinaša gori omenjeni letak, dodani so le odstavki o pesnikovem življenju.

Ta tretja številka »Triglavskih odmevov« prinaša prvo ilustrirano izdajo Prešernove Zdravljice v osvobodilnem tisku. Pobudo zanjo je dal Drago Lovrič, izdelal pa je ilustracije Dore Klemenčič-Maj. Oblika ciklostirane publikacije je folio. Na naslovni strani ovitka dominira nad vsem prostorom dopasna podoba Franceta Prešerna, ki v desnici drži čašo, levico pa je položil na mizo, pred katero stoji. Okoli vratu ima modno ruto, obraz mu obdajajo nazaj padajoči skodrani lasje. Ta črtež je izveden v črnem. V levem spodnjem kotu stoji napis v rdečem tisku: V proslavo stoletnice Prešernove »Zdravljice«. Na čelu zgoraj je enako v rdečem naslov publikacije Triglavski odmevi in ime izdajateljice XXXI. divizije. Za ovitkom slede štirje nepaginirani listi, potiskani samo po eni strani, ker je hrbtna stran zaradi tiskarske barve, ki udarja skozi slab papir, vedno neporabna. Vsaka stran ima priobčeni v rdečem tisku po dve Prešernovi kritici, ilustracija pa je posneta v črnem. Prvi list³⁴ podaja izsek slovenske pokrajine, ki jo vokvirjata težko obloženi vinski trti. Drugi list³⁴ kaže moško postavo, ki trga okove, medtem ko iz viharnega neba šviga strela v sovražnika. Tretji list prikazuje kmečko dekle med gorami na paši, v ozadju pa fanta s puško v roki, ki dekle pozdravlja. Zadnji list upodablja družbo, ki sedi pri mizi, na kateri je hleb z vinom, v rokah drže čaše, ob mizi pa stoji postava z značilnimi Prešernovimi atributi, ki družbi nazdravlja; miza stoji pred mogočno gorenjsko hišo s križanimi okni, gledalcu primaknjena brajda s prepletajočimi se vejami, zelenjem in debli močne trte ustvarja družbi bohoten okvir.

Drago Lovrič in Dore Klemenčič-Maj sta po nalogu Glavnega štaba prišla konec januarja 1944 v štab IX. korpusa, ki je imel tedaj svoj sedež v Zakrižu, vasici, pol ure peš nad Cerknim. »Triglavski odmevi« sicer niso bili edicija IX. korpusa, toda ker so imeli zaradi folijske oblike videz prave revije in ker se je XXXI. divizija držala v glavnem v večji ali manjši bližini štaba IX. korpusa, sta mogla Lovrič in Klemenčič porabiti ta list za ilustrirano izdajo »Zdravljice«. Lovrič je za Prešernovo proslavo 8. februarja imel v Cerknem v glavni dvorani govor o Prešernu in njegovi Zdravljici — ta govor je potem Pokrajinski odbor izdal na svojem letaku in ga je sam avtor priobčil dopolnjenega v »Triglavskih od-

mevih«. Lovrič je dal Maju pobudo, da ilustrira pesem za »Triglavske odmeve«. Maj se je dela lotil in je s svinčnikom pripravil izdajo. Da bi s ciklostilom mogli razmnoževati v barvi, črni in rdeči, je narisal posebej tekst pesmi in posebej ilustracijsko opremo. Tehnika »Partizanskega dnevnika«, ki je razmnožila to izdajo, je delala tedaj pod Labinjem pri Cerknem na cesti, ki vodi iz Cerknega v Novake. Ne urednik ne ilustrator v tehniko nista imela dostopa in tako je neznan tehnik — ciklostilec s podloženih Majejih predlog vpraskal v matrice posebej besedilo in posebej ilustracije. Maj je sicer dobil matrice naknadno v roke, preden se je začelo razmnoževanje, toda marsikaterih nerodnosti, ki jih je vrisal oziroma vpraskal neznan ciklostilec, ni mogel več popraviti. Napravljeni sta bili za vsak list, kakor rečeno, dve matrici, tako da je razmnoževalec posnel na list najprej črni, potem rdeči tisk. Za Prešerna na naslovni strani Maj ni imel nobene predloge in ga je naslikal pač nekako »po spominu«. Delo je bilo napravljeno nekako med 21. febr. (ta datum ima ena izmed pesmi, priobčena v 3. številki) ter med 27. marcem (tedaj se je začela večja »hajka« na Cerkljanskem). Ker je mogoče z matrice napraviti največ do 200 izvodov, je računati, da je Cerkljanske Zdravljice izšlo okoli 200 izvodov.

Tretja izdaja »Zdravljice« ob njeni stoletnici je gorenjska bibliofilska (glej slike). To je najlepši pokrajinski tisk in ena izmed najlepših in najzanimivejših izdaj iz NOB. Kakor pravi notranji naslovni list, je to edicijo izdal »Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko ob stoletnici Prešernove Zdravljice 1844—1944«, ³⁵ avtorja pa sta Marijan Šorli-Viher in Janez Vidic-Janez³⁶. Viher je v publikaciji vpisan kot rezec vinjet, Janez kot rezec celostranskih linorezov, a naslovno stran ovitka sta signirala oba, da podčrtata skupnost v delu. Publikacijo je »opremil in tiskal v 1500 izvodih TRILOF« (notranja naslovna stran), to je tehnika TRILOF, nastanjena v Davči pod Blegašem.

Zunanja podoba in tehnična ureditev izdaje je vredna podrobnega opisa.

Na rožnatem ovitku v gornjih dveh tretjinah linorez predstavlja Prešernov portret.³⁴ Pesnik drži v roki čašo, od spodaj navzgor se mimo pesnikove glave in okoli nje vije trta. V spodnji tretjini je napis »Prešernova Zdravljica«. Napis je izdelal Šorli, enako v osnovi portret, ki ga je Vidic dopolnil z nekaj potezami. Naslovna stran

ovitka je odtisnjena v črnem na rožnato podlago. Poleg te izdaje v rožnatem ovitku pa je nekaj iztisov bilo izdanih v motno belem ovitku, na katerega pa je naslovna stran odtisnjena v zlati barvi. Obe izdaji se ločita tudi po tem, da so listi v rožnatem ovitku zvezani le ob notranjem robu s trakom v slovenskih narodnih barvah, medtem ko je odličnejša izdaja, v slogu albumov ali spominskih diplom, povezana ter okoli in okoli obrobljena z debelejšim slovenskim trakom.

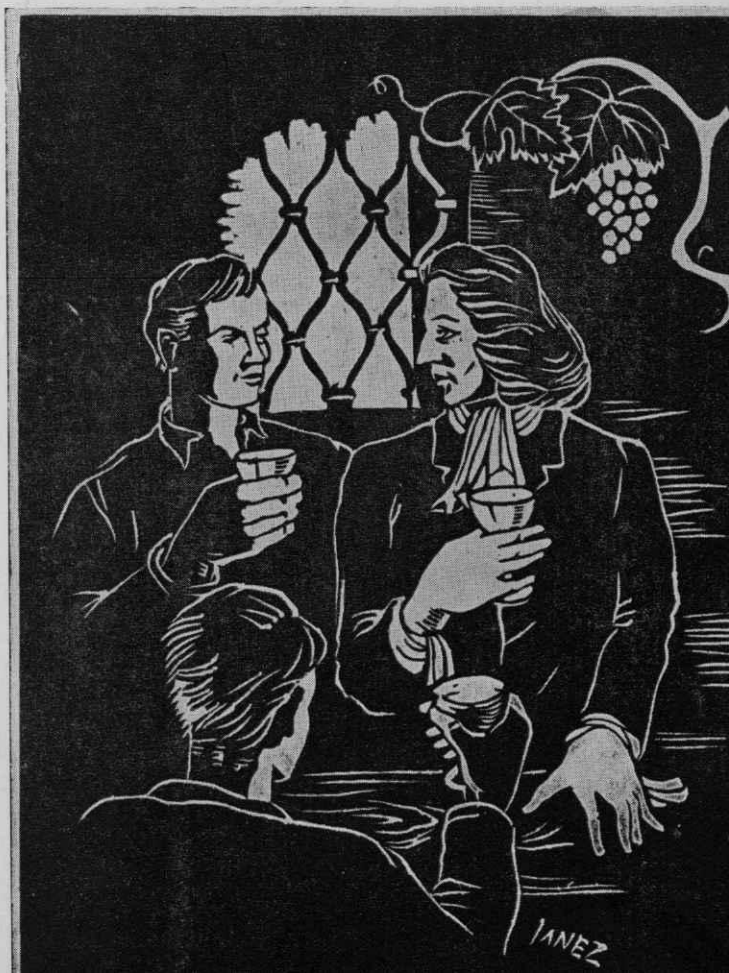
Celotna zbirka je pravzaprav dvodelna: k enemu pergamentnemu papirju z vinjetami in besedilom ene kitice »Zdravljice« se stalno družil en list s celostranskim linorezom. Na vsak pergamentni papir je v rdečem tisku natisnjena ena kitica. Tako je osem listov besedila z vinjetami in za vsakim tem pergamentnim prozornim listom po en list z linorezom. Vsak list z rdeče tiskanim besedilom ima po dve zlato odtisnjeni vinjeti, vsebinsko se nanašajoči na tekst, ena nad tekstom, druga pod njim. Kitice so stavljene v obliki vinske čaše. Linorezi so odtisnjeni v črnem na slabšem, neprozornem, konceptnem papirju in predstavljajo: izsek pokrajine iz vinskih goric s trtami in klopotcem: spreved otroških, moških in ženskih postav; skupino sovražnikov, v katero je iz viharnih oblakov udarila strela; rajajočo skupino štirih postav; doprsno sliko dekleta s cvetlico v roki, medtem ko v globokem ozadju stojita dve moški postavi s puškama; moško figuro, predstavljajočo delavca s puško; skupino vedno globlje v dno slike se izgublajočih sejalec³⁴ ter končno v zaprtem prostoru za mizo sedečo skupino treh moških, med njimi Prešerna, ki si nazdravljajo s kupico v roki.

Delovni kolektiv tiskarne TRILOF je vodil Boštjančič-Boš, po poklicu grafik iz Ljubljane. Ta kolektiv zaradi težav, ki jih je moral premagovati pri natiskovanju Zdravljice, zasluži posebno omembo. Bili so to razen dveh grafikov, vštevši Boša, sami delu priučeni razmnoževalci-tiskarji, ki pa so prav pri Prešernovi Zdravljici pokazali izredno skrb, ljubezen in požrtvovalnost. Tiskarna je bila v Davči v bunkerju, kjer sta pred njo delala Šorli in Vidic. Ko sta se umaknila tiskarni, sta delala najprej v opuščnem bunkerju bolnišnice Franje v Davči (»Franja« se je namreč prej prese-

lila v novo reorganizirano samostojno bazo v znano sotesko pri Cerknem), med delom za Zdravljico pa sta se novembra 1944 preselila v novo bazo ob potoku Zali pri Davči. Postojanka je bila popolnoma zakamufilirana, dostop do nje je bil zgolj po strugi Zale z mnogimi mostički. Ta baza, kjer je bila risalnica, tri pisarne, mehanična delavnica ter prostori za bivanje, danes ni več ohranjena.

Ideja za natis Zdravljice je prišla iz propagandnega odseka Oblastnega komiteja KP za Gorenjsko. Tu so že dalj časa mislili na to, kako bi izdali izbrane Prešernove pesmi za splošno potrebo in rabo. Leta 1944 pa je bilo Prešernovo ime vedno v ozračju, po vojski in osvobojenem ozemlju se je proslavljala stoletnica Zdravljice. Tako se je rodila ideja, da bi pač izdali, ko ni mogoč večji izbor Prešernovih poezij, ilustrirano Zdravljico. Dajali naj bi jo kot darilo in kot priznanje ljudem, ki so se zelo žrtvovali za NOB ali se posebej izkazali v dolinah: ilegalcem in političnim delavcem ter v vojski borcem in komandantom. Zato bodi izdaja nekaj izrednega.

Arhitekt in slikar sta se informirala, kakšen material je na razpolago, ter se dogovorila za izdelavo in opremo. Celotna zamisel je bila Šorlijeva, vendar je tiskarna

Sl. 5. Celostranski linorez Janeza Vidica (Janeza) iz gorenjske bibliofilske izdaje

nekatero njegove načrte spremenila, nekaj pa dodala. Prvotno zamišljeni format je bil po Šorlijevi zamisli manjši in vinjete so bile postavljene drugače. Materiala je bilo v tiskarni dovolj, ker je imela dobre zveze na vse strani. Linolej, kajpada rabljen, je bil na razpolago iz hotela Zlatorog v Bohinju in s Puterhofa pri Tržiču. Orodje je bilo primitivno: navaden nož. Razen črk v mapi in notranje naslovne strani je bilo vse delo izvršeno z nožem v linolej. Po predhodnih skicah s svinčnikom, ki sta si jih medsebojno ocenjevala in ki so jih dobili v roke tudi ljudje pri političnem vodstvu, sta potem arhitekt in slikar izvršila vsak svoj delež. Njuni linorezi so bili potem originalno odtisnjeni.

Zamiseln gorenjske bibliofilске Zdravljice je nastala neodvisno od cerkljanske Klemenčič-Majeve, tudi na izvedbo pri arhitektu in slikarju ni vplivala, ker sta jo dobila v roke, ko sta svoje delo na pol že opravila. Osnutki so nastali verjetno septembra, linorezi so nastali v naslednjem mesecu, tisk pa je bil opravljen v novembru in decembru. Hitrejše delo je ovirala pri avtorjih že omenjena selitev iz Davče v Zalo, hitrejše izvedbo v tiskarni pa tekoče delo. Tiskarna je imela en sam stroj, pri katerem so morali ročno vrteti kolo, zvito iz več okroglih palic. Delali so to ure in ure, dan in noč. Ustrezati so morali aktualnim dogodkom in zadostovati tekočim potrebam; saj so dalje izdajali svoje redne publikacije, a poleg njih še številne proglaše, plakate, brošure itd. itd. Tudi črk je bilo premalo in je bilo večkrat treba stavek razdreti, da so dobili potrebni črkovni material. Med vsem tem pa so s posebno ljubeznijo in skrbnostjo stavili Prešernov stavek, ki je zahteval črno, rdečo in zlato barvo. Za zlato tisk so vinjete odtisnili najprej v rdeči barvi, a vlagalka je še mokri list takoj dala »pozlatarjem«, da so svežo rdečo barvo posuli z bronznim prahom. Tako in sploh celotno delo bi zahtevalo mnogo časa že v mirnodobskih razmerah in v redni tiskarni — neprimerno več časa in ljubezni pa je zahtevalo v gorah, v zasilni partizanski tiskarni.

Delo je bilo izvršeno vsaj decembra, če ne morda, vsaj prvi izvodi, že v novembru.

Vidic v pismu zaključuje svoje pripovedovanje o tej bibliofilski izdaji: »Koliko časa so mapo tiskali, vam ne morem povedati, ker sem bil prvič oddaljen od njih, drugič pa sem vrezaval nove linoreze za časopise, za plakate od jutra pa v noč,

tako da niti nisem utegnil misliti na to. Tiskarji so delali to mapo z velikim veseljem in zadovoljstvom, kar se tudi vidi na njihovem delu. Pri teh mislih pa nikdar ne morem pozabiti veselega in vedrega obraza Boša, ki je to tudi izpeljal. Pri vsakem delu, ko sem ilustriral vse mogoče tekste, sem imel ogromno volje in veselja, saj sem bil pri delu, ki mi je najbližje. Pri Prešernovi Zdravljici pa sem čutil nekaj več, trudil sem se ponazoriti njegove misli, misli vseh ljudi, ki so brali njegovo Zdravljico — borbo proti sovražniku, izdajalcu, borbo proti krivici, preganjanju — poleg tega pa veliko ljubezen do naroda, humanizem in bratsko ljubezen med narodi, ki žele živeti v miru. Srečen in vesel sem bil, ko sem videl pred seboj Zdravljico končano. To je bilo zame veliko doživetje...«

Število izvodov, 1500, je zapisano na notranji drugi naslovni strani. Tudi notranja naslovna stran je namreč dvojna. Prva stran je prozoren pergamentni papir, ki ima v zlatu natisnjen grb OF in partizansko zvezdo, v rdečem tisku pa je pasek, del traku, na katerem je v vsak izvod ročno s črnilom zapisana številka izvoda. Druga, tudi še naslovna stran, prinaša na takem konceptnem papirju, na kakršnega so odtisnjeni linorezi Janeza Vidica, v sredini letnici 1844 in 1944, ob zgornjem robu napis: Izdal Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko ob stoletnici Prešernove Zdravljice, ob spodnjem robu pa: Celostranski linorezi: Janez — Vinjete: Viher — Opremil in tiskal v 1500 numeriranih izvodih TRILOF.

Ta Gorenjska Zdravljica je najlepša izdaja Prešernovega besedila na partizanskem ozemlju in najlepša izdaja slovenskega literarnega teksta v NOB.

Ob omenjeni izdaji je za praktično rabo nastala še ena: na enem samem v četverko zganjenem listu. Naslovna stran ima grb OF s podpisom: December 1944 — Izdal Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko, v zlati rezu pa na gornji polovici strani napis Prešernova Zdravljica, ki je identičen z napisom na naslovni strani bibliofilске izdaje. Druga stran tega zganjenega letaka prinaša tiskano besedilo Zdravljice, tretja stran pa končni, to je osmi linorez iz bibliofilске izdaje (Prešeren v družbi z dvema moškima figurama v zaprtem prostoru). Četrta stran je prazna, ker slaba barva s tretje strani udarja skozi papir. Tisk je v celoti črn. Opravljen je bil gotovo v tiskarni TRILOF, kakor bibliofilska izdaja, dasi to na

papirju ni zapisano; saj sta uporabljena ista linoreza. Datiranje lista z decembrom 1944 na naslovni strani potrjuje verjetno kombinacijo, da je bila Šorli-Vidičeva mapa dotiskana vsaj v decembru, pač pred tiskom zganjenega lista.

Povsem naraven najvišji izraz odnosa narodnoosvobodilnega boja do Prešerna je proglasitev Prešernovega smrtnega dne za vseslovenski kulturni praznik. Ideja o tem je nastala med člani odseka za prosveto pri Predsedstvu SNOS konec januarja 1945 v Črnomlju.³⁸ Po tej zamisli bodi Prešernov dan vsako leto praznik celotne slovenske kulture v najširšem smislu besede, praznik, ki naj ga proslave šole, kulturne ustanove, založbe, znanstvene institucije, ljudska prosveta, reproduktivna umetnost, upodabljajoče panoge, amaterski in poklicni odri z osrednjim narodnim gledališčem na čelu, pevski zbori itd. Dan pesnikove smrti, ki je v februarju, in ne pesnikovega rojstva, ki pade v december, je prav posebej primeren za to, ker je do tega dne že mogoče kritično pretresti delo minulega leta ter ob obračunih o uspehih in neuspehih zastaviti delo za prihodnje delo. Te misli je vseboval predlog, ki ga je odsek naslovil na Predsedstvo SNOS, da o postavitvi kulturnega praznika slovenskega naroda odloči. Ta predlog z utemeljitvijo se je glasil:

Za poglobitev celokupnega prosvetnega dela med našim narodom naj bi se uzakonil sledeči predlog:

PREDLOG

Dan smrti pesnika Franceta Prešerna, 8. februar, se proslavlja po vsem ozemlju Slovenije kot narodni kulturni praznik. Praznuje naj se tudi povsod drugod, kjer živijo Slovenci in imajo svoje šole in kulturne ustanove.

Ta dan naj se proslavi na sledeči način:

1. *Sole*: vse šole v Sloveniji in slovenske šole v tujini posvetijo ta dan proslavi, ki mora biti izrazito kulturnega značaja in pri kateri sodeluje le šolska mladina enega ali več učnih zavodov iste stopnje. Proslava je obvezna za vso šolsko mladino; namjo je vabiti tudi javnost, a predstavniki oblasti se morajo teh proslav udeležiti.

Ta dan je za šole pouka prost.

Nadaljevalne šole in razni tečajji morajo posvetiti eno uro pouka namenu, kakor ga predvideva proslava na ostalih šolah.

Visoke šole podeljujejo na ta dan nagrade, združene s primernimi slavnostmi vsega zavoda.

2. *Državna gledališča*: proslavijo ta dan s primerno zaključno prireditvijo, kakor sledi iz točke 7 tega predloga.

3. *Radio*: na isti način kakor pod točko 2.

4. *Vse prosvetne organizacije in ustanove* so dolžne proslaviti ta dan kot glavni del proslav v smislu točke 7. tega predloga. Njih proslave obsegajo nastope s sodelovanjem vseh prosvetnih enot in organizacij enega kraja ali več krajev skupaj. Kjer so dami pogoji za organizacijo skupnih nastopov zaradi plemenitega tekmovanja v kulturnem udeleževanju, naj bo to prirejeno ob tej priliki.

5. *Državna in druga založništva* naj za to priložnost izdajo dela iz vseh panog kulturnega udeleževanja, ki bi predstavljala najboljše, kar je bilo v dobi tistega leta ustvarjenega.

6. *Razstave*: zveze likovnikov, pisateljev, založništva i. dr. naj v teh dneh priredijo reprezentativne razstave tiska, slik in organizirajo primerne večere.

7. Dan Prešernove smrti bodi centralni dan kulturnega tedna, ki naj obsega izvedbo prireditev, kakor so našteje v gornjem predlogu v posameznih točkah.⁴¹

8. Ustanovi naj se odlikovanje za vse prosvetno delo, ki naj nosi ime *Franceta Prešerna*. To odlikovanje naj se po-

deljuje na ta dan kulturnim delavcem ob priliki javnih prireditev, to je: učitelstvu v šolah ob šolski priliki, delavcem v prosvetnih organizacijah ob njih prireditvah itd.

9. *Nagrade*: Za obstoječe nagrade in nagrade, ki bi se v bodoče določile od državnih in drugih ustanov za prosvetno delo v vseh smereh, naj bi se podeljevale v tem času (tednu).

10. Pravilniki za podeljevanje odlikovanj in nagrad bi se izdelali kasneje.

Utemeljitev

Za dvig kulturne zavesti našega naroda in s tem tudi dviganje njegovega ponosa in narodne zavesti in samozavesti bodi en teden v letu posvečen slovenski kulturi. Ta teden naj doseže svoj višek na dan Prešernove smrti. Ta dan bodi naš kulturni praznik. To bodi velika manifestacija vsega kulturnega dela od osnovne šole do univerze, od najmanjše prosvetne organizacije na vasi do najvišjega predstavništva našega prosvetnega življenja — Akademije znanosti, skratka, ta teden bodi revija vsega prosvetnega dela za dobo enega leta.⁴¹

Da je dan obletnice smrti Franceta Prešerna za to najbolj primeren, je brez dvoma. France Prešeren in njegovo veliko kulturno delo in poslanstvo je tista sila, ki more dati takemu prazniku najtrdnjšo oporo in najmočnejši temelj. France Prešeren je bil in bo ostal vsem slovenskim generacijam utelosenje slovenske duha. On je bil žarišče slovenske misli in s Prešernom smo stopili v svetovno kulturo in z njim kot s simbolom vsega našega napredka korakamo in dvigamo svojo kulturo v krog slovenskih in vseh ostalih narodov.

Naša narodnoosvobodilna borba je morala biti zato nujno opirna na delo Franceta Prešerna. Sleherni borec v dobi tega zgodovinskega dogajanja, bodisi kot član naše osvobodilne vojske ali delavec zunaj nje, je opiral svoje delo na Prešernove besede. Nanj se sklicujemo v borbi za našo svobodo in v borbi za mesto, ki ga mora dobiti in imeti naš narod v družini ostalih svobodoljubnih narodov.

Odsek je razen predloga z utemeljitvijo predložil Predsedstvu tudi tekst odloka o proglasitvi kulturnega praznika. Odlok je Predsedstvo sprejelo, kakor je bil predlagan.

Citirani Predlog z utemeljitvijo ter predlog odloka je pospremil odsek z naslednjim spremnim pismom:³⁹

Odsek za prosveto
pri Predsedstvu SNOS
Št. E — 165/45

Na položaju
dne 28. I. 1945.

PREDSEDSTVU SLOVENSKEGA
NARODNOOSVODILNEGA SVETA

na položaju.

Oddelek za ljudsko prosveto pri odseku za prosveto Predsedstva SNOS stavlja predlog za odlok o narodnem kulturnem prazniku. Prosimo Predsedstvo, da bi o tem predlogu (kolikor je mogoče naglo razpravljalo in da bi o tem primeru, da bo ta predlog osvojen, radiogramsko obvestilo o tem Pokrajinske odbore za Primorsko, Gorenjsko in Stajersko, ker le tako bi bilo mogoče, da bi ta praznik vsaj deloma slavili že letos.

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

V. d. načelnika:
Milena Mohorič s. r.

Vodja oddelka za ljudsko prosveto:
Bogomil Gerlanc s. r.

Predsedstvo SNOS, ki je bilo tedaj na Maverlenu pri Črnomlju, je še isti dan predlog odseka osvojilo, naslednji dan pa so bile poleg odseka za prosveto obveščene o tem tudi še vrhovne civilne in vojaške oblasti in ustanove, da so dalje obvestile nižje instance s kurirji, pismi in radiogrami. Ker sam odlok o kulturnem prazniku ni mogel biti takoj objavljen v centralnem časopisju, je Predsedstvo formalno datiralo odlok s 1. februarjem, ko so sicer že tekle

mrzlične priprave za prvo proslavo novega praznika.⁴⁰ V nekaj dneh so vrgle tehnike na dan nove skladbe, izšla je brošura z gradivom za proslavo,⁴¹ po listih so izšli članki, posvečeni slovenski kulturi in Prešernu,⁴² slikar Mihelič je v linolej vrezal pesnikov portret iz njegovih zadnjih, kranjskih let,⁴³ slikar Jakac je na padalsko svilo upodobil Franceta Prešerna za centralno proslavo v Črnomlju ter vrezal pesnikovo silhueto za vabilo na to prireditev itd.

OPOMBE

1. dm (= Dušan Moravec): Prešeren v partizanskem tisku, SPor 8. II. 1946. — 2. Prešernova razstava 1946, 14. — 3. Franc Kidrič: Prešerniana, 1946, 33, 42, 45. — 4. Jože Udovič: Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska, Slovenski zbornik 1945, 1945, 659–696. — 5. Prešernov album, 1950. — 6. SPor 1. št. (maja) 1941; ponatis Slovenski poročevalec 1938 in 1941, 1951, 46. — 7. Mlada Slovenija, št. 1.–2. (november) 1941; ponatis: Mlada Slovenija 1941 do 1943, 1946, 11–12; članek je napisala dr. Marja Borštnak (osebna izjava). — 8. SPor 29. XI. 1941, v ponatisu 197–198; napisal Edi Kocbek (osebna izjava). — 9. Citirano po opombah ponatisa SPor 294–295. — 10. Osvobodilna fronta, št. 2. (december) 1941; napisal Edi Kocbek (osebna izjava). — 11. Oton Zupančič: Izbrane pesmi, Klasje št. 9–10, 185. — 12. SPor 31. I. 1942 (Ljubljanska izdaja). — 13. Slovenski zbornik 1942, ponatis 1945, po katerem citiram str. 9, 36, 33, 49 in 37. — 14. Prim. pesem s tem podpisom, Mlada Slovenija, september, 1942. — 15. Prim. o Blažu Ostrovrharju članek v Obzorniku 1953, 68–73. — 16. Slovenski zbornik 1942, ponatis 70. — 17. Pesmi naših borcev, izbral in uredil Mile Klopčič, II. knjiga, 1944, 55–56 in 59, v ponatisu 1945, 63–64 in 67. — 18. Bodeča neža, začetek avgusta 1944. — 19. Bodeča neža, 1. september 1943. — 20. Obzornik 1951, 159. — 21. Primorski dnevnik 22. II. 1948. — 22. XXXI. Izdano ob drugi obletnici enaintridesete divizije, 1945; SPor 6. II. 1946; LdP 12. VII. 1947; Jeseniški kovinar 22. VII. 1950; Tov. 1953, 941. — 23. Gl. opombo 4. Opisane časopise hrani Muzej narodne osvoboditve, manj NUK. Ker ni centralne kartoteke osvobodilnega tiska, je mogoče, da posa-

mezne še neznane oziroma v Ljubljani nedostopne tiske in časopisne številke hranijo lokalne knjižnice, arhivi Zveze borcev itd. — 24. Mi vstajamo, 5. št., izšla ob novem letu 1945, str. (1). — 25. Ivan Koncilja, Ljubljana, osebna izjava; 1944–45 je bil v politkomisariatu štaba Prešernove brigade. — 26. Gl. faksimile zaglavja SPor 7. II. 1946; kar je tam grafičnih znakov, so stavljene ročno in niso kliširani; od tod je tudi napačno štet letnik II., medtem ko je v resnici na izvorni naslovni strani tiskana številka I.; po vsebini sodeč je izšla številka kmalu po 20. X. in pred 29. X. 1945; izvorna ilustracija naslovne strani je tiskana v rdeči in modri barvi. — 27. Lojze Avsenak: Tehnika »Franceta Prešerna«, SPor 28. in 20. V. 1946; isti; Bohor žari, 1951 (črtici Tiskarno je rešil, 38–46, in Pogled v tehniko Franceta Prešerna, 61–65. — 28. Lojze Avsenak, pismeno sporočilo 16. II. 1952. — 29. SPor 28. V. 1952. — 30. Lojze Avsenak, pismeno sporočilo 16. II. 1952; prim. tudi pesem o kurirju tehnike SPor 30. V. 1946; avtor je Lojze Avsenak (dopisnica 2. IV. 1954). — 31. Več o tem gl. Pogovori o jeziku in slovstvu, 1954, 48–49. — 32. Drago Lovrič, elektrotehnik, sedaj direktor DES v Novi Gorici, svak slikarja in kiparja Nikolaja Pirnata, osebno 20. IV. 1954. — 33. Poleg Draga Lovriča informator Dore Klemenčič-Maj, akad. slikar, osebno, aprila 1954. — 34. Gl. reprodukcijo v Prešernovem albumu, 1950, 254. — 35. Prešernov album, 1950, v opombi na str. 326 k strani 254 pravi k reprodukciji naslovne strani te izdaje: »Izd. Pokr. odbor OF za Gorenjsko ob stoletnici Prešernove Zdravljice 1844–1944.« Prav tam pravi v opombi k reprodukciji enega Vidičevega limoreza iz iste publikacije: »Izdal Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko«. Različna formulacija o izdajatelju bi mogla zavesti v zmotu, da gre tu za dve različni izdaji, ko je v resnici ena sama. — 36. Informatorja inž. arch. Marijan Sorli in akad. slikar Janez Vidic. — 37. Prešerniana, 1946, 22 (in po njih A. Gspan, SR 1950, 57) navajajo le tri natise Prešernove Zdravljice v osvobodilnem tisku. Če ne štejemo objav v periodiki, je teh natisov četrto, kolikor jih navaja tudi brošura Prešernova razstava 1946, 1946, 14 (št. 257–260). — 38. Prim. zapisek Prvi »Prešernov praznik«, NOja 1955, 139–143. — 39. Izvirnik dopisa kakor tudi predlog z utemeljitvijo za postavitev kulturnega praznika po dosedanjem iskanju v arhivu Predsedstva in odsekov SNOS ni bil še najden; tipkopisno kopijo obojega hrani Milko Gerlane, ki jo je prepuštil v objavo. — 40. Prva uradna objava odloka SPor 3. II. 1945. — 41. Prešeren, glasnik naše borbe in naše svobode, izdal prop. odsek Glavnega štaba NOV in POS. — 42. Navajam samo članka v obeh centralnih časopisih: Boris Kidrič: Nekaj misli ob obletnici Prešernove smrti, SPor 3. II. 1945, ter nepodpisan članek Razmišljanja na Prešernov dan, LdP 10. II. 1945. — 43. Prva objava z izvirnega linoreza SPor 3. II. 1945.

DRUŽBENO POLITIČNI VZROKI SLOVENSKE MODERNE*

DUSAN PIRJEVEC

Vprašanje, ki je zaobseženo v tem naslovu, je mogoče točneje določiti približno takole: katere družbene in politične spremembe so povzročile in opredelile nastanek, razvoj in uveljavljenje tistega pojava, ki mu pravimo slovenska Moderna? Brž ko je vprašanje tako zastavljeno, pa je že jasno, da tu ne gre za poskus, podati čim popolnejšo podobo in analizo vsega družbenega in političnega dogajanja na Slovenskem v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, ne, bistvo problema je drugje: treba je odkriti in preiskati samo tiste premike v družbi in politiki, o katerih res lahko trdimo, da so bili odločilni za nastanek Moderne.

O vzrokih določenega pojava pa je mogoče razglabljati šele tedaj, ko nam je ta pojav sam na sebi kolikor toliko razumljiv, ali bolje: ko ga nam je uspelo definirati glede na istovrstne pojave prej in kasneje. Očitno je sicer, da bo imela taka definicija marsikatero pomanjkljivost, ki pa bodo odpadle, brž ko se bomo dokopali do vzrokov.

Spričo te načelne metodološke ugotovitve je potrebno, da vemo najprej, kaj sploh pomeni pojem *slovenska Moderna*. Predvsem nam ti dve besedi prikličeta v zavest imena Cankarja, Župančiča, Murna in Ketteja, kar je znak za dejstvo, da nam označujeta v prvi vrsti določeno literarno gibanje, se pravi, gibanje, ki je uveljavljalo nove estetske vrednote. Opredeliti slovensko Moderno, pomeni torej opredeliti estetske kvalitete, ki so se uresničile v Župančičevi, Murnovi in Kettejevi pesmi ter v Cankarjevi prozi. Vse druge opredelitve so podrejenega pomena. Razpravljati pa o družbeno političnih vzrokih slovenske Moderne pomeni tedaj, ugotoviti, kolikor je to pač mogoče, tiste družbeno politične dogodke, ki so tako ali drugače omogočili nastanek in uveljavljenje teh novih estetskih vrednot.

Po vsem tem je očitno, da moramo najprej določiti, kaj pomeni slovenska Moderna kot literarno gibanje, se pravi, kaj je v območju estetskih vrednot novega ustvarila in kaj je njena estetska specifičnost. Opisano nalogo pa je mogoče rešiti le s primerjalno metodo, se pravi, če primerjamo poezijo Moderne s poprejšnjim pesništvo.

* Predmet, ki ga obravnava pričujoči sestavek, je tako obširen in zahteva tako obsežne analize, da ga je v okviru revijalnega prispevka mogoče pregledati zgolj shematično, tako rekoč v obliki vrste tez. Odmerjeni prostor je povzročil, da je avtor opustil podrobnejše navajanje gradiva in da ta sestavek ni vsestransko izdelana razprava, ampak bolj idejni osnutek.

V času, ko se je oblikovala Moderna, je bil najvidnejši poet na Slovenskem Anton Aškerc. Kot pristaš realističnega programa je bil epik, epski pesnik. Bistvena lastnost epike je, da verzi avtorju niso instrument izpovedi, marveč instrument opisa objektivnih dogodkov. Dokler je bil Aškerc temu načelu zvest, je ustvarjal balade, ki imajo nedvomno visoko umetniško vrednost. Toda njegova epika je polagoma degenerirala. Epski verz je pesnik zlorabil, uporabil ga je za direktno izpoved, za propovedovanje svojih nazorov. S tem je izginila plastičnost podob, prepričljivost misli, ki govori preko metafore, jasnost opisa, mesto tega pa so nastajale dolgovezne politične ali svetovno-nazorske deklamacije in Aškercova pesem je izgubila ves svoj čar.

Poleg Aškercarja in njegovih epskih epigonov je živela tedaj na Slovenskem še vrsta lirikov, kot so na primer Cimperman, Funtek, Jesenko itd. To je bila deloma refleksivna lirika z močnim domoljubnim akcentom, deloma pa ljubezenska izpoved. Toda takšna ali drugačna, bila je to mrtva pesem, ki jo literarna zgodovina označuje za konvencionalni formalizem. Zanj je značilna predvsem neka posebna laž o človeku. Nikjer ni nobenih toplejših čustev, kaj šele usodnejših strasti. Človek, kakršen se prikazuje v teh verzih, je predvsem človek dobrega vedenja, dostojen in tako lepo urejen, da so se v njegovih prsah naselila samo blaga, neproblematična čustvovanja. Prav zaradi tega se na primer niti tako tragične usode, kot je bila Cimpermanova, niso mogle izraziti v umetniško pomembnejših delih, ampak so se izživljale večinoma v narejeni in solzavi idiliki.

V nasprotju s to človeško nezanimivo in manjvredno verzifikacijo pa je Župančič odkrito in jasno povedal:

Pogledal sem tvojo svetost —
in sedaj me je sram.
Bil sem hišam umazaniam gost —
in sedaj me je sram.

Silna intenzivnost čustva in odkritost izpovedi — to je bistvena značilnost teh verzov in to je bistvena značilnost moderne lirike sploh. Zastor, ki je drugim onemogočal vpogled v najintimnejše predele človeškega srca, se je nenadoma dvignil. Pravilni in vsem razumljivi, zlasti pa skrajno do-

stojni kalupi, v katere so nasilno uklepali človeško strast, so bili nenadoma razbiti.

Kako in zakaj se je to zgodilo? Odgovor na to je skrit v odgovoru na vprašanje, zakaj in od kod pesniški propad Antona Aškercu, zakaj in od kod slabotnost tedanje lirike?

Razkroj Aškerčeve epike je, na kratko rečeno, v tem, da je pesnik opustil objektivni opis in prešel v izpoved, v subjektivnost. Pesnik ni več skrit za dogodki, ampak stopa brez premisleka v ospredje, osvetljen z najmočnejšim reflektorjem, in v bobnečih verzih razlaga svoje nazore. V njegovem delu so se začele pojavljati brezoblične, hibridne tvorbe, mešanice epike in reflektivne lirike. Vzrok temu neuspelemu prehodu iz enega sveta v drugi utegnemo odkriti v značaju in vsebini tistih sil, ki so gnale Aškercu stran od mirne epske oblike.

V delih, ki jih smemo označiti za degenerirano epiko, je skušal Aškerc uveljaviti svoje nazore o družbi, o narodnosti, o umetnosti itd. To izpovedovanje je dobilo umetniško manjvredno obliko. Tudi Prešeren je na primer v sonetu *Žioljenje ječa, čas v nji rabelj hudi* tako rekoč povsem neposredno izpovedal svoj svetovni nazor, a Prešernova izpoved je umetniško visoko vredna. Zakaj? Kadarkoli je dal Prešeren določenemu spoznanju pesniško obliko, je v tej pesmi vedno čutili vse dvome, muke in zmote, skozi katere se je moral pesnik prebiti, da je prišel do jasne in odrešujoče misli. Zato je ta misel res odrešujoča, ni hladna konstatacija, ampak odrešitev iz zadušljive tesnobe. Ne tako Aškerc. Njegova izpoved je dobila obliko neposredne publicistične agitacije. Pri Prešernu je čustvena sila izpovedne pesmi predvsem v pretresljivosti in usodnosti spoznanja, Aškerc pa nadomešča čustveno silo s patetiko.

Aškerčeva programatična in tendenčna pesem ni bila težko priborjen izhod iz dvomov in zmot, marveč je bila samo verzifi-

cirana fiksacija nekaterih racionalnih dognanj, fiksacija, ki je nastala iz želje, da bi svoj narod poučil v pravih nazorih in da bi te prave nazore uveljavil proti svojim idejnim nasprotnikom. Taka pesem seveda ni mogla govoriti o človekovi intimnosti, o njegovih duševnih stiskah in strasteh. Nujno se je morala spremeniti v dolgovozno in patetično deklamacijo.

Prva in bistveno važna vzpodbuda za Aškerčeve postopke je bilo njegovo liberalno prepričanje, njegov borbeni liberalizem, njegovo svobodomiselstvo, ki se je v njem pretvorilo — tudi potem, ko je sprejel nekaj socialističnih idej — v izrazito dogmatski sistem, v katerem je vse enkrat za vselej pojasnjeno. Svobodna misel je postala svoja lastna sužnja. Pesnik je postal svečenik ideologije in tako ni videl več, kaj se dogaja v njegovem srcu. Vse svoje sile je podredil borbi za ideologijo in vsak vzgib srca, ki bi ga lahko odtujil tej borbi, se mu je zazdel pregrešen. Bil je vkljenjen v zakone posebne morale, ki jemlje posamezniku njegove individualne pravice, to je bila morala borbenega liberalizma. Kdor je tedaj hotel odstreti zaveso, ki je Aškercu zapirala pogled v nje v najintimnejši svet, je moral v prvi vrsti premagati moralo borbenega liberalizma.

Drugače je bilo z liriko. Konec sedemdesetih in v osemdesetih letih, ko se je na Slovenskem oblikoval realistični literarni program, je lirika izgubila svoj pomen. Pesniški ideal je postala srbska narodna, se pravi, pripovedna pesem. Realistični generaciji se je zazdela lirična pesem, ki ji je jedro predvsem človekovo notranje doživljanje in ki ne razlaga nobenih idej, niti ne kliče v družbeno borbo, nepomembna in nezanimiva. Ta odnos do lirike je zelo jasno izrazil Fran Levec v svojem pismu Antonu Aškercu z dne 28. avgusta 1882. Levec je pisal takole: »Pri nas preveč prevladuje čisto subjektivna lirika, pripovedne pesmi (balade, povesti, romance) pa se preveč zanimajo, ker nihče ne pomisli, kolikega vpliva so baš take stvari osobito na mlajši zarod naš.« Levcu se je tedaj zdelo, da utegne imeti epika veliko družbenovzgojno funkcijo, kakršne liriki ni mogel priznati.

Merilo družbene vzgojnosti seveda ni značilno samo za slovenski realizem, vendar je dobilo pri nas poseben poudarek: narodno obrambno in narodno vzpodbudno tendenco. Naš realizem je hotel vzgojiti slo-

Sl. 1. Hiša na Poljanski cesti, kjer je od leta 1884 do leta 1895 stanoval v 1. nadstropju pri Poloni Kalanovi Josip Murn

venski narod v duhu narodne borbenosti, hotel ga je nacionalno utrditi in usposobiti za narodnostni boj. Razumljivo je, da v takem programu intimnemu svetu posameznega človeka ni mogel biti odmerjen kdo ve kako velik prostor. Liriki je zato pripadla usoda manjvredne literarne zvrsti. Preostajalo ji ni nič drugega, kakor da se je izživljala v konvencionalnih temah in ustaljenih oblikah. Splošna miselnost je bila taka, da lirični izpovedi ni mogla pripadati pomembnejša »vloga«, in ta splošna miselnost je bila vzrok, da se tudi tisti, ki so pisali lirične verze, niso mogli priboriti do takega pogleda v človekovo notranjost, ki bi bil človeško pomemben in dragocen. In kdor je hotel tedaj ustvariti novo, resnično liriko, je moral premagati najprej to miselnost, premagati je moral vzgojni, narodno-vzpodbudni kriterij.

Po vsem tem lahko rečemo, da sta razvoj slovenske umetnosti zavirala dva momenta: liberalistična borbenost in narodnovzgojna ali narodnoobrambna tendenca. Toda če smo pri Aškercu bolj poudarjali prvi moment, še ne pomeni, da ni pri njem popolnoma enakovredno učinkovala tudi druga prvina. In če smo pri liriki imenovali predvsem narodnoobrambne težnje, tedaj to še ni znak, da med razlogi, ki so zavirali njen razvoj, ni bilo tudi liberalistične borbenosti.

Oba opisana vzroka pa sta dejansko samo posledica nečesa, kar je po svojem učinkovanju od njiju obsežnejše in usodnejše. Res je sicer, da je Aškerc slepila njegova zaverovanost v najrazličnejša načela, res je, da je lirika bolečala, ker ji je bila splošna miselnost iz razlogov narodne vzpodbudnosti neprijazna. Kljub temu pa še vedno ostaja nerešeno vprašanje, zakaj je bil Aškerc tako neskončno zaverovan v svoje nazore, tako neomajno prepričan vanje, da ni ostalo za dvom niti najmanjše možnosti, kako da ni opazil, da je življenje neprimerno bolj zapleteno in zadeva ideološke jasnosti dosti težja, kakor pa se je njemu zdelo? Kako, da ta ali drugi liriki ni opazil, da v človeku vendarle ne bivajo samo vzpodbudna lju-bezen do domovine, blago navdušenje nad cvetico in idilična zaljubljenost? Kako da je bilo v Aškerčevih nazorih in v tej liriki vse tako urejeno in neproblematično?

Človek, kakor se je prikazoval v naši literaturi, je bil notranje neproblematičen, nezanimiv in v določenem smislu prazen. Iz te praznine ni mogla nastajati pomembna umetnost. A ta neproblematičnost je bila posledica »neproblematičnosti« slovenskega

življenja sploh. To misel utegne najbolje pojasniti primer Janka Kersnika. V pismu z dne 10. II. 1889 je dajal Marici Nadliškovi takle pouk o estetskih načelih: »Glejte, draga gospodična, ako tako izpeljete povest, boste zadostili glavnemu zakonu, kateremu se mora klanjati vsak pripovedovalec, namreč dosegli boste pri čitatelju »zadostčenje« — Befriedigung — ästhetische Befriedigung — ki tiči v zadovoljnosti, da se dobro plačuje in hudo kaznuje.« Kersnik je v večini svojih povesti res uveljavljal načelo, ki ga je priporočal Nadliškovi, vendar pa je hkrati pisal tudi taka dela, ki so govorila o tem, da v življenju zakon o etičnem ravnovesju ne velja. Tako je Kersnikovo delo razpeto med dvoje nasprotij in je v znamenju zanimivega konflikta. Ta konflikt bi utegnil postati važna vzpodbuda, da bi prestopil avtor meje konvencionalnega moralnega prepričanja in začel samostojno raziskovati družbo in človeka ne glede na lastni estetsko etični zakon o zadostčenju. Vendar se ta vzpodbuda ni realizirala, ker se pisatelj konflikta ni zavedal. Zavedal se ga pa zategadelj ni, ker je bilo vse naše življenje, ker je bila naša tedanja stvarnost premalo razvita, da bi utegnil opaziti vsa usodna nasprotja in vse usodne spopade.

Prav ta nerazvitost našega življenja je omogočala, da so nastajale in se uveljavljale nekake varne, idilične predstave o človeku in družbi. V tem varnem svetu je res lahko cvetela brezskrbna rožica slovenske lirike in v tem zatišju je bil Aškerc res lahko docela prepričan o neomajni pravilnosti svojih nazorov. In za nastanek nove poezije je bilo najprej treba, da je propadel ta varni svet, z njim njegova varna prepričanja in njegova morala.

Velike gospodarske in družbene spremembe, ki so zajele Evropo v drugi polovici prejšnjega stoletja, so neusmiljeno posegle tudi v slovensko življenje. Ta poseg lahko označimo z besedami: razvoj kapitalizma in imperializma, zaostritev nacionalnih vprašanj, boleča aktualnost socialnega problema in vedno usodnejši razvoj razredne borbe. Ni moj namen, da bi s podrobnimi številkami prikazoval, kako je ta razvoj potekal, zato naj se omejim le na nekaj podatkov, ki veljajo za naše razmere.

Kakor lahko sklepamo na podlagi gradiva, zbranega v *Oesterreichische Statistik*, se je največja sprememba v gospodarskem ustroju Slovenije izvršila v desetletju med 1880 in 1890. Tako je bilo v Ljubljani leta 1880 629 oseb, ki so se kot »samostojni«

ukvarjali z industrijo in obrtjo. Deset let kasneje je bilo takih oseb v Ljubljani že 1267. Enako podobo kažejo podatki o trgovini in prometu. Za leto 1880 najdemo v statistikah številko 475, za leto 1890 pa 1180.* Četudi gledamo na te primerjave še tako skeptično, je vendar očitno, da se je Ljubljana v desetih letih gospodarsko prav izredno razvila. Jasno je, da so omenjene spremembe v gospodarskem ustroju sprožile tudi vse tiste premike v družbi, ki jih terjajo zakonitosti njenega razvoja. Zato smemo reči, da je začel naš narod vsaj že v osemdesetih letih doživljati splošni razvoj kapitalizma, ki sta ga spremljala nastajanje proletariata in zaostritev socialnih nasprotij.

Opisane spremembe so bistveno preoblikovale ves slovenski svet. Predvsem so razrušile temelje nekdanje varne idile in tisto posebno družbeno in nacionalno enotnost, ki je bila posledica dileme: Nемеc ali Slovenec. Interesi narodnih voditeljev, se pravi interesi buržoazije, niso bili več interesi naroda, in prepad med njimi je postal tako globok, da ga ni bilo več mogoče zakrivati z visokimi besedami o »splošnih narodovih« potrebah. Boj za narodne pravice, ki je sicer lahko združil politične nasprotnike v času tako imenovane narodne sloge, ni mogel več družiti v enoto buržoazije in novih družbenih plasti. Gospodarski in socialni interesi so postajali pomembnejši od jezikovnih in drugih narodnostnih pravic. S tem se je spremenil tudi položaj posameznika v družbi. Dokler je bil edini zakon narodni boj, je bil Slovenec podoben Slovencu, zdaj je ta podobnost izginila. Posameznik ni bil več samo Slovenec, ampak čisto določeno individualno bitje, ki se mora v spopadu z drugimi sonarodnjaki boriti za svoj materialni obstanek. Idilično prijateljska vez, ki je prej družila Slovence s Slovencem v posebnem mehkem navdušenju, ker sta sinova iste matere, in ki je lahko zakrivala nasprotja med posameznimi družbenimi skupinami, je bila pretrgana ali pa vsaj močno prizadeta.

V tem novem položaju je najtežje poraze doživela ravno tista ideologija, ki ji pravimo liberalizem. Ta ideologija je zagovarjala svobodo, enakost in bratstvo med ljudmi in narodi in hkrati svobodno konkurenco, svobodno gospodarstvo in svobodno trgovino. Eden glavnih liberalnih teoretikov,

Cobden, si je od takega vsestransko svobodnega razvoja obetal splošno blagostanje, prijateljstvo med narodi in trajen mir. Zgodilo pa se je ravno obratno. Liberalno gospodarstvo je povzročilo vrsto tako usodnih posledic, da se liberalizem ob njih ni mogel več znajti in je moral nujno zaiti v globoko krizo.

Razvoj svobodne konkurence, se pravi, svobodni razvoj kapitalizma je spremljala vrsta pojavov, ki jih lahko združimo v tri skupine:

1. Špekulacije, anarhija in krize v gospodarstvu (opozarjam samo na polom dunajske banke 1873 in na agrarno krizo v osemdesetih letih).

2. Spremembe v družbeni strukturi: nastanek proletariata in nove oblike razredne borbe.

3. Imperialistična ekspanzija, nastajanje nacionalnih buržoazij in zaostritev nacionalnih nasprotij.

Prav ob teh posledicah lastne politike se je liberalizem skrhal in slednjič propadel. Po svoji strukturi je bil tak, da bi vprašanja, ki jih je predenj postavljalo življenje, utegnil razrešiti le, če bi negiral samega sebe. Zaradi tega ni bil sposoben za uspešen poseg v družbeno in gospodarsko problematiko in se je moral umikati pritisku katoliške cerkve in nastajajočega socializma. Splošna shema protislovij, ki so razjedala notranjost liberalizma, je približno takale:

Če bi hotel preprečiti krize in urediti anarhično kapitalistično gospodarstvo, bi moral liberalizem zavreti svobodno konkurenco, izdati geslo »libre échange« in se postaviti na stališče protekcionizma ali znanstvenega socializma.

Prav tako nemogoče je bilo liberalizmu, da bi svoji naravi ustrezno razrešil socialno vprašanje. Utegnil se je sicer zavzemati za ustanove, ki so v humanitarnem smislu skrbele za bedne plasti, vendar pa ni mogel pristati niti na eno proletarsko zahtevo po omejitvi podjetnikove svobode, kajti s tem bi rušil svoje osnovno geslo o svobodnem gospodarskem delovanju. Če je hotel tedaj ostati zvest svojemu osnovnemu gospodarskemu načelu, se je moral v razrednem boju postaviti na stran buržoazije in hkrati zagovarjati vse njene represalije proti delavskim množicam. S tem pa je izdal svoja politična gesla o bratstvu, enakosti in svobodi.

V podobni zagati se je znašel liberalizem ob nacionalnih vprašanjih. Če je zagovarjal pravice svobodnega gospodarskega razmaha velikih narodov, je s tem branil zasužnje-

* Podatke ljudskih štetij 1880 in 1890 je glede poklicne strukture prebivalstva kaj težko med seboj primerjati (prim. Vogelnik: Gradivo k poklicni statistiki prebivalstva za razdobje od 1890 do 1951. Tehnika in gospodarstvo 1940, št. 1/2 in 3/4). Zato bomo primerjali med sabo zgolj podatke o samostojnih podjetnikih.

vanje malih narodov ter kršil načelo enakosti. Če pa se je postavil na stališče obrambe malih narodov, je s tem nastopil proti svobodnemu gospodarskemu razvoju in prodiranju velikih ter tako zanikoval načelo svobodne konkurence.

V mejah podobne sheme je potekal tudi proces razpadanja liberalizma na Slovenskem, le da je pri nas dobil ta razkroj neke posebne oblike, o katerih sicer ne moremo govoriti v tem sestavku, in se razodel v vrsti posebnih pojavov, od katerih bom navedel le tiste, ki so najbolj značilni.

Slovenski liberalizem ni bil le docela nesposoben, da bi se kakorkoli lotil socialnih problemov, ampak je začel prehajati na izrazito kapitalistične položaje. Tako je govoril na primer Fran Šuklje leta 1894 v deželnem zboru tudi tole: »Razdeljeni bomo le v dva tabora, eni, ki imajo kaj ter hočejo braniti svoje imetje in braniti našo staro kulturo, in drugi, ki nič nimajo pa s pohlepno roko segajo po vsem. Jaz mislim, kar je resnih in zmernih elementov, bavimo se s tem vprašanjem in glejmo, da omiko branimo pred sovražnim navalom, v primeri s katerim so bili navali krutih srednjeveških barbarov igrača (Poslanec Hribar: To je res!)« (Iz mojih spominov, dod. II.)

Neprimerno več sposobnosti in več življenjske spretnosti pa je izpričala katoliška cerkev. Leonov *Rerum novarum*, Vogelsanogova ideologija in organizacija, vrsta katoliških kongresov v vseh deželah in pri nas Janez Ev. Krek, to so bili poskusi cerkve, da bi obvladala novi položaj. Spričo liberalne razredne omejenosti ji to ni bilo težko in v nekaj letih je klerikalizem lahko pokazal na vrsto prepričljivih gospodarskih in političnih uspehov, ki so seveda bistveno omejili vpliv in moč liberalizma.

Zadnja stopnja v razkroju liberalizma, ki ga je povzročilo nerazumevanje družbenih vprašanj in razredna omejenost, je bila v tem, da se je vodstvo slovenskih liberalcev pridružilo socialno gospodarskim načelom svojih političnih nasprotnikov. Liberalni shod zaupnih mož leta 1894 je pozdravil krščanskosocialistično vzpodbudo in gibanje ter jasno izpovedal, da se strinja tako z njegovim gospodarskim programom kakor z njegovimi načeli.

Ob tem notranjem razpadanju je docela naravno, da je slovenski liberalizem izgubljal svojo idejno jasnost in udarnost ter politično perspektivo. Zato ni nič čudnega,

da je v začetku devetdesetih let povsem odpovedal v spopadu s katoliškim ideologom Mahničem in da se je v istem času odrekel še svojemu narodnostnemu programu: zedinjeni Sloveniji, saj ni bilo v resolucijah shoda zaupnih mož liberalne stranke to geslo nikjer omenjeno.

V začetku devetdesetih let je torej liberalizem na Slovenskem tako kot splošno načelo in kot poseben pojav našega javnega življenja zašel v hudo krizo. Ta polom je občutila tudi mlada liberalna generacija, ki je tedaj študirala na Dunaju in se združevala okrog mesečnika *Vesne*. V zadnji številki tega lista za leto 1894 je objavljeno besedilo resolucije »slov. dijaštva, sprejete na dunajskem shodu 22. novembra 1894«. Tu beremo med drugim: »Sploh obsoja [slov. dijaštvo] odločno vso ono taktiko popustljivosti, ki jo je uporabljalo to vodstvo [liberalne stranke] v zadnjem času pred shodom zaupnih mož proti domači klerikalni stranki — vso ono taktiko, ki je končala prav sedaj s popolnim neuspehom... Glasno tirja zbrano dijaštvo, da jame v prvi vrsti stranka prirejati zdavnaj uže nujne potrebne ljudske shode po deželi, in jo pozivlje odločno, da razvije razven tega jasen, na vse strani določen narodno gospodarski program, brez katerega dandanes sploh ni več mogoča nobena resna stranka, tudi pri nas Slovencih ne! Slednjič poudarja še z vso silo, da naj ne pušča ‚narodna stranka‘ v nemar nikoli in nikjer onega prvega in vrhovnega polit. ideala našega, katerega — žal — pogrešamo v doposlanih resolucijah za ‚shod zaupnih mož‘ — ‚Zjedinjene Slovenije‘ —«.

V prvi polovici devetdesetih let razkroj slovenskega liberalizma torej ni bil samo neviden podtalni proces, temveč dejstvo, ki ga ni bilo več mogoče skrivati. Zato pa v času, ko so začeli nastopati prvi predstavniki slovenske moderne, ni mogel imeti več tiste sile, ki je tako zelo očarala Antona Aškercera in ga tako neodrešljivo vklenila v sužnost Svobodni misli. Ta razkrojeni in nemočni liberalizem je po zaslugi Aškerceve borbene besede resda za kratek čas in v majhni meri še lahko navdušil mlade

Sl. 2. Cukrarna

poete. Kratkotrajna epizoda mladostne liberalne razgretosti pa ni ustvarila pogojev za trajnejšo in slepo privrženost propadajoči ideologiji, pač pa je zapustila v njih željo po svobodi in odpor proti klerikalni reakciji, katoliški ideologiji in katekizemski moraliki. Tako se je zgodilo, da se mladi rod ni mogel trajneje vključiti v noben tradicionalni idejni in moralni sistem. Pred življenjem, ki je postajalo vsak dan manj idilično, vsak dan krutejše, so se znašli tako rekoč brez slehernega idejnega orožja.

Vendar pa dejstvo, da se je v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja klerikalizem tako močno uveljavil v vsem našem javnem življenju, ni ostalo brez sledu v zgodovini nastajanja Moderne. Ne da bi se spuščal v podrobnosti, naj omenim le, da je Anton Aškerc v pismu, ki ga je pisal Župančiču dne 14. aprila 1900, takole opominjal mlade pesnike: »In na jeden moment Vas opozarjam: Vi se vse preveč ozirate na to, kaj pišejo klerikalni listi. Njihova sodba o naši literaturi Vam je skoro merodajna. To je fundamentalna zmeta« (Aškerc, ZD II, 457).

Privlačna sila, ki jo je utegnil imeti napredujoči in zmagoviti klerikalizem, pa kljub vsemu ni mogla bistveno učinkovati na doraščanje nove pesniške generacije. Zato je trditev, da se je ta rod znašel v življenju brez jasne in občeveljavne idejne in moralne orientacije, v bistvu pravilna. Tem bolj pa je pravilna ta misel, če upoštevamo, da je bila nova ideologija, socializem, še tako oddaljena od središča našega javnega življenja, da je na doraščajočo mladino sicer lahko učinkovala kot tista prvina, ki jih je še bolj oddaljevala tako od liberalizma kot od katoličanstva, vendar pa jim še ni mogla posredovati novih nazorov in novih vidikov.

Mladi rod se je tako znašel pred praznino in z mešanimi občutki poslušal, kako so v njej bobneli Aškerčevi patetični verzi, ne da bi mogli oživiti mrtve ideale in razpadla načela. Generacija slovenske Moderne je doraščala v času, ko je življenje preklicalo tradicionalne norme, v času in okolju, ki sta preprečevala, da bi človek postal ideološki gorečnik, kakor sta bila Aškerc in Mahnič.

V trenutkih, ko družba človeku ne more dati sprejemljivih občih načel, se človek prepusti zakonom lastne narave, lastne osebnosti. Zato se v takih dobah porajata subjektivizem in individualizem. V duhu tega preokreta je februarja 1896 Ivan Cankar takole spregovoril o poeziji in hkrati izrazil nova pesniška načela: »Nekateri

ljudje namreč mislijo, da morajo na vsak način spraviti v verze vsako svojo misel, če je še tako suhoparna in prozaična. Tako dela zdaj tudi Aškerc, in jaz sem prepričan, da se zgodi z njegovimi filozofičnimi in političnimi proizvodi prav tako, kakor se je zgodilo s Klopstockovimi odami: slavili jih sicer bodo, toda bral jih ne bo nihče. V liricnih pesmih se morajo zrealiti čuti, ne pa globoke in samo za pesnika razumljive misli... Pravi pesnik mora gledati, da vzbudi v bralcu iste čute, katere je imel on sam, ko je zlagal pesmi, čute pravim, ne filozofične misli... Če pa ima pesnik za pointo posebno *misel*, tedaj mora biti taka, da gane naše srce žalostno ali veselo, ne pa, da dane pusti ledenec« (CZS XXI, 173).

Središče, okrog katerega je spletel Cankar svojo teorijo, je čustvo, se pravi človekovo subjektivno življenje. Težnja po subjektivnosti je bila nujna posledica časa in razkroja starih moralnih vrednot. Uveljavila se ni prvič šele pri Cankarju, ampak se je uveljavljala že v generaciji, ki se je zbirala okrog *Vesne* in še posebej v Gestri-novih pesmih, toda šele Cankar je dal tej težnji jasno obliko v odkriti besedi. V tem trenutku je bilo konec z Aškerčevo patetično deklamacijo in konvencionalno liriko. Brž ko je namreč pesnik spoznal, da je predmet poezije človekova notranjost, ko je spoznal, da je estetski učinek skrit v adekvatnem posredovanju čustva, ne pa v podučnosti, se je že zazrl vase in odprl se mu je nov svet, neraziskan in neurejen. Tako je Moderna odkrila novo pot in edini problem, ki je še ostal, je bil problem, ki ga človekova volja ne more rešiti, problem talenta in genialnosti.

Vendar pa bi bila pot do tega edino resničnega vira poezije težja in dolgotrajnejša, če bi hkrati z liberalizmom ne propadel tudi kriterij narodnoobrambne koristnosti. Ta kriterij je imel to moč, da je lahko posegal v sleherno človekovo dejavnost in jo urejal v skladu s posebnimi »potrebami« slovenskega naroda. Nad merili, ki jih nosi vsaka panoga dejavnosti že sama v sebi, je vladal še nek višji zakon in deformiral ta merila, ki edina smejo usmerjati človekovo delo. Zaradi tega so nastajali najrazličnejši spački, ki niso v okviru določenega *métiera* pomenili prav nič, a so imeli vsaj navidez neko narodno koristnost, kot na primer Trstenjakova »arheologija«.

Toda ta kriterij je bil le toliko časa živ in učinkovit, dokler ga je bilo mogoče uporabljati v vsem narodovem življenju — torej tudi v družbenem in političnem. Zlasti poli-

tični razvoj pa ga je že večkrat spravil v nevarnost, a ga je kljub vsemu še vedno uspelo rešiti, čeprav le za kratek čas. V začetku devetdesetih let je slednjič le izgubil svoj pomen in moč. Med vzroki za ta preokret v slovenskem moralnem in čustvenem življenju je treba na prvem mestu omeniti socialno diferenciacijo z razvojem kapitalizma. V območju teh vprašanj ni bilo s starimi merili mogoče ničesar več ukreniti. Koristno ali nekoristno, diferenciacijo je bilo treba priznati, ker je bila vsak dan ostrejša, in iskati možnost novih poti. Ostrina življenja ni dopuščala več polovičnih odgovorov, ki bi sicer bili za narod »koristni«, ker bi ga utrjevali, ampak je zahtevala ostrejšo misel. Tu je skrit med drugim tudi prvi impulz za prva širša znanstvena raziskavanja pri nas.

K opisanim spremembam je prispevala tudi zaostritev nacionalnih borb v Avstriji in s tem v zvezi še posebej češki vzgled (n. pr. Pokrokové hnutí, Masaryk in češki realisti, češka Omladina itd.). Ob izredni napetosti v nacionalnih spopadih se je tudi pri nas pojavila težnja, da bi se naš narod čimprej oblikoval kot popoln organizem in razvil vse organe narodne eksistence. Tu je skrit drugi vzrok za nastajanje širših znanstvenih in drugih ambicij na Slovenskem.

Brž ko pa je propadel kriterij narodne koristnosti, so se začela v posameznih pa-

nogah človekove dejavnosti tudi na Slovenskem uveljavljati merila, ki v splošnem veljajo za posamezno aktivnost. Spoznati ta merila pa je pomenilo spoznati se s posameznimi panogami, kakor jih je do takrat razvila Evropa. S tem je bilo konec šarlatanstvu, ki se je odevalo v narodnoobrambne fraze in ustvarjena je bila možnost za ploden kontakt z evropsko kulturo.

Spričo teh sprememb je docela razumljivo, da se Cankar ob svoji formulaciji o načelih poezije ni spraševal, ali bo pesem, ki poje o pesnikovih »čutih«, imela kakršen koli pomen za »narod«, pač pa se je spraševal, če je tako pojmovanje v skladu z evropskimi dognanji in prakso.

Vzroki, ki so omogočili nastanek moderne slovenske poezije, so seveda bistveno pretresli vso takratno slovensko kulturo. V podobni smeri so učinkovali na slikarstvo, glasbo in vse znanstvene panoge. Ker so ti vzroki razbili tiste ideološke moralne in čustvene zapreke, ki so dušile v prejšnjem času tvornosti slovenskega duha, je razumljivo, da smo v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja pričeli vsesplošno razgibanosti slovenske ustvarjalnosti. Prav ta vsesplošna razgibanost dokazuje, da nastanek moderne pesmi ni bil slučajen in zato je bilo treba poiskati njegove globlje in ne samo literarne vzroke.

Handwritten notes:
 → nastanek (Cankar) →
 javan/kljivo, nacionalni boj se združuje z porpadom
 idejna = hpirg
 jasnostjo soc. misli se
 Menovi tudi ideja o
 na podnem ogomruuu)

LJUBLJANA IN KMEČKI UPOR V LETU 1635

JOZE SORN

Kmalu bo preteklo 320 let od »zadnjega velikega kmečkega upora v Sloveniji«,¹ ki se je pričel spomladi leta 1635 v okolici Celja, končal pa se je v jeseni — vsaj kar se tiče Kranjske — v Ljubljani z usmrčitvijo enega izmed vodij kmečkih upornikov, *Jurija Levca*.

Da bomo prav razumeli ta kmečki upor, ki je bil tako kot vsi drugi viden odsev najhujše gospodarske krize, v kateri je bil že »neznaten« dogodek vzrok dovolj za to, da so kmetje na aktiven način hoteli vreči z ramen bremena, ki so jih težila, moramo nekoliko poseči v *finančno politiko* kranjskih deželnih stanov. Poskusili bomo na ta način opozoriti na zunanje okoliščine, ki so bile vzrok za to veliko gibanje in ki je doseglo višek v maju 1635.

Predvsem moramo imeti živo pred očmi, da se je v Srednji Evropi pričela leta 1618 tridesetletna vojna, ki se je je udeleževala tudi Avstrija kot del nemškega cesarstva. Država, ki se je izčrpavala v dolgotrajnih vojnah, se je za napolnitev blagajne poslužila vsakdanjega sredstva: finančno breme, ki je nastalo v zvezi z vojskovanjem in se je imenovalo »vojni in dvorni dolg«, je zvalila leta 1632 na dežele, se pravi, na podložnike in mesta, ki so bila — vsaj na Slovenskem — v splošnem vsa siromašna.

Na Kranjsko je odpadel dolg v višini 800.000 gld, kar pomeni, da je bilo breme, ki je pripadlo deželi v plačevanje, 1,64-krat

večje, kot pa bi ji po običajni davčni postopici pripadalo. Če je namreč Štajerska, ki je bila znatno večja in bogatejša, pri svojih 72.000 Pfundherrengültih prejela dolžni delež v višini 1.600.000 gld, potem bi morala Kranjska z 22.000 Pfundherrengülti in prav toliko hubami plačati le 488.888 gld 55 1/3 kr. — Po kakšnih kriterijih je odmerjal dvor višino vsote? Nedvomno je nekaj resnice v tem, da Kranjska ni bila neposredno prizorišče borb, toda pripomniti moramo, da je zaradi vojne, čeprav je bila daleč, kljub temu trpelo splošno gospodarsko stanje in da se je le-to slabšalo, ne pa ostalo vsaj na isti ravni.

Za odplačevanje dolga so takoj po pretjtu obvestila o višini vsote povečali stanovni *Mittlding* (stanovska mitnina), ki je bil uveden sicer že leta 1570. Vključno z letom 1633, torej z letom, ko je v okviru 30-letne vojne potekala tkim. švedska vojna, so uvedli *kontribucijo*; *dve drugi davščini* (tkim. neue Anlag in pa neues Hubgelt), ki so vanju stanovni »privolili« sicer že leta 1624², sta bili pričeniši z letom 1633 namenjeni za odplačevanje vojnega in dvornega dolga. Od tega leta do konca 1670 je samo Kranjska plačala za »extraordinari contribution« 4.102.423 gld 18 kr.³

Kljub močnejšemu pritisku na podložnike pa se je v proračunu dežele pričel kazati vedno večji in večji primanjkljaj:

od 1. III. 1625 do 28. II. 1632	je znašal	8.934 gld	9 kr	2 pf
od 1. V. 1632 do 30. IV. 1642	je znašal	89.302 gld	37 kr	2 pf
od 1. V. 1642 do 30. IV. 1652	je znašal	302.410 gld	51 kr	1 pf
od 1. V. 1652 do 30. IV. 1662	je znašal	14.442 gld	12 kr	2 pf
od 1. V. 1662 do 30. IV. 1672	je znašal	95.212 gld	8 kr	
od 1. V. 1672 do 30. IV. 1682	je znašal	269.234 gld	20 kr	3 pf
od 1. V. 1682 do 30. IV. 1692	je znašal	560.686 gld	1 kr	1 pf
od 1. V. 1692 do 30. IV. 1702	je znašal	651.503 gld	57 kr	3 pf

Takoj opazimo, da se je *primanjkljaj povečal v desetletju 1632-42*, še bolj pa v naslednjem obdobju. Po končani 30-letni vojni se je stanje nekoliko popravilo in primanjkljaj se je zmanjšal.

Naš kmečki upor se je torej vršil prav v času *prvega hujšega vzpona krize*, ko se je primanjkljaj povečal desetkratno (torej za 1000 %); kaj takega se ni dogodilo nikdar prej in tudi v XVII. stoletju ne. Res je, da je primanjkljaj v drugi polovici tega stoletja naraščal (to je v zvezi z vojnami proti Turkom), toda največji skok je zna-

šal »le« kakšnih 680 % v desetletju 1662-72 glede na prejšnje desetletje.

Pri vsem tem bi bilo seveda treba upoštevati še razvrednotenje denarja in druge probleme, toda za naš okvir naj zadošča ugotovitev, da po letu 1635 kljub vsemu ni bilo večjega kmečkega upora na ozemlju, ki bi obsegalo velike predele današnje Slovenije.

Obravnavani upor je moral biti *zelo obsežen*. V oporo te trditve se moremo poslužiti podatkov o skupnih stroških upora, ki jih je morala kriti blagajna kranjskih sta-

nov (za Štajersko nimamo podatkov); znašali so namreč približno 19.200 gld.⁴ Najbolje bi seveda bilo, ko bi imeli podobne sumarne podatke za vse naše kmečke upore, da bi po njih vsaj v nekem smislu mogli približno vrednotiti obseg in trajanje vsakega upora posebej. Pripomniti pa je treba, da ne vemo, kolikšna je bila škoda zaradi požganih vasi in gradov ter uničenja imovine — kajti vsota se nanaša le na plačilo solda vojakom.

Do sedaj se je že več piscev ukvarjalo s tem kmečkim uporom, toda nihče se ni lotil vprašanja, kako se je ponašalo glavno mesto Kranjske, in se pripravljalo na pasivno obrambo pred morebitnim vdorom upornikov.

Ljubljana je bila takrat še majhno mesto, saj je štelo dobrih 5.000 ljudi. Največ prebivalcev so sestavljali obrtniki, trgovci, uradniki v raznih javnih službah, služničad in podobno; manj je bilo po eni strani plemstva in visoke duhovščine, po drugi pa pravega proletariata ali kmečkih ljudi. V splošnem je imelo mesto precej malomeščansko mentaliteto. Pomisliti moramo tudi na to, da je do upora preteklo že dobrih 30 let, odkar je bila Ljubljana deluteranizirana; vsaka pomembnejša verska ali splošnokulturna razgibanost je bila že stvar preteklosti. Zato je tak dogodek, kot je bil kmečki upor, prebivalce zelo razburil, morda celo tako kot nekdanja turška obleganja; vsaj po pripravah za obrambo mesta — kot bomo kmalu videli — moremo to zanesljivo trditi.

Vodstvo mesta je po tradiciji pripadalo veletrgovcem, trgovcem, gostilničarjem, obrtnikom itd. Prav v letu obravnavanega kmečkega upora sta mestu načelovala sodnik Janez Henrik Widerkher, zlatar, posestnik ter utemeljitelj plemiške rodbine, in župan Krištof Ottho, trgovec, veleposestnik, graščak, plemeniten leta 1637. — Tudi v notranjem in zunanem svetu, ki sta oblastnikom pomagala voditi mesto, so sedeli obrtniki, trgovci in podobni ljudje.

Ker je bilo mesto središče vse uprave Kranjske, kamor borci za pravice malega slovenskega človeka nikakor niso smeli priti, je precej verjetno, da so morali meščani napraviti tako odločne korake za obrambo tudi na pritisk višjih oblasti, vicedoma in deželnega glavarja.

Najprej se je razvil upor pri podložnikih barona Feliksa Schrattenbacha okoli Vranskega. Iz bojazni je ta zemljiški gospod zaprosil v aprilu 1635 vicedoma, naj izda

ukaz, da se vsi neposlušni podložniki, ki bi prišli v Ljubljano, primejo in zapro za toliko časa, da bodo obljubili poslušnost svojemu gospodu.

Na ljubljanskem magistratu so to zapoved obravnavali in jo predali v izvršitev sodniku 13. aprila 1635.⁵ To je obenem tudi prvi znani dan, da je bilo vodstvo mesta uradno obveščeno o začetku in poteku upora — vest sama pa še ni vzbudila panike in še ni izzvala zaščitnih ukrepov. Na isti seji so tudi obravnavali zapoved deželnega upravitelja, naj se na zahtevo podložnikov beričevske župe eksaminirajo neka napotila in določbe Marka Benkoviča zaradi zahtevanega robotnega denarja. Zahteva beričevskih kmetov je bila naperjena proti Krištofu Kočvarju iz Cerknice, ki je bil zakupnik gospostva Križ in Kamnik. Senca upora se je torej kar hitro bližala Ljubljani, čeprav so kmetje sami bili takrat še mirni (prav ti kmetje iz gospostev Križ, Kamnik, Mengeš in Brdo pri Podpeči so bili zelo nemirni spet v jeseni 1675, toda ta mali upor se ni razvil v večjega⁶). — Za izid obravnavanja ne vemo, pač pa nam je znano, da so se tudi ti kmetje — ali vsaj del njih — uprli po 7. maju,⁷ ko jih je zajel splošni val.

Pravo paniko je vzbudila vest o uporuh okoli Celja in v nekaterih področjih Kranjske.⁸ Dne 7. maja, ko so prvič obravnavali ta upor na magistratu, so sklenili, da morajo meščani stražiti pri vseh vratih in stolpih ter od hiše do hiše. Določeni so bili novi kvartni mojstri, ki naj bi zapovedovali v svojih četrtih tej pasivni zaščiti (bilo jih je 34 po številu).

Da je bila panika zelo velika, sklepamo iz dejstva, da se je naslednja rotovška seja vršila že takoj drugi dan, 8. maja.⁹ V mesto, središče posvetne in cerkvene uprave vse dežele ter prebivališče mnogih zemljiških

Sl. 1. Skica panorame Ljubljane iz leta 1629

gospodov, kmetje res niso smeli vdreti! Krško je prosilo za nakup 50 liber smodnika za svojo lastno obrambo, odobrili pa so mu le nakup 25 funtov. Dalje je bilo naročeno zapovednikom (morda kvartnim mojstrom), naj vsak večer namestijo straže, zjutraj pa jih odpeljejo in organizirajo naj ogledniško službo, da bi se mogli ubraniti presenečenj. Na tedenskih sejmih naj se razpostavijo strožje straže in v mesto naj se ne pusti noben oboroženi kmet. Rekrutu ali tujemu vojaku, ki nima v mestu kvartirja, naj se ne dovoli bivanje v mestu. Peki naj

Sl. 2. Jurija Levca obglavljajo

se pod kaznijo 10 dukatov oskrbijo z žitom za tri mesece, meščani pa za en mesec. Pregled meščanstva po trgih zastran oborožitve in morebitnega takojšnjega nastopa naj se izvrši čimprej, orožje pa naj bo pripravljeno tudi ponoči. Vse žito v kaščah naj se pregleda in naj se iz mesta ne prodaja. Pred mestom spravljene gradbene les naj se v primeru stiske spelje v mesto. Straže naj stražijo dan in noč na 17 krajih v mestu in predmestjih. Vse stolpe in bastije v mestu in okoli njega so opremili s topovi in municijo; luknje v obzidju pa so zazidali. Častniki, ki so stanovali v mestu — pa naj so imeli že hiše ali ne — so morali sodelovati pri tem (in Mitleiden sein), tudi pomagati pri stražarjenju. Ponoči niso smeli nikogar spustiti v mesto. Obrat v točilnicah in tabernah v predmestju je bil ponoči pod veliko kaznijo prepovedan.

V naslednjih dneh napetost ni popustila, nasprotno, še povečala se je; 11. maja so sklenili postaviti po en top na kolesih k vsakim vratom.¹⁰ Že omenjeni zakupnik Krištof Kočevar še celo 21. maja zaradi

upora (tudi njegovih podložnikov okoli Beričevega?) in drugih zadržkov ni mogel priti v mesto k obravnavanju neke zapuščinske zadeve.¹¹ Istega dne je bil tudi izvršen pregled meščanstva in pušk v mestu in predmestjih.¹²

Okoli 18. maja je korakalo proti Ljubljani z granic okoli 700 Uskokov, da bi zadušili upor.¹³ Zaradi pričakovanih izgredov z njihove strani jim je bil vstop v mesto prepovedan. V naslednjih dneh so se strelske vaje meščanstva še vedno nadaljevale.¹⁴

Napetost v mestu vsaj še dne 25. maja ni prav nič popustila, čeprav je upor — vsaj v okolici Ljubljane — pričel polagoma pojenjavati.¹⁵ Opustili so stražo, le pri vratih so še ostali mušketerji.

V prvih dneh junija upor še vedno ni bil povsem zaduščen.¹⁶ Na magistratu so računali, da bo po malem trajal še nekaj mesecev. Pri vratih je še vedno stražilo 6 mušketerjev; na njihovo zahtevo so jim povečali plačo na 4 ren. glđ mesečno.¹⁷ Najpozneje od 11. junija dalje so se Uskoki zadrževali na Brdu pri Podpeči; s proviantom jih je oskrbovala Ljubljana.

25. junija¹⁸ je prišlo v mesto do pretepa med jezuitskimi študenti in konjeniki (Raitknechten). Ker nimamo več podatkov za ta dogodek, moremo samo domnevati, da je odsev simpatije med študenti, od katerih so mnogi nedvomno prišli z dežele, in upornimi kmeti, ki so jih konjeniki prišli »mirit«. — Magistrat je sklenil, da je treba kaj takega v bodoče preprečiti, da se ne bi meščani razburjali.

Okoli tega dne so prišli iz Novega mesta najemniki (geworbene Soldaten); namestili so jih v kočah pri škofiji. Iz tega bi sklepali, da je bil upor na Dolenjskem že zaduščen, pa so šli na pomoč na Gorenjsko.

6. julija¹⁹ je mesto poravnalo račune s stanovi zastran vojakov — kar je dokaz več, da je bil upor vsaj v glavnem pri kraju. Pred 9. julijem²⁰ so se mudili v Ljubljani Uskoki, verjetno so se vračali domov na granice.

Epilog k uporu je bil sledeč: pred 13. julijem je prispel v Ljubljano cesarjev ukaz zaradi prevzema in eksaminiranja osemnajstih na Gradu zaprtih upornih kmetov in vodij; treba jih je bilo namreč obsoditi. Pred izrekom sodbe je bilo treba zasliševalni material predati notranjeavstrijski vladi. Od tu naj bi tudi prišel odlok, ki bi ga izvršil mestni sodnik.

Najpozneje 16. oktobra²¹ sta iz Tranče pobegnili dva uporna kmeta; zaprte upor-

nike so namreč mučili.²² Zaporniki so bili z raznih strani: s Krasa (Thurnovi; grof Thurn je svoje kmete odpeljal v »Napolitanijo«), Paradeiserjevi itd. Tik pred 26. oktobrom²³ so izpustili iz ječe 4 Paradeiserjeve podložnike, ker jih je ta zemljiški gospod hotel soditi sam.

19. novembra 1655 je bila v Gradcu spisana ces. resolucija zastran upornih kmetov in vodij²⁴; v Ljubljani je bila prečitana 26. novembra in se je glasila: *Jurij Levec naj bo obsojen na smrt z mečem, telo razčetrjeno in razobešeno na štirih (različnih) cestah; Jurij Dolar in Hanž Drolec sta bila zaradi »zločinov« odpeljana v Rab na Ogrskem za vse življenje (... ad dies vitae, ad operas publicas...), kjer sta morala prisilno delati. Ostali pa so bili izpuščeni z obljubo zvestobe.*

Levca so dejansko usmrtili v Ljubljani naslednjega dne, to je 27. novembra 1655.²⁵ Točen kraj obglavljenja ni znan.

OPOMBE

1. Bogo Grafenauer, Boj za staro pravdo, str. 124; delo ima navedeno tudi vso literaturo, ki pa virov v Mestnem arhivu ljubljanskem ni izkoristila. — 2. Od leta 1653 dalje sta bili uvrščeni v skupino »extraordinari contribution«; pogajanja za to postavko v proračunih je cesar pričel že leta 1651 in nadaljeval naslednja leta. Da bi prav razumeli, katere postavke so sestavljale deželni proračun, kako so se pobirali davki in davščine ter v kakšne namene so odraj-

tovali nabrane vsote, bi morali sestaviti posebno razpravo, ki bi daleč presegla okvir, potreben za nas. — 3. To so znatno večje vsote kot pa tiste, ki so bile namenjene za vzdrževanje granic, torej obrambi proti Turkom. Za te so potrošili od leta 1578 do konca leta 1624 skupno 3.500.456 gld. od leta 1625 do konca 1670 pa 2.520.432 gld. — 4. Reigersfeldov arhiv, fasc. XX, Poročilo o vzdrževanju granic... 5. MALj, sodni protokoli za leto 1655 (sedaj Cod. I, 25), str. 294. — 6. Starejši stanovski arhiv, fasc. 6, snopič 2. — 7. Blätter aus Krain, 1865, str. 85. — 8. Valvasor, Die Ehre..., XV, str. 595, poroča, da je bila letina v letu 1635 dobra; če je bila itaka tudi v prejšnjih letih, potem kmetov ni težila niti desetina niti prekrševanje določb v urbarjih od strani zemljiških gospodov, pač pa le previsoki državni davki in davščine, ki so jih seveda morali izterjovati gospodje; zato bi mogli trditi, da to ni bil »boj za staro pravdo« v klasičnem pomenu besede, pač pa prvenstveno boj proti državi, proti previsokim državnim davkom. — Poleg podatkov v literaturi glede začetkov upora prim. še Cod. I, 25, str. 507. — 9. lb., str. 509. Straže so stražile pri kloštrskih vratih, vodnem stolpu, spitalskih vratih, pri črnem ali novem stolpu, pri »gescheitn Thurn«, dalje na starotrški bastiji, pri starotrških vratih, pri vodnih vratih in nemških vratih ter v Stolpu v Krakovem, pri vicedomskih vratih, pri križu proti Viču, pri gostilni, končnici pri Vajdi proti Udmatu, pri križu na Poljanah, pri križu pri Sentjanžu, v Trnovem. — 10. Cod. I, 25, str. 512. — 11. lb., str. 513. Vemo tudi še najmanj za en primer, ko neki advokat ni mogel priti v mesto zaradi upora. — 12. lb., str. 514. Meščam, ki bi na pregled ne prišel z orožjem, ki ga je imel, je bil kaznovan s 5 dukati. — 13. Iz leta 1750 nam je ohranjeno poročilo, da je bil regiment razdeljen na 4 bataljone, vsak bataljon pa na 4 kompanije; vsaka kompanija je štela 156 mož — bataljon torej 544 mož, regiment pa 2176 mož. Regimentu sta pripadali 2 kompaniji grenadirjev s skupno 200 vojakov. Stab z dodatki je štel 36 mož; potemtakem je ves regiment sestavljalo 2412 ljudi (Reigersfeld, arhiv, 81 — I 3 d, str. 290). — Po nekem drugem podatku iz leta 1729 je 1.000 mož infanterije stalo mesečno 10.000 gld v holandski moneti, 1.000 mož kavalrije pa mesečno 50.000 gld v isti moneti (lb., str. 10). — 14. Cod. I, 25, str. 515. — 15. Poleg cit. virov prim. še Grafenauer, str. 126, in Gruden, str. 888. — 16. Cod. I, 25, str. 322. — 17. lb., str. 325. — 18. lb., str. 355. — 19. lb., str. 337. — 20. lb., str. 342. — 21. lb., str. 378. — 22. Vladislav Fabjančič, Ljubljanski krvniki GMS 1944-45, XXV-XXVI, str. 95. Objavlja seznam stroškov za eksaminiranje upornih kmetov. — 23. Cod. I, 25, str. 379. — 24. lb., str. 404-05. — 25. MALj, knjiga izdatkov za leto 1655 (sedaj Cod. XIII, 53), str. 136.

ZGODOVINA FUŽIN OB BISTRICI PRI KAMNIKU

IVAN MOHORIC

1. PRVI POSKUSI FUŽINARSTVA OB BISTRICI

Na ozemlju, kjer stoje danes tovarniški obrati smodnišnice, poldrug kilometer severno od Kamnika ob Bistrici, so stale do srede preteklega stoletja fužine in majhen dvorec, ki je vpisan v deželni deski in listinah kot Katzenberg. Življenjska doba teh železarn obsega 250 let. V tem razdobju se je menjalo šest rodov lastnikov fužin. Nad 100 let so bili lastniki Slovenci in je zato zgodovina podjetja za nas posebno zanimiva. Tesno je povezana z zgodovino in gospodarskimi boji mesta Kamnika, ki se je spčetka krčevito branil proti temu, da bi se ob Bistrici naselila fužinska industrija.

Najstarejše poročilo o bistriških fužinah ima spis vicedomskega arhiva v Ljubljani, pisan 20. oktobra 1605. V njem prosi grof Hans Ludvik Thurn, ki je bil tedaj graščak na Kriškem gradu okrog 5 km od Kamnika, za podelitev rudarskega fevda za železni rudnik na področju gornjekamniškega so-

dišča. Obenem se zavzema, da bi bil za prvih pet let, ko bo rudarjenje združeno z velikimi stroški in majhno koristjo, oproščen kameralnih dajatev in bi dobil pravico do izkoriščanja gozdov za drvarjenje in kuhanje oglja za fužine.

Ljubljanski vicedom je nato 5. marca 1604 odredil, da naj mu višji rudarski sodnik Atzler poda k tej prošnji strokovno izjavo in mnenje. Zahtevano poročilo je predložil Atzler 29. marca 1604, vendar manjkajo kasnejši podatki o tem, kako je bil obrat urejen. Iz listin meščanskega arhiva v Kamniku iz leta 1622 pa se vidi, da je bil lastnik obrata na Bistrici neki Hans Šust. Pozneje manjkajo za celo stoletje vsakršni podatki o teh fužinah. Le glede železnih rud najdemo v rudarskih knjigah 1688 zapisano, da je bila podeljena pravica nove rudne jame v Kamniški Bistrici Janezu Slivarju in Juriju Primožiču na kraju, imenovanem »V Kopi« in to le s pogojem, da

mora rudo, kolikor bi jo nameraval prodajati, ponuditi po primerni ceni fužinam. Iz tega se da sklepati, da so domačini takrat iskali in kopali rudo zase in za prodajo.

2. KAMNOGORIČAN JOZEF ŽIGAN USTANOVI FUZINE

Sto let kasneje se pojavi Franc Jožef Žigan, ki je imel fužine v Kamni gorici, ter pričinja raziskovati terene okrog Kamnika, da bi odkril železno rudo. Zdi se, da je bilo njegovo iskanje uspešno. Ker pa je bil po takratnih poteh prevoz na njegovo fužino v Kamno gorico na daljavo 8 milj pretežaven in predrag, je hotel postaviti nove fužine v bližini Kamnika. Lega ob Bistrici severno za mestom se mu je zdela pripravna, ker bi imel stalno vodno moč na razpolago.

Visoki gozdovi v Bistriški dolini in okolnih planinah, kjer vsako leto viharji in zimski snegovi poderejo velike množine dreves, so se mu zdeli kot nalašč za napravljajenje drv in kuhanje oglja. Mislil je, da bi se nalomljeno drevje porabilo za kuhanje oglja kar v gozdovih, od koder bi ga lažje spravili na fužino kakor drva, ker še ni bilo gozdnih potov in potrebnih mostov. Gozd bi s tem pridobil na vrednosti; erar dotlej ni imel od njega nikakih koristi. Menil je, da to drvarjenje ne bi moglo škodovati niti okolišnim gosposkam in samostanom, ki so imeli pravico drvarjenja.

Nasprotno pa bi nove fužine prinesle v kraj novega življenja, dale zaslužek delavcem in prevoznikom in nudile priliko kmetom, da prodajo fužinarjem svoje pridelke in jih dobro vnovčijo. S takim pričakovanjem je vložil 1734 na notranjeavstrijsko komoro prošnjo, v kateri javlja, da je odkril železno rudo za Kamnikom in prosi, da bi smel tam urediti železarno. Prošnjo je utemeljil med drugim tudi glede morebitne konkurence, ki bi s tem nastala za druge železarske fužine na Gorenjskem, s tem, da okrog Kamnika 12 milj naokoli ni nobenih fužin in da torej nova železarna ne bi oškodovala tedanjih fužin niti glede oskrbovanja z rudo niti glede nabavljanja oglja in drv.

Za preskrbo fužinarjev pa je navedel v prošnji, da se bodo lahko nakupile potrebne količine žita v Mekinjah, Križu, okrog Smlednika in Mengša, pa tudi v samem Kamniku. Utemeljil je prošnjo tudi glede tržiščne potrebe po povečanju proizvodnje železa in železarskih izdelkov ter dokazal, da tedanje fužine ne morejo kriti naročil. Ugotovil je, da so se trgovci z železnino že ponovno pritožili pri rudarskem sodniku

nad pomanjkanjem blaga. Končno je poudaril, da ni imel najmočnejši podjetnik Pitoni, ko je bil vprašan za mnenje, proti nameri o ustanovitvi nove železarne nič pripomniti. Zaradi tega bi kazalo dovoliti ustanovitev.

Višji rudarski sodnik v Ljubljani je v svoji izjavi potrdil navedbe prosilca Žigana in priporočil prošnjo v ugoditev. Ugovore, ki bi jih mogli podati drugi fužinski obrati, je označil kot prazne navedbe.

Notranjeavstrijska komora v Gradcu je na podlagi podane utemeljitve in opisanih razmer 5. aprila 1735 dovolila ustanovitev novih fužin ob Kamniški Bistrici. Odločbo so poleg predsednika in podpredsednika podpisali tudi svetniki komore. Žigan je bil prepričan, da je stvar v redu, in je pričel z vneto graditi novo podjetje. Toda prišlo je drugače.

Kroparji in Kamnogoričani s svojimi plavži in številnimi vigenjci so se čutili prizadete, ko so čuli, da se ustanavlja za Kamnikom nova železarna, in so se skušali za vsako ceno iznebiti nove konkurence. Napovedali so ji zato tiho, toda nepomirljivo borbo. Dobro so poznali predpise za ustanavljanje železarn, in vedeli, da je Žiganu podelila koncesijo notranjeavstrijska komora v Gradcu brez znanja in odobritve pristojne dvorne komore na Dunaju. Toda niso hoteli takoj nastopiti s pritožbo, marveč so mirno pustili Žigana, da je zidal in skoro dogradil fužinske stavbe.

Šele nato so vložili rekurz na dvor, v katerem so navedli, da je po čl. 6 rudarskega reda podelitev novih koncesij za fužine na Kranjskem in Goriškem pridržana dvorni komori. Žiganu pa je bilo brez znanja dvorne komore izdano dovoljenje ter se je s tem kršil predpis rudarskega zakona.

3. BOJ ZA PODELITEV KONCESIJE

Ko je prispela pritožba Kamnogoričanov na dvor, je cesar ukazal, naj podelitev koncesije Žiganu zadržijo, dokler se zadeva ne razčisti. Nato je dvorna komora zahtevala pojasnila in izjave o pritožbi. Kamnogoričani so v rekurzu navedli, da bo posledica ustanovitve nove fužine podražitev živil ter da bo zato trpela proizvodnja Kroparjev in Kamnogoričanov. Navedli so, da že sedaj primanjkuje strokovnih mojstrov ter da ni drv in oglja.

Višji rudarski sodnik v Ljubljani je navedbe pritožbe Kamnogoričanov temeljito ovrgel. Označil jih je kot čiste izmišljotine

ter kot izliv zavisti Kroparjev in Kamnogoričanov. Na podlagi tega poročila je notranjeavstrijska komora predlagala, naj bi se pritožba zavrnila. Izjavil je tudi, da na protestno zahtevo Kamnogoričanov, naj bi se gradbena dela na Žiganovih fužinah ustavila, ne more odrediti ustavitve dela. Na to poročilo graške komore z dne 11. dec. 1736 je dvorna komora na Dunaju dala 26. jan. 1737 graški komori »nos« in poudarila, da bi imela dovolj razlogov, da bi podeljeno koncesijo razveljavila, ki jo je graška komora neupravičeno izročila Žiganu brez nadaljnega razmišljanja in da bi graško komoro lahko kaznovala s tem, da bi morala nositi stroške za odškodnino.

Pri vsem tem je dvorna komora uvidela, da je bila Žiganova prošnja utemeljena, stvarna potreba podana in da zaradi formalne napake ne bi kazalo izzvati nove zapletljaj. Tako je ostalo le pri prvem ukoru. Pač pa je odredila dvorna komora, da se morajo nadaljnje gradbe na Žiganovem obratu ustaviti, dokler se zadeva dokončno ne reši. Obenem je naročila svetniku Ignacu Kempfu ter bivšemu višjemu rudarskemu sodniku Kapusu, naj posredujeta, da bi se zadeva uredila in sporne stranke dosegle poravnavo ter naj nato poročata o uspehu.

Graška komora se je opravičila pri dvorni komori zaradi samolastno podeljene koncesije in pojasnila zadevo tako, da je bil referent za rudarske zadeve von Aposteln odsoten, ko se je obravnavala Žiganova prošnja, ter da je o predmetu poročal svetnik Predl. Gremij komore je vzel njegovo poročilo na znanje in bil s predlogom referenta sporazumen. Tako je prišlo do koncesije. Opravičilo graške komore je bilo sprejeto, toda nastali so novi zapletljaji.

Žigan je odločno ugovarjal proti temu, da se imenuje za posrednika in razsodnika bivši rudarski sodnik Kapus, češ da je ta brat njegovega glavnega nasprotnika fužinarja Maksa Antona Kapusa. Ker je bil torej Kapus odklonjen, so z odločbo z dne 2. marca 1737 imenovali za komisarja fiskalnega in deželnega vicedomskega tajnika Johanna Hieronima Marzina von Mersenheim. Glede Kapusa je poročal namestnik von Nemitzhofen 29. oktobra 1736 iz Ljubljane, da je ves spor Kamnogoričanov delo Maksa Antona pl. Kapusa, ki se vmešava v vse stvari, svojih fužinskih dni pa ne izkorišča kakor bi bilo treba, marveč obratuje malomarno na škodo erarja. Pravi, da je ta na-

hujskal ostale podjetnike in zbral podpise za pritožbo na dvorno komoro. Peter Anton Pitoni pritožbe ni podpisal.

4. UGOVORI MESTA KAMNIKA

Dne 29. aprila 1737 se je zbralo razsodišče v Kamniku. Člani komisije so bili: Ignatz Kempf von Angret, upravni svetnik, tajnik Johann Marzina in kamniški župan Anton Hauptmann. Komisija je nasvetovala Žiganu, naj se s pritožniki poravna. Žigan je pojasnil, da že dvajset let raziskuje terene in da je imel pri tem velike stroške. Ako mu te stroške povrnejo ter izdatke, ki jih je imel pri gradbi fužin, je pripravljen prepustiti podjetje interesentom. Ko pa je nato komisija pozvala pritožnike, naj se o tem izjavijo, niso hoteli o stvari nič slišati, marveč so trdovratno zahtevali, naj bi se fužine podrle. Pri komisijski razpravi so bili navzoči Pittoni iz Bohinja, Kapus in predstavnik Tomanovega podjetja iz Kamne gorice, Anton Gresl, Andrej Crobath in Gregor Potočan iz Kroke ter Gregor Plave, Martin Urbančič, Lovrenc Šnabl, Miha Vogu in Mihael Potočnik iz Železnikov.

Poleg njih pa je še mesto Kamnik podalo svoje pritožbe glede gozda in uporabe Bistrice, v kateri navaja, da namerava Žigan zgraditi vodni nabiralnik, zaradi česar bodo štirje mlini in tri kovačije, ki stoje ob Bistrici, prišle ob vodno moč za pogon svojih obratov. Če pa bi se vodni nabiralnik odprl, grozi poplava mestu in okolici.

Zaradi pranja rud v bistriški vodi — pravi pritožba — bo Bistrica tako onesnažena, da je ne bodo mogli rabiti peki, mesarji, pivovarnarji in drugi rokodelci. Z dovozom rud, žita in vina pa bo Žigan pokvaril vse mostove in povzročil tako draginjo, da revni meščani ne bodo mogli več živeti.

Tudi opatinja iz Mekinj je v pisni vlogi zahtevala, da ne sme Žigan odvajati iz Bistrice vode, ki teče na mekinjski mlin in Fajdigove stope. Obenem je želela zavaroovati samostan, ki je imel pravico drvarjenja v bistriških gozdovih.

Sl. 1. Katzenberg po Valvasorju

Po tem negativnem poteku prvega poskusa zblizanja in poravnave se je nadaljevalo posredovanje 2. maja 1737 v Ljubljani. Od podjetnikov sta bila to pot navzoča samo M. A. Kapus in Blaž Potočnik. Nista hotela pristati na nikako poravnavo. Zaradi njihovega stališča so morali razpravo preložiti. Komisija jim je dala teden dni za pomislek.

Pri ponovnem sestanku pred komisijo 9. maja 1737 je bil navzoč fužinar Žigan, konkurenčne obrate pa so zastopali odvetniki. Tudi ta poskus poravnave je bil brezuspešen. Dan nato so konkurenčna podjetja predložila pismeno svoje pomisleke glede fužinskih delavcev, preskrbe z rudo, ogljem in živili. Proti Žiganu so nastopili M. A. Kapus ter Jernej Tomažin in Gašper Toman. Žigan je ovrgel navedbe Kroparjev in Kamnogoričanov, glede bistriških gozdov pa je podal naslednjo izjavo:

»Kolikor bodo posamezniki dokazali svoje služnostne pravice na bistriških gozdovih oziroma kolikor so gozdovi last mesta Kamnika, sem pripravljen se sporazumeti in bom mestu Kamniku plačal pripadajočo zakupnino. Prispeval bom tudi, kar je potrebno za gradbo mostov. Sicer pa ugotavljam, da je po veljavnih zakonih vsakdo dolžan prodati les za rudarske potrebe proti plačilu kupnine.«

S tem je bilo delo komisije zaključeno. V poročilu dvorni komori ugotavlja komisija, da je bil Žigan naklonjen poravnavi do skrajnosti. Že na prvi razpravi je ponudil v odkup vse obrate proti plačilu stroškov, vendar pritožniki te ponudbe niso hoteli sprejeti. Pozneje je med razpravo Žigan privolil v to, da jim proda vse železo, ki ga bo proizvajal v svojih fužinah po vsakokratni tržni ceni, ako se zavežejo, da ga prevzamejo v celoti. Ako pa bi ga odkupili le delno, bi zadržal za izdelavo žebeljev tisti del, ki ga ne bi hoteli prevzeti. Nazadnje je šel Žigan celo tako daleč, da je bil pripravljen dovoliti skupno obratovanje na novih fužinah, ako bi ena ali druga od starih fužin v Kropi ali Kamni gorici ter Železnikih morala prenehati zaradi pomanjkanja rude in drv, vendar ne, če bi prenehala zaradi hudobnosti ali nemarnosti lastnikov-družabnikov.

Poročilo pravi, da pritožnikom ni bil nobeden od navedenih predlogov všeč. Zahtevali so trdovratno, da Žigan sploh ne sme izdelovati žebeljev, oziroma da se mora fužina zapreti in podreti. Pri takem položaju so komisarji prišli do prepričanja, da so proti Žiganu naperjene navedbe pritožnikov

neutemeljene in da je po veljavnem rudarskem redu za Kranjsko neovržno utemeljeno, da se Žiganova koncesija potrdi.

Komisija ugotavlja, da se je informirala pri ljubljanskih trgovcih z železnino in izvedela ravno nasprotno, kakor trdijo pritožniki, namreč da želijo trgovci, da bi dobili čim več žebeljev za odkup. Michelangelo Zois, ki je bil ravno prevzel Codellijevo železarsko trgovino v Ljubljani, je izjavil, da je pripravljen odkupiti in plačati tudi 1000 sodčkov žebeljev, če mu jih morejo ponuditi. Dodala je še, da grof Buccellini, najmočnejši Fužinar na Gorenjskem, in gosposka Locatelli kot lastniki rudnikov in fužin na Savi in v Mojstrani, dalje baron Mascon, podjetnik na Javorniku, in grof Auersperg nima jo ničesar pripomniti, prav tako tudi Kreitter, najmočnejši fužinar v Železnikih.

Komisija zaključuje, da je torej v splošnem koristno, če prične obratovati nova fužina. S tem je bil spor razčiščen in ugovori dokončno odbiti. Tako je po treh letih dne 29. junija 1737 dvorna komora potrdila Žiganu podeljeno koncesijo za ustanovitev fužine v Bistrici s pripombo, da se mora sporazumeti s samostanom klarisinj v Mekinjah in z mestom Kamnikom glede zakupnine za drva v bistriških gozdovih in glede škode, ki bi jo sekanje utegnilo povzročiti, ter končno tudi glede mitnine, ki jo je bilo treba plačati za porabo mostov. Šele sedaj je smel Žigan pričeti obratovati.

5. RUDNA BAZA BISTRISKIH FUZIN

Za obrat fužin je bilo treba preskrbeti zadostne količine dveh glavnih surovin za pridobivanje surovega železa: rude in oglja. Rudišča v neposredni okolici Kamnika, ki jih je bil odkril Žigan, so imela le malo železne rude. Pri stalnem obratovanju in rasti proizvodnje so se kmalu izčrpala. Fužine so bile nato prisiljene, da so v bolj oddaljenih krajih iskale železno rudo. Usmerile so se proti jugu celo preko Ljubljanskega barja in v okolico Litije, pa tudi po Tuhinjski dolini na Štajersko v Savinjsko dolino. Dovoz rude na večje razdalje je povzročil mnogo težav. Stroški prevoza so se z oddaljenostjo povečali in s tem se je vedno bolj dražila proizvodnja železa na plavžu. Rudo so našli na raznih mestih raztroseno v majhnih količinah. Zbrane rude so pa bile različnih vrst in tudi glede sestave in taljivosti neenake ter so imele različno vrednost. Rude so nabirali in kopali kmetje za svoj račun. Pri tem so nabirali mnogokrat tudi manj vredno kamenje, ki so ga

imeli za rudo. V 60 letih so zajele bistriške fužine naslednja območja: Fužinar Franc Jožef Žigan z Bistrice si je pridobil prvo rudarsko pravico l. 1735 za železne jame na Vranšici pri Mengšu;

leta 1736 pri Zapogah v bližini Smlednika, isto leto še pri Šmartnem pri Litiji na »presekih«;

leta 1737 v rudniku pri Kolovcu, potem v Dolu in v poseku za Kamnikom;

leta 1739 na Brezjah;

leta 1742 in 1743 v Zapošju in pri Strmolu;

leta 1744 v Velesovem, dalje na hribu Rudnik pri Šmartnem v brdanskem okraju;

leta 1748 na hribu Kremen v Tuhinjski dolini;

leta 1762 je vpisan Janez Krstnik Žigan s 4 rudnimi jamami pri Preski na Dolenjskem;

leta 1763 dobi rudnik pri Zagorju;

leta 1771 v Podbrežju »nad Riglam«;

leta 1773 pri Klečah na Savi na hribu Kravjak;

leta 1774 v Zgornji Tuhinjski dolini;

leta 1785 se pojavi Franc Dionizij Urbančič z rudniki pri Velesovem;

leta 1786 dobi jame v Zg. Tuhinju;

leta 1787 Golo pri Igu in Šmarje pri Ljubljani;

leta 1788 gozd Slebernik pri Gameljnah;

leta 1790 pri Vrhnikih;

ter leta 1798 v Kašlju pri Ljubljani in pod Šmarno goro v Močilah.

Iz tega je razvidno, da so nabirali rudo za kamniške fužine na območju, ki je imelo okrog 30 km premera. Dovažali so jo po 6 do 8 ur daleč od Preske na Dolenjskem, iz okolice Višnje gore in iz Galicije v Savinjski dolini.

Rudo so drobili z ročnimi kladivi, nato so jo prali in prebirali. Pražili je niso, ker ni imela žvepla niti arzena. Kot dodatek so primešavali železno žlindro od težkih kladiv in pleno, ki se je nabirala ob nakovalih in kladivih. Dodajali so tudi »pobirovno«, kakor so imenovali železo, ki so ga pri obdelovanju vrgli v vodo in so ga ženske in otroci pobirali med peskom v vodni strugi. Končno so dodajali tudi »reno«, to je staro odpadno železo za pretapljanje.

6. PRESKRBA FUZIN Z OGLJEM

Za oglje se je zdelo, da bodo fužine najlaže preskrbljene, ker so se v neposredni bližini razprostirali veliki gozdovi. V resnici pa je bila ta preskrba precej težavna. Kamniški gozdovi so bili v tisti dobi še brez

potov in mostov. Uživalci gozdnih pravic so se bali doselitve novih fužin, češ da bodo v svojih deputatih prikrajšani in da bo njihova dobava drv ogrožena. To je dalo povod, da se je razvnela med mestom in novimi fužinami dolgotrajna pravda, ki je nazadnje škodila obema. Žigan je nameraval izkoristiti gozd kamniške mestne občine, da bi v njem pridobival oglje že od samega početka. Toda kamniški mestni svet je proti temu ugovarjal, češ da namerava Žigan samolastno zoglevati les in s tem povzročati nevšečnosti. Gozd — pravijo Kamničani — je zaklad, iz katerega črpa mesto svoje dohodke in zato ne more trpeti in nikomur dovoliti, da bi vanj samovoljno posegel. Fužine naj bi se zato prepovedale. Mesto glede ustanovitve fužin sploh ni bilo zaslišano in vprašano za mnenje. Fužine bi Kamničane motile v lastnini gozdov, ki jo skozi stoletja mirno uživajo in bi bili omejeni v svojih svoboščinah. Če hoče Žigan imeti odpadni les za oglje, mora plačati zakupnino. Žigan pa je — tako navajajo — ne glede na nesporno pravico mesta Kamnika do dračja in vejevja v bistriškem gozdu, pod pretezo dobljene koncesije posekal okrog 1000 svežih smrek in bukev poleg dreves, ki jih je podrl veter, in je tako oškodoval mesto za nad 50 goldinarjev dohodka. Žigan si tudi prisvaja pravico in izdeluje v gozdu skodle. Ako bi se take samovoljnosti dovolile, bo kmalu pričelo v mestu primanjkovati drv in skodel ter bodo strehe mnogih hiš ostale nepokrite, ker jih bodo lastniki morali pustiti propasti, sami pa se odseliti drugam.

Protest mesta Kamnika v dani obliki ni bil utemeljen. Zasnovan je bil na domnevah in strahovanju. Zato je namesto neposrednega dogovora s fužinskim obratom nastala pravda, ki je trajala skoro 10 let. Fužinar Žigan je v svoji obrambi dne 11. maja 1737, ki jo je naslovil na dvorno komoro, zavrnil navedbe mestnega sveta in pojasnil, da je že več let meščan mesta Kamnika, da je celo desetletje na svoje stroške z vnemo odkrival rude v kamniški okolici in si pridobil koncesijo za postavitev fužin. Sekal je v krajih, ki so več milj oddaljeni od mesta, kamor kamniški meščani sploh ne pridejo. Ta les se da vnovčiti samo, če iz njega kuha oglje, ker ga drugače sploh ni moči spraviti v Kamnik. Glede izdelave skodel pa pravi, da ima kot kamniški meščan pravico, da pokrije svoje strehe ne glede na to, da imajo železarne za svoje potrebe na gradbenem lesu prednost, da kovačije niso fužine in da rezervatne pravice v gozdovih

veljajo samo za fužine. V ostalem je bil Žigan mnenja, da naj mesto Kamnik najprej dokaže svoje lastninske pravice na bistriških gozdovih z listinami od cesarja.

Žiganov odločni nastop proti kamniškemu mestnemu svetu je vzbudil hudo kri. Žigan je sprožil s tem dolgotrajne poizvedbe, cenitve in proučevanje, kako razmejiti sporne interese za bodoče izkoriščanje bistriških gozdov, ki je trajalo celih 10 let. Dvorna komora je s svojo razsodbo želela spraviti v sklad tri vrste interesov.

Na eni strani je bilo treba zagotoviti fužinam zadostne gozdne površine za postopen posek. To je bilo potrebno že po splošnih načelih pospeševanja proizvodnje kakor tudi glede na tradicionalno industrijsko politiko, po kateri so fužinskim obratom rezervirali gozdove za drvarjenje in oglarjenje ne glede na to, ali so bili javna ali zasebna last.

Na drugi strani je bilo treba zavarovati gozdne nasade in omejiti sečnjo na ogroženih pobočjih iz čisto gozdno-tehničnih razlogov.

Na tretji strani se je morala zadeva urediti tako, da ne bi zaradi fužin trpeli upravičenci, ki so imeli gozdne služnosti drvarjenja v bistriških gozdovih.

Ostalo je končno še vprašanje o kritju stroškov za gozdna pota in mostove ter določitev zakupnine, ki naj bi jo fužine plačevale letno v mestno blagajno.

Žigan se je utemeljeno opiral na prednostne pravice fužin, ki jih je dvorna pisarna in komora v številnih primerih priznala in potrdila. Bil je svoje zmage gotov in je zato nemoteno urejal pota za izvoz drv in prevoz oglja.

Kamničani so medtem postajali nestrpni in že kar niso mogli dočakati dokončne rešitve spora. Kakor je razvidno iz poročil na višje rudarsko sodišče, ki jih je poslal Žigan o stanju in obratovanju fužin, je mestni svet po svojih organih večkrat pregledal Žiganove rudarje in gozdne delavce iz gozdov pod pretnjo, da jih bodo pretepli, če ne gredo. Nasprotje se je stopnjevalo celo tako daleč, da so požgali Žiganovim gozdnim delavcem prenočišča in oglarjem kope, odnesli oglje ter ga prodali, delavcem pa odvzeli orodje.

Drva, ki so bila pripravljena za zoglentev, so odnesli deloma v Kamnik v mestno hišo, deloma pa prodali kmetu v Stahovici ali pa zajedli in zapili kupnino pri »Ceganu«. Gozdna pota in mostove, ki jih je zgradil Žigan z velikimi stroški, je dal mestni svet iz gole sovražnosti uničiti.

Fužine so zaradi tega večkrat zastale, mojstri in delavci pa so se razšli. Žigan je navedel, da mu je ta dolgotrajni spor povzročil nad 7000 goldinarjev stroškov. Trpele pa je tudi mesto Kamnik, ki se je moralo zadolžiti.

7. ŽIGANOVA KONČNA ZMAGA

Napetost kar ni hotela ponehati. Naposled je prišla 16. oktobra 1745 odločba cesarice Marije Terezije, ki je imela dvanajst točk. V prvi točki so bila podrobno navedena gozdna območja med Korošico in Koprivnico, kjer je sekal Žigan. Odločba je označila predele, v katerih fužine ne smejo sekati in tudi kulture, kakor n. pr. macesen, ki se ne sme sekati za drva in oglje.

Žiganovi oglarji in vozniki so dobili pravico paše v določenih gozdnih predelih za svojo živino. Isto je veljalo tudi za rudarje. Žigan je bil zadolžen, da ne sme prodajati drv, oglja in skodel in tudi ne oddajati v Kamno gorico ali kam drugam.

Ko bodo fužine prenehale obratovati, naj pripadejo pridržana gozdna območja mestu Kamniku, a Žigan je dolžan, da zgradi v nakazane gozdove gozdne poti na lastne stroške in jih tudi vzdržuje.

Od leta 1746 dalje pa mora poleg tega plačati mestni blagajni letno 30 goldinarjev kot nadomestek za mostnino in porabo potov. Žigan ne sme izdelovati skodel več, kot je potrebno za kritje streh novih fužin. Tudi ne smejo Žiganovi ljudje delati rovtov v gozdovih ter izpreminjati gozdnih tal v njive in vrtove, vzdržati se morajo vsakega pustošenja gozdnega zemljišča. Za primer požara ali drugačne stiske ima mesto pravico sekati les tudi v fužinskih predelih.

Nazadnje je bilo določeno, da se mora Žiganu vrniti odvzeto orodje in da mora mesto povrniti Žiganu vse stroške, ki mu jih je po 1. juniju 1741 povzročilo z raznimi nasilji in samovoljo in ki jih Žigan navaja v svoji pritožbi na dvor. Kamničanom je odločba zapretila, da bodo občutno kaznovani, če se bodo upirali.

Kamničani so bili zaradi take rešitve zelo nezadovoljni in so kuhali tiho jezo. Ko je prišel Žigan s svojimi ljudmi na kamniški rotovž, da prevzame zaplenjeno orodje, je hitela žena Jakoba Adamiča od hiše do hiše in hujskala ljudi ter spravljala ženske in otroke skupaj, da bi kamenjali Žigana in fužinarje in jih tako spravili s sveta. Nasprotje ni hotelo prenehati. Žigan je bil celo prisiljen, da je prosil pri vicedomu za osebno varstvo, ker so mu stregli po življenju.

Jožef Žigan je lik podjetnika starega kova, industrijskega pionirja in smotrnega organizatorja, polnega ustvarjalnega dela. Njemu se upira, da mora trositi velik del svoje moči v neplodnem pravdanju in premagovanju ovir, ki mu jih povzročajo iz samoljubja in zavisti njegovi sodobniki. Žiganov portret iz leta 1741 kaže mogočno postavo, polno energije, in ima tale napis:

JosephUs shYgan foDinarVM
CooVInae ferrI & kozenbergY
InVentor ereCtor & InoVator

Uradna poročila iz leta 1750 in 1751 javljajo, da fužine dobro uspevajo, da so v dobrem stanju in preskrbljene z vsemi potrebščinami. Zadnjič se javlja Jožef Žigan v spisih 1758. Z izročilno pogodbo iz leta 1760 preda celo posest svojemu sinu Janezu Krstniku Žiganu, ki ga odtlej srečujemo do leta 1779 kot fužinarja.

8. USTROJ BISTRISKIH FUZIN

Po zapiskih revirnega rudarskega urada so obsegale Žiganove fužine talilno peč ali plavž na volka ter dvoje ognjišč za pretapljanje surovega v kovno železo in za tenjenje. B. Hacquet opisuje bistriški plavž kot talilno peč, ki je bila 4,4 m visoka in imela skoraj obliko kotla. Zgoraj pri vpisu je imela 47,5 cm odprtine. Od tod se je razširila proti tališču, v katerem je bilo raztopljeno surovo železo. Proti dnu se je zopet zoževala in merila 95 cm. Peč je bila zgrajena iz kamnja, ki so ga prinesli iz okolice, ter na znotraj obložena z opeko. Ko je bila peč razgreta, so vsuli vanjo 30 do 40 funtov rude. Ko se je začel ogenj usedati, so nasuli zopet po 50 funtov rude in pol soda oglja. Tako se je nadaljeval postopek celih 24 ur, dokler ni bila vsa zaloga rude 50 do 60 centov staljena. Ko je bil talilni postopek končan, so najprej prodrli odprtino za odtok žindre. Nato so odprtino zopet zaprli, da obdeluje žindra volka v peči in hitreje poveže raztopljeno železo.

Plavž je bil 30 do 32 ur v obratu. Povprečno so talili v plavžu okrog 2800 kg rude. Rudi so dodali po 8 trug sintra, 2 trugi plena in trugo odpadkov. Za eno pretapljanje je šlo 270 vaganov ali dvojnih mernikov lesnega oglja, tako da je prišlo na cent surovega železa 9,22 hl oglja.

Ko je bila železna ruda staljena, so odprli prsi plavža in se je pričelo izvlečenje taline. Volk je tehtal od 17 do 19 centov in

ga je 14 mož le z največjo težavo izvleklo s kavlji iz peči. Volka so nato še vročega spravili pod najtežje vodno kladivo in ga razbili na več kosov ali kep. Navadno so naredali po 6 do 8 kep surovega železa, ki so jih v Kamniški Bistrici imenovali »tajhelne«. Tak »tajhel« je tehtal okrog 250 funtov. Pod kladivom so najprej iztisnili iz njega žindro, nato pa so ga izoblikovali četverkotno in je dobil ime »masele«. Te kose so vložili vnovič v žarilna ognjišča in jim dodali poldrug voz oglja. Ko je bilo popolnoma izžareno, so izkovali pod težkim kladivom iz njega grobo palično železo. Izguba pri teži je pri tem znašala povprečno 20%, tako da so od 180 funtov dobili le 150 funtov kovnega železa. Cent kovnega železa je zahteval 20,28 hl oglja. Železo v palicah je bilo sicer prvo trgovsko blago v fužinski predelavi, vendar se je redkokdaj prodajalo v palicah, marveč so ga predelali v kovno železo in iz njega izdelali v priložni žebeljarni žeblje razne velikosti. Mnogokrat je bilo pretaljeno železo zelo krhko in so ga morali vnovič pretaliti. Takemu postopku so rekli, da morajo železo »prevzdigniti«.

Na leto so izdelali od 120 do 150 volkov. Od zakurjenja peči do razdrtja prsi in izvlečenja volka sta prešla dva polna dneva in ena noč.

Sl. 2. Fužinar Jožef Žigan

Plavec pri plavžu je dobival od centa surovega železa po 6 krajcarjev. Torej od 100 centov težkega volka 1 goldinar 48 krajcarjev. Zato je moral pripraviti peč, jo obložiti z glino in delati pri plavžu dva dni in eno noč brez odmora. Kakor je bilo tako delo naporno, pa obrat ni zmožel, da bi nastavili še enega plavca. Tako vsaj trdijo listine.

Poleg navedenih naprav je fužina obsegala še kovačijo za orodje ter dve kovačiji za žeblje s 15 ješami in 45 nakovali. V Bistrici so izdelovali surovo palično železo, tako imenovano valaško železo, ter tračno in kovaško železo in razne vrste žbljev. Žbljarna je bila pri večini fužin najvažnejši sestavni del. Večinoma so kovali žeblje za izvoz preko Trsta in v Italijo. Izdelovali so nad 100 vrst raznih tipov in velikosti žbljev, za vsako rokodelsko stroko posebej, od drobnih stukaterskih in tapetniških do velikih ladijskih. Ker je bila prodaja usmerjena v glavnem na italijanska tržišča, se ni čuditi, da so tudi izdelke imenovali z italijanskimi trgovskimi označbami — kot terni, canali, cesseni, mantuani itd. Iz poročila o stanju proizvodnje, ki ga je poslal fužinar Žigan 1747 višjemu rudarskemu sodniku v Ljubljani, izvemo, da je v letih 1744 do 1746 Bistrica zaradi pomanjkanja oglja izdelala samo 1697 centov in 50 funtov železa. To železo so žbljarji v dvanajst parih pokovali v žeblje in druge kovaške izdelke.

Po poročilu iz leta 1765 je znašala letna produkcija 1500 centov železa v palicah, iz katerega so izdelali 300 centov tračnega železa ter 200 centov cajnastega železa za žeblje. Večino izdelkov so prodali doma, le okrog 200 tovorov žbljev so izvozili.

Ko je B. Hacquet leta 1771 na svojih raziskovalnih potovanjih obiskal bistriške fužine, je zapisal, da je znašala proizvodnja 1160 centov surovega železa, iz katerega so izdelali 250 centov paličnega železa, 150 centov kovaškega železa ter 760 centov žbljev v 510 sodčkah po 150 funtov. Hacquet omenja, da je lega fužin precej ugodna, ker so ob vodi in jim ne primanjkuje drv. Pravi pa, da je bilo znanje delavcev pri pretapljanju in kovanju zelo slabo ter da so delali s tolikim neznanjem, da se je zaradi tega velik del dobička razgubil.

Razen Žiganove fužine pa so tudi preprosti kmetje topili železno rudo na odprtih ognjiščih in v nizkih jaškastih pečeh, kjer so z usnjenimi mehovi na ročni ali nožni pogon pihali sapo v tališče. Kakor pravi Müllner, so bile take peči v XVIII. stoletju

na Kranjskem med ljudstvom zelo razširjene. Fužinarji do teh pojavov niso bili ravnodušni, ker so kmetje raje sami delali grodelj, kakor da bi prodajali nabrano rudo po nizki ceni fužinam. To dokazuje Žiganova pritožba na višjega rudarskega sodnika in na vlado 1775. V tej pritožbi prosi Žigan, naj bi se kmečko pretapljanje rude prepovedalo, kmetom peči razdrle in jih kaznovali. Pritožba navaja konkretno tri kmete, ki so bili podložni mekinjskemu samostanu, in sicer: Lovrenca Prehlina na Logu, Jakoba Poglavca in Valentina Peterlina od Gamberka. Seveda je bilo železo iz takih primitivnih peči slabo in ni bilo uporabno za okovanje voz ter izdelavo podkev. Tudi so bili proizvodni stroški zaradi velike potrošnje oglja veliki. Kmetje pa, kadar niso imeli lastne rude, so dajali svoje topilne peči tudi drugim v uporabo. Za odškodnino so zahtevali četrtno pridobljenega železa.

9. ŽIGANOVA OPOROKA

Jožef Žigan je bil dvakrat poročen. Njegova prva žena je bila Ana Marija roj. Preseren. Iz tega zakona je imel hčer Barbaro, ki se je poročila s fužinarjem Tomanom. Iz drugega zakona z Ano Katarino pa je imel sedem otrok, štiri hčerke in tri sinove.

V svoji oporoki z dne 12. januarja 1769 je postavil za univerzalnega dediča svojega sina Janeza Krstnika Žigana, kateremu je bil že leta 1760 izročil kovačijo oz. fužine v upravljanje. Hčerki Frančiški poročeni Novak, ki je bila klobučarka v Ljubljani, je zapustil 600 goldinarjev, Sibili 200 goldinarjev, sinu Antonu pa letnih 25 goldinarjev kot procente od Katzenberga. Oporoka pa je zanimiva zaradi legatov, ki jih je zapustil svojim sodelavcem in rokodelskim bratovščinam. Bratovščini kovačev v Kamniku, ki je imela svoje privilegije že od cesarja Maksimijana I. in ki ga bo pokopala, je zapustil 8 goldinarjev. Bratovščini sv. Barbare v Kamni gorici 5 goldinarjev. Vsem svojim sodelavcem, kovaškimi in fužinarskim mojstrom, oglarjem in dobaviteljem ter vsem, ki so spadali k fužinam, ko jih je on vodil, pa je zapustil 200 goldinarjev. Bivšemu fužinarskemu intendantu Lovrencu Smokavcu je legiral 5 goldinarjev, ker mu je pomagal napraviti novo fužino. Hčerki Sibili von Schielfeldt je dal prednost pred ostalimi dediči, ker je že kot dekle v njegovi odsotnosti vodila fužino in rudnik, ko se je on zadrževal v Kamni gorici, in pri tem pokazala mnogo sposobnosti in pridnosti.

(Se nadaljuje)

MATIJA JAMA: POKRAJINA

POSESTNE IN GOSPODARSKE RAZMERE LOŠKO-SNEŽNIŠKEGA
GOSPOSTVA OD XVI. DO XVIII. STOLETJA

PETER RIBNIKAR

Loško in Babno polje zaključujeta zaporedje notranjskih kraških polj, ki potekajo od Logatca na severu do Snežnika na jugu. Vloženi sta med Snežnik na jugu, Javornik na zahodu, Bloško planoto na vzhodu ter Križno goro na severu. Prečno potekajoča Križna gora je le pregrada, ki ju loči od nekoliko niže ležečega Cerkniškega kraškega polja.

Do XIII. stol. imajo omenjeno zemljiško področje v lasti gospodje iz Loža,¹ katerim sledijo oglejski patriarhi in grofje iz rodovine Ortenburg. Ortenburžani so se po letu 1355² začeli smatrati za lastnike nad loškim fevdom. Že leta 1420³ pa so podedovali ortenburški Lož Celjski grofje. Njihovo gospodovanje je trajalo le do l. 1456.⁴ Takrat so Habsburžani priključili ta celjska posestva k svoji kameralni posesti. Cesar Friderik III. pa je leta 1477⁵ podelil Ložu mestne pravice in ga povzdignil v krog deželno knežjih mest. Habsburžani niso dolgo izkoriščali loškega gospodstva, ker so ga dali v zastavo plemičem Hallerjem.⁶ V drugi polovici XVI. stol. in v začetku XVII. stol. pa so uživali loško gospodstvo v zastavni obliki gospodje: Jurij Hofer, Erazem Borše, Franc Šajer, brata Krištof in Franc Moškon. Zadnji zastavni gospod v Ložu pa je bil Wolf Paradeiser, ki si je s kupno pogodbo z dne 15. junija 1613.⁷ prisvojil loško gospodstvo z vsemi pritliklinami, rednimi in izrednimi letnimi dohodki ter vsemi gosposočinskimi in sodnimi pravicami. V nadaljnjih letih pa loški zemljiški gospodje streme po zaokrožitvi svoje posesti in z nakupom pridobivajo večja in manjša posestva na Loškem polju. Začetna faza zaokroževanja loškega gospodstva se pričinja v dobi, ko so bili njegovi lastniki knezi Eggenbergi. Leta 1635⁸ so kupili loško gospodstvo ter graščino Snežnik, kasneje pa so določili loško-snežniškemu deželskemu sodišču nove sodne meje.

Na Snežniku so v XIII. in XIV. stol. gospodovali oglejski patriarhi in gospodje s Snežnika, ki so izumrli v zač. XVI. stol. Takrat jih nasledijo plemiči Lambergi in Raumbeschli,⁹ od katerih so ga kupili leta 1595 štajerski plemiči Pranckh, ki so bili leta 1591¹¹ sprejeti med kranjske deželne stanovce. Knezi Eggenbergi so prenesli upravno sodišče loškega gospodstva iz Loža na Snežnik, Loški grad pa so prepustili raz-

padanju. Za snežniško posest so še naprej izdelovali posebne urbarske zapiske,¹² dokler niso Lichtenbergi v začetku XVIII. stol. dali dokončno obliko loškemu gospostvu.¹³

Lichtenbergi so bili tedaj lastniki ortneškega gospostva. Leta 1690¹⁴ so kupili graščino Kočo vas (Hallerstein) pri Ložu, ki so jo postavili plemiči iz rodbine Haller v sredi XVI. stol., leta 1709 pa so kupili še loško gospostvo ter postali edini posvetni posestniki na Loškem polju. Še preje pa so zamenjali dve kmetiji na Slemenu pri Ortneku za 1,5 kmetije na Blokah¹⁵ (1/2 hube na Studenem, 1 huba v Nemški vasi) ter 1 vrečno desetino. Leta 1718 pa so popolnoma združili snežniško zemljiško posest z loškim gospostvom. Odslej združuje loški zemljiški in sodni gospod Lož s Snežnikom in Kočo vasjo, druge manjše posestne enote pa so imeli še gospostvo Planina,¹⁶ župnišče v Ložu,¹⁷ župna cerkev v Ložu,¹⁸ beneficij Sv. Barbare v Ložu,¹⁹ beneficij Sv. Petra v Ložu,²⁰ loški župnijski podružnici v Viševku²¹ in Lipsnju,²² fara sv. Mihaela na Blokah,²³ fara iz Ribnice,²⁴ benef. sv. Rešnjega telesa iz Ribnice,²⁵ stiški samostan²⁶ in deželno-knežje mesto Lož.²⁷

Loški zemljiški gospod je bil do začetka XVIII. stol. deželskosodni gospod za vse območje Loškega in Babnega polja, jugozahodnega dela Bloške planote ter za ozemlje šteberske graščine ob Cerkniškem jezeru. Tedaj je potekala severna sodna meja od Bloškega čez greben Slivnico nad Martinjakom in Sp. Jezerom ter se povzpela na Javornik do ceste, ki pelje v dolino Vlačno.²⁸ Knezi Eggenbergi so napravili mejno korekturo med planinskim in loškim deželskim sodiščem. Po tej korekturi je pripadlo štebersko gospostvo pod deželsko sodišče Planina, sodna meja pa se je premaknila od grebena Slivnice in Cerkniškega jezera na Križno goro nad Ložem.

Meja loškega deželskega sodišča je potekala od leta 1669 od kote 815 m zahodno od Blok čez dolino Pogačo pri Grmači in čez Križno goro do vasi Klanec, od koder je šla do gozdne poti in ob njej čez sedlo med Laznikom (kota 1105) in Lomom (kota 1029) ter na Javornik in v dolino Vlačno nedaleč od vasi Palčje. Od tod je šla ob gozdu proti jugu, kjer se je gozdna meja približno ujemala z mejo okrajnih glavarstev Postojna—Logatec. Pri izviru potočka Strmica je meja

zavila na višine Paka, Klenske police (kota 1145) in Čifri (kota 1399) ter je šla čez Bele vode do tromeje logaško-kočevskega okrajnega glavarstva in Hrvatske. Od tromeje se je povzpela na Veliko Kavko (kota 959) in Blošček (kota 1039), s katerega se je spustila do gozdne poti, ki pelje s Topol v Pogačo. Pri koti 746 vzhodno od Hudega vrha na Blokah pa je zavila k potoku, ki teče od Hudega vrha in ponikne pri Nemški vasi. Od potoka je zavila k pristavi na Blokah, kjer je prišla do izhodiščne točke.²⁹

Loško-snežniško deželno sodišče je poslej obsegalo teritorij kasnejših katastrskih občin: Nova vas, Hudi vrh, Metlje, Knežja njiva, Vrhnika, Poljane, Babno polje, Babna polica, Vrh, Kozarišče, Nadlišek, Dane, Podcerkev, Viševak, Pudob, Iga vas, medtem ko je sodišče loškega mestnega pomerija zajelo Lož, Stari trg in Podlož.³⁰

Deželnoknežje mesto Lož je nastalo poleg starejše naselbine Stari trg, kjer je bilo farno središče Loškega polja in Bloške planote že v začetku XIV. stol.³¹ Pravica do tedenskega sejma, ki jo je podelil oglejski patriarh Bertrاند leta 1541,³² je dala Ložu možnost hitrejšega razvoja. Leta 1477³³ pa je Lož postal deželnoknežje mesto in je dobil številne pravice. Meščani so smeli voliti svojo mestno upravo in sodnike, dobili so pravico do grba in pečata, obzidja, pobiranja mitnine, letnega sejma na dan sv. Mihaela, ki se je doslej vršil pri Fari na Blokah in ga je cesar Friderik III. zaradi turških vpadov prestavil v Lož. Tu je nastalo važno središče trgovine z žitom, soljo, konji, kožami in z raznimi poljskimi pridelki. Sprva so se tedenski sejmi vršili vsak torek, od leta 1635 pa na petek.³⁴ Kljub mestnim pravicam in razvijajoči se trgovini pa je Lož obdržal vaški značaj.³⁵ Leta 1573 je bilo v mestu le 79 domcev (hiš) z 69 posestniki.³⁶

Na ozemlju loškega deželskega sodišča nastopajo naslednje posestne oblike: kmetije ali hube različne velikosti (od cele hube do $\frac{1}{8}$ hube) podružništva, kajže in koseščine.

Struktura kmetije se je v XVII. stol. močno spremenila. Cela huba iz srednjega veka je v XVIII. stol. že redkost. Vedno česče

naletimo v virih na delitve kmetij med dva ali več posestnikov dedičev. Ti sprva še sedijo na stari celi ali polovični hubi, toda njena razdelitev je neizogibna. V obdobju dveh stoletij (1600—1800) se je posest na loško-snežniškem gospostvu razdrobila v takem obsegu, da najdemo na prelomu XVIII. stol. samo še eno celo kmetijo v Novi vasi na Blokah.³⁷ Najmanjše kmetije nastopajo na Bloški planoti v vasi Metlje, kjer so pretežno osminske, v bližnji Novi vasi pa četrtsinske kmetije, medtem ko so na Loškem polju polovične kmetije v večini. V začetku XIX. stol. pa se je v teh predelih število posestnikov občutno povečalo, ponekod celo podvojilo. Ta pojav je najočitnejši v naseljih Dane, Kozarišče, Šmarata in Iga vas.³⁸ Porast posestnikov v teh krajih gre predvsem na račun drobitve polovičnih kmetij. Posestva na Bloški planoti se v XVIII. stol. v glavnem niso več delila. Tu so manjša posestva, ki za delitev niso prišla več v poštev. Podružništvo in domec sta se smatrala za tretjino kmetije.³⁹ Njihove dajatve niso bile povsod enake, kar kaže, da so bili domci in podružništva različne velikosti. Razen tega so bili oproščeni plačevanja hubnega goldinarja. Domce imamo v Ložu, Starem trgu in pri fari sv. Mihaela na Blokah.⁴⁰ V teh krajih so se vršili tedenski sejmi, bili so farno središče vsega ozemlja.

Kajže so najmanjše posestne enote, h katerim je spadala le hiša z zelnikom. Njena davčna obveznost je znašala največ 51 krajcarjev.⁴¹ Kajžarja je vezala na zemljiškega gospoda še tlaka, ki se je ohranila do konca XVIII. stoletja.

Poseben sloj podeželskega prebivalstva so bili kosezi v Babnem polju,⁴² ki so imeli v lasti 4 in pol koseščine. Koseščina je v Babnem polju ustrezala celi hubi. Njih obveznosti pa so bile davek, denarno nadomestilo za različne pravice (58 kraje. in 2 pf) ter 1 odojek in 1 kokoš.⁴³

Na loškem ozemlju srečamo tudi dominikalno zemljo. Loško gospostvo jo je imelo pri snežniški graščini, na pristavah na Bregu (Hofrein) in Blokah. Pristavo na Blokah je loški zemlj. gospod osnoval iz sedmih kmetij, katere so podložniki zapustili zaradi čestih napadov od strani martolozov.⁴⁴ Dominikalno zemljo so imeli tudi plemiči v Koči vasi, medtem ko so imela cerkvena imenja le posamezne njive, ki so jih dajali podložnikom v najem. Loške in snežniške planine so do zač. XVII. stol. iz-

Sl. 1. Krajina okoli Loža

koriščali kraški pastirji,⁴⁵ leta 1635 pa jih je kupil Hans Pavlinič.⁴⁶

Po načinu obdavčenja srečamo na loškem sodnem območju dve vrsti kmetij in domce. Mimo navadno obdavčenih kmetij imajo gospostvo Lož in Snežnik, graščina Koča vas, župnišče in farna cerkev v Ložu še kmetije in domce obdavčene s »Verglichene Gebühr«.⁴⁷ Te posestne enote sprva sploh niso bile obdavčene, ker nadrejena gospostva niso bila dovolj seznanjena o njihovi donosnosti. Kasneje (v XVIII. stol.) so jih zemljiški gospodje obdavčili s pavšalno vsoto, ki se imenuje »Verglichene Gebühr«.⁴⁸ Ta pavšalni znesek je ostal vseskozi enak in so ga morali zemljiški gospodje plačevati v deželni prejemniški urad.

Podložniki so odrajtovali svoje obveznosti dež. knezu, nadrejenemu zemlj. gospodu in sodnemu gospodu.

Deželnemu knezu so podložniki dajali enkratne letne denarne dajatve, in sicer davek, ki ga je dež. knez zvišal z novo obremenitvijo »Neue Anlag«.⁴⁹ Ta je znašala pri celi kmetiji 45 krajcarjev ter pri domcu 31 krajcarjev. Hubni goldinar so plačevali vsi podložniki razen lastniki kajž in domcev, medtem ko so kontribucijo plačevali vsi podložniki od leta 1635⁴⁹ dalje. Višina 6 goldinarjev kontribucije je padala v sorazmerju z velikostjo kmetije.

Zemljiškemu gospodu je pripadala delovna, naturalna in denarna renta.

Delovna obveznost je bila poleg naturalnih dajatev najmočnejša osnova fevdalnega gospostva. Obstajala je iz ročne in vozne tlake. Tlako je zemlj. gospod zahteval v letni in tedenski razvrstitvi.

Letno ali izmerjeno tlako so opravljali podložniki za naslednja opravila:

- oranje z brananjem ali vožnjo gnoja s parom konj... 1 dan,
- obdelovanje polja... 2 dni,
- drobljenje grud s pletvijo... 3 dni,
- žetev... 3 dni,
- košnja... 2 dni,
- grabljenje sena... 2 dni,
- ograjevanje gosposčinskih vrtov in ograd... 1 dan
- pospravljanje in prevoz sena v gosp. senike... 4 kopice.

Več tlake so opravljali podložniki iz Podcerkve in Markovca, ki so bili dolžni trositi gnoj, posajati sadike, spravljati s polja žito, repo in zelje; podložniki iz Jezera pa so morali nositi ribe na Loški grad, za kar so

prejeli 4 črne pfenige.⁵⁰ V XVII. stol. so se številni podložniki odkupili od opravljanja letne tlake. Najprej so se odkupili večji posestniki z Loškega polja, podložniki z Bloške planote pa so jo opravljali še v XVIII. stol. S tlako je sredi XVIII. stol. služilo loškemu gospostvu še 41 kmetij in 35 kajžarjev. Kajžarje je zemljiški gospod uporabljal za prenašanje pošte in poročil v svoje privatne in sodne potrebe.

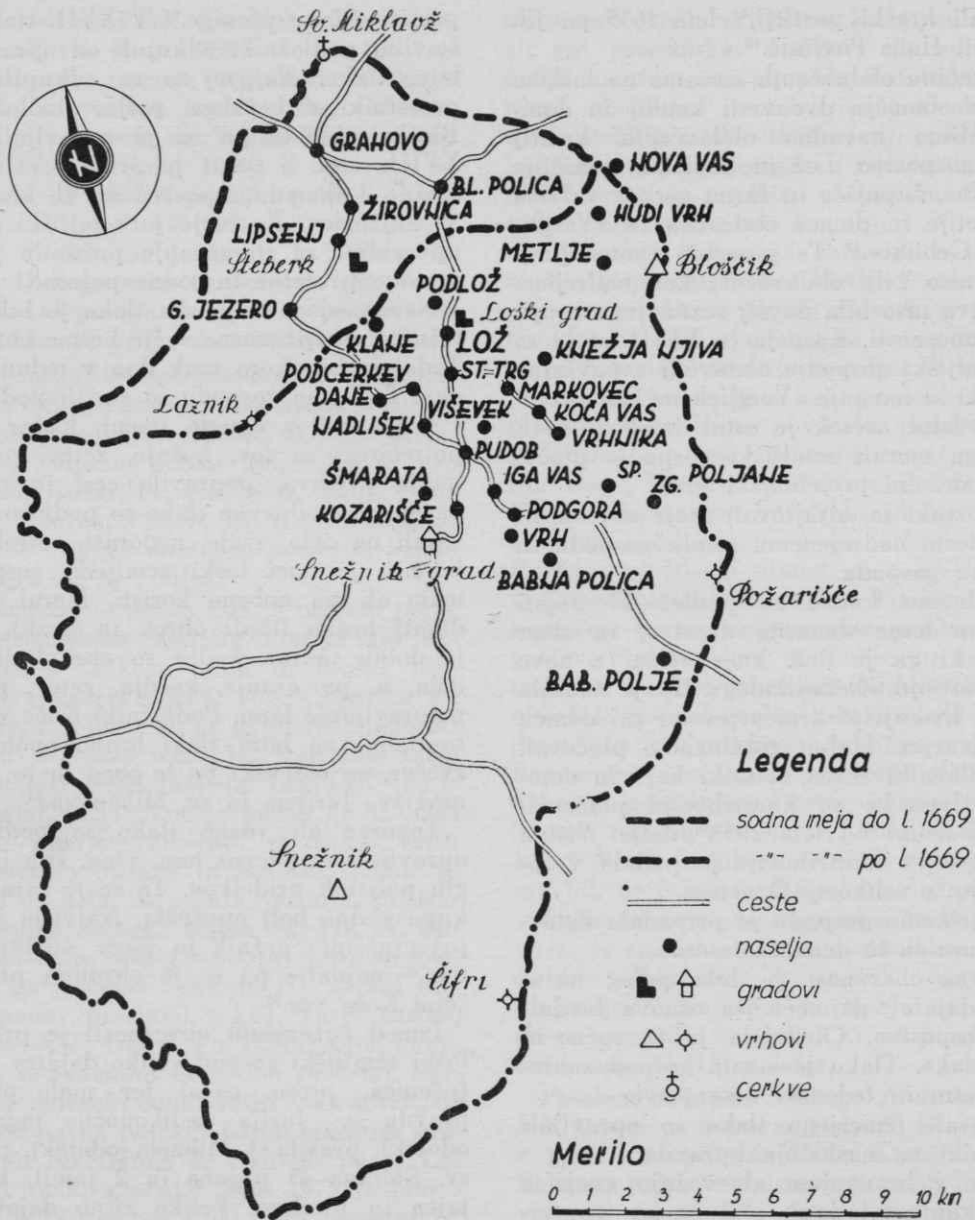
Neodmerjena tedenska tlaka je bila podložnikom neprimerno večje breme kot letna. Tedaj je bil skoro vsak dan v tednu tlačni dan. Loškemu gospodu so služili podložniki s tlako tudi z drugih imenj, kadar jih je potreboval za lov, košnjo, žetev, pripravlanje prediva, popravilo cest in ribolov. Zaradi vsakodnevne tlake so podložniki pošiljali na delo svoje nedorasle otroke, od katerih je imel loški zemljiški gospod le malo ali pa nobene koristi. Moral jim je dajati hrano (topli obrok in kruh), ki so jo dobili takrat, kadar so opravljali težja dela, n. pr. oranje, košnja, žetev, mlatev, pripravlanje lanu. Podložniki Koče vasi pa so dobili na letni tlaki hrano opoldne in zvečer, na tedenski pa le obed in to v času med sv. Jurijem in sv. Mihaelom.⁵¹

Tovorno ali vozno tlako so podložniki opravljali za prevoz lesa, vina, žita in drugih poljskih pridelkov. Ta se je zaradi odkupa vedno bolj opuščala. Najvišja je bila pri graščini Snežnik in sicer štirikrat na leto,⁵² najdalje pa se je ohranila pri graščini Koča vas.⁵³

Izmed naturalnih obveznosti je prejemal loški zemljiški gospod veliko dajatev v žitu (pšenica, proso, oves) ter male pravde: pravda sv. Jurija (velikonočno jagnje in odojek), pravda sv. Mihaela (odojek), pravda sv. Štefana (5 pogače in 2 jajci), kokoši, jajca in predivo. Veliko žitno dajatev so morali v XVI. stol. odrajtovati vsi podložniki ne glede na velikost svoje posesti. Od tega so bili izvzeti le domci, kajže in koseščine. Že v XVII. stol. začne denarna renta nadomeščati veliko žitno dajatev, kar se

Sl. 2. Grad Snežnik

Sl. 3. Loško-snežniško gospodstvo

najbolj opazi pri podložnikih iz Babne police, Poljan, Vrha in Nove vasi. Nekateri podložniki iz Dan, Viševka, Pudoba, Knežje njive in Podloža pa služijo svojim zemljiškim gospodom z naravno rento še do srede XIX. stol.⁵⁴

Denarna renta se je od srede XVI. stol. vse bolj uveljavljala na račun naravnih dajatev. Takrat se je v notranjeavstrijskih deželah začel uvajati za davčne namene enotni postopek⁵⁵ po naslednjem ključu:⁵⁶

30 jajc... 7 krajcarjev 2 pfeniga,

4 kokoši... 24 krajcarjev,
30 kos. prediva... 24 krajcarjev,
pravda sv. Jurija... 1 goldinar 33 krajcarjev 1 pfenig,
pravda sv. Štefana... 6 krajcarjev 3 pfenige,
letna tlaka... 4 goldinarje
tovornina... 3 goldinarje 6 krajcarjev 2 pfeniga.

V XVII. stoletju pa iz urbarjev začno polagoma izginjati podložniške obveznosti v delovni in naravni obliki.

Veliko žitno dajatev so oddajali podložniki v različnih merah. Med njimi je najbolj razširjeno vedro — kobal (Kübel, Kastenschaf). Pri snežniški graščini so uporabljali v XVII. stoletju nekoliko večjo mero — pransko brento (Pranker Wrenten) ali snežniški škafl imenovano. Uvedli so jo plemiči Prancki. Podložniki iz Nadliška imajo svojo mero »Schäffl«, ki je nekoliko manjša od običajnega vedra-kobala. Poleg navedenih mer se uporabljajo tudi ljubljanski mernik, polonik, namizni vrč (Tischkandel).⁵⁷ Omenjene merske enote držijo v primerjavi z graškim četrtakom⁵⁸ (Grazer Viertel):

vedro-kobal (Kastenschaf)... 20.1 litrov,
 polonik... 10.15 l,
 namizni vrč (Tischkandel) ... 0.82 l,
 vedro iz vasi Nadlišek... 15 l,
 snežniški škafl... 31.4 l,
 ljubljanski mernik... 25 l,
 merica (Mass)... 2 l.

Loškemu sodnemu gospodu so podložniki odrajtovali dajatve za izkoriščanje servitutnih pravic (paša v gozdu, pobiranje suhljadi, poljšji lov), odvetščino in stražarino. Za servitutne pravice so običajno zbrale oves posamezne soseske, odvetščino sta plačevala le župnika z Blok in iz Loža.⁵⁹ Simon Ahačič iz Nadliška pa je plačeval za odvetniško kmetijo 1 goldinar in 20 krajcarjev.⁶⁰ Stražarino so plačevali vsi podložniki in meščani za kritje stroškov gozdnih čuvajev. Razen tega je prejemal loški sodni gospod še loški remanenčni denar.⁶¹

Poleg navedenih dajatev so bili podložniki dolžni služiti tudi z desetino v vrečah oziroma snopih. Vrečna desetina je bila bolj razširjena in so jo podložniki oddajali od pšenice in ovsu v sorazmerju 1:2. Vrečno desetino so prejemali loški zemljiški gospod, kapela graščine Šteberk ter loški župnik, vsak po eno tretjino. Desetina v snopih je bila razširjena predvsem v loškem mestnem pomeriju in se je pobirala od pšenice, ječmena, ovsu in fižola.⁶² Dobivala sta jo loški zemljiški gospod in loški župnik vsak polovico.

Od srede XVI. do srede XVIII. stol. so se gospodarske razmere v loškem gospostvu precej izpremenile. Loško gospostvo je imelo sredi XVI. stol. 56 kmetij, od katerih je dobilo 1059 dni tlake za delo na polju in travnikih, 26 voženj vina, 37.5 starov pšenice, 25.25 starov prosa in 30 starov ovsu, 46 kokoši, 25.5 liber prediva, 160 goldinarjev gotovine ter 41 goldinarjev 46 krajcar-

jev loškega mestnega činža.⁶³ Približno 200 let kasneje je spadalo pod loško gospostvo 102 ¼ hub in 35 kajž in domceev. Od njih je dobil deželni knez 1239 goldinarjev, 7 krajcarjev, 2 ¼ pfeniga davkov, zemljiški gospod je prejel 1047 goldinarjev, 26 krajcarjev, ¼ pfeniga gotovine, 239 mernikov pšenice, 201 mernik prosa, 355 mernikov ovsu, 68 kokoši, 150 jajec, 2 libri prediva ter 10.389 tlačnih dni. Mesto Lož je plačevalo 46 goldinarjev 46 kraje. in 2 pfeniga činža, v najem dano Babno polje pa mu je prineslo 200 goldinarjev. Nadalje je nabral še 22 škafov pšenice, 36 škafov prosa in 12 škafov mešanega žita, 237 liber prediva in 54 goldinarjev desetine. Loškemu zemljiškemu gospodu kot sodnemu gospodu je pripadlo tudi 209 mernikov ovsu, 2 kopuna, stražarina v znesku 96 goldinarjev 39 krajcarjev 1 pfenig ter 1 goldinar 15 krajcarjev od odvetniške kmetije v Nadlišku.⁶⁴

KRATICE

MHK — Mitteilungen des historischen Vereins für Krain
 Sga — Snežniški graščinski arhiv
 RDA p. k. — Rektificirani dominikalni akti postojnske kresije
 RDA n. k. — Rektificirani dominikalni akti novomeške kresije
 VA — Vicedomski arhiv
 Viri se hranijo v Državnem arhivu Slovenije (DAS) v Ljubljani.

OPOMBE

1. Valvasor J. V.: Die Ehre des Herzogtums Krain XI, str. 323-327. — 2. Hauptmann L.: Die Entstehung und Entwicklung Krains. Erläuterungen... IV, str. 454-459. — 3. Hitzinger P.: Gesch. Notizen über Laas und Zirknitz. MHK IX, 1854, str. 54. — 4. Hauptmann L.: n. d. str. 440. — 5. Hitzinger P.: n. d. MHK IX, 1854, str. 54. — 6. Valvasor J. V.: n. d. XI, str. 323-327. — 7. VA fasc. I/54. — 8. Imenjska knjiga V, fol. 525. — 9. Valvasor J. V. n. d. XI, str. 511-515. — 10. Imenjska knjiga IV, fol. 85. — 11. Landtagsprotocoll št. 6, str. 51-56. — 12. Sga urbarji št. II-IV. — 13. Sga urbar št. V. — 14. Zapuščinski inventarji fsc. XXIX, lit. L št. 47. — 15. Sga urbar št. IV. — 16. RDA p. k. fsc. 114. — 17. RDA p. k. fsc. 18. — 18. RDA p. k. fsc. 70. — 19. RDA p. k. fsc. 19. — 20. RDA p. k. fsc. 20. — 21. RDA p. k. fsc. 71. — 22. RDA p. k. fsc. 72. — 23. RDA p. k. fsc. 47. — 24. RDA n. k. fsc. 26. — 25. RDA n. k. fsc. 28. — 26. RDA n. k. fsc. 12. — 27. RDA p. k. fsc. 192. — 28. Urbar gospostva Lož iz 1606. I. rokopis št. 57, I/2c. — 29. Sga urbar št. II. — 30. Hauptmann L. n. d. str. 470. — 31. Hitzinger P. n. d. MHK IX., str. 54. — 32. Hauptmann L. n. d. str. 455. — 33. Hitzinger n. d. MHK IX., str. 54. — 34. VA fasc. I/107. — 35. Valvasor n. d. XI., str. 323-327. — 36. VA fasc. I/54. — 37. Urbar gospostva Lož iz 1606. I.: Sga urbarji št. II-XIV. — 38. Sga urbarji II-XIV. — 39. Rokopis: Archiv Schneeberg Schrank 5 und Urbare. — 40. Urbar gospostva Lož iz 1606. I. — 41. Sga urbar št. II. — 42. Urbar gospostva Lož iz 1606. I. — 43. Urbar gospostva Lož 1606. I. — 44. Urbar gospostva Lož 1606. I. — 45. VA fasc. I/54. — 46. Imenjska knjiga V, fol. 525. — 47. RDA p. k. fsc. 18, 70, 113, 119. — 48. Reigersfeldov rokopis št. 81 I/3 d. — 49. Reigersfeldov rokopis št. 81 I/3 d. — 50. Urbar gospostva Lož 1606. I. — 51. RDA p. k. fsc. 113, 119. — 52. Sga urbar št. II. — 53. RDA p. k. fsc. 113. — 54. Sga urbarji št. II-XIV. — 55. Mell. A.: Beiträge zur Geschichte des Untertanenwesens in Steiermark. MHVSt XLI 1893, str. 77. — 56. Sga urbar št. II. — 57. Sga urbarji št. 2-14: urbar gospostva Lož 1606. — 58. Baravale R.: Zur Geschichte d. Steirischen Masse ZHVSt XXIX 1935, str. 48, 76. — 59. Sga urbarji II-XIV; RDA p. k. fsc. 119. — 60. Urbar gospostva Lož 1606. I.; Sga urbar št. II. — 61. Mell. A. Grundriss der Verfassungen und... str. 279; Sga urbarji št. II-XIV. — 62. Sga urbar št. II. — 63. VA fasc. I/54. — 64. RDA p. k. fsc. 119.

DONESEK K ZGODOVINI PREKMURJA V STAREM VEKU

JARO SASEL

1

ARHEOLOŠKA NAJDISCA*

Občina Beltinci

Bratonci

P**Kameno orodje od tod hrani Pokrajinski muzej v Mariboru, inv. A 51.

R V bližini naselja obstajajo sledovi gomil iz rimske dobe; najdbe so baje shranjene delno v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, delno v Prekmurskem muzeju v Soboti. Prim. F. G(umilar), Kje je bila rimska naselbina Halicanum? Ljudski glas (Murska Sobota) št. 48, 6. XII. 1951 ter F. Baš, Karta arheoloških najdišč v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, kjer je kraj označen z znakom za rimske najdbe.

Dokležovje

R »Za Dokležovjem« je več gomil iz rimske dobe, kot omenja F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, 24. Isto piše F. G(umilar) n. n. m., ki pristavlja, da se najdbe iz gomil danes delno hranijo v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, delno v Prekmurskem muzeju v Soboti. Prim. tudi F. Baš, Karta arheoloških najdišč v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, kjer je kraj označen z znakom za rimske najdbe, ter B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb 1938, str. 195, dalje, KLDB 301.

Ižakovci

R Pri »marofu« so naleteli na ostanke rimske zgradbe, enako pod Osredkom. F. G(umilar) n. n. m. KLDB 301.

* Težavno je zbrati ta najdišča za Prekmurje, ki je bilo v tem pogledu dokaj zanemarljivo; preddela skorajda ne obstajajo. Gotovo sem marsikaj izpustil, tembolj, ker se nisem imel prilike v večji meri osebno povezati z domačini-ljubitelji stare zgodovine. Za mnogo opozoril se moram zahvaliti Franu Gumilarju, upravniku Mestnega muzeja v Ptujju, dalje, Stanetu Pahiču, kustosu v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, ter Ivanu Kovaču, profesorju v Ljubljani. Čeprav mi je J. Maučec, leta 1954 izdani zemljevid Prekmurja poznan, sem moral vendar naslednje arheološke točke, ki jih navaja, izpustiti, ker mi ni uspelo dobiti zanje dokumentacije: Beltinci (obč. Beltinci); Cankova (obč. Cankova); Grad (Gornja Lendava); Hotiza (obč. Gaberje); Sr. Petanji (obč. Tišina); Trdkova (obč. Kuzma).

** P = prazgodovinsko obdobje; R = antično obdobje; N = časovno še neopredeljeno obdobje. Kratica AIJ pomeni V. Hoffiller-B. Saria; Antike Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb 1938; CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin; KLDB = Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937. Najdišča sem uredil po občinah; abecedni seznam arheoloških najdišč glej pod sliko 1.

Lipovci

P Večje kameno orodje v obliki sekire s toporiščno luknjo, imenovano »kamena strela«, hrani upraviteljstvo osnovne šole v Soboti. Povedal Ivan Kovač, prof. R Rimska gomila. KLDB 301.

Občina Bodonci

Bodonci

P F. Baš, Arheološka karta v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, označuje kraj kot najdišče bronaste dobe.

Občina Bogojina

Bogojina

R Rimske gomile omenja B. Saria n. n. m. Rimsko žaro iz tega kraja hrani muzej v Szombathu (najdena okoli leta 1931). Rimske priložnostne najdbe omenja F. G(umilar) n. n. m. Prim. tudi F. Baš, Karta arheoloških najdišč v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, kjer je kraj označen z znakom za rimske najdbe. KLDB 301 omenja tri rimske gomile severovzhodno od kapelice sv. Urbana.

Bukovnica

P F. Baš, Arheološka karta v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, označuje kraj kot najdišče mlajše kamene dobe ter navaja poleg tudi znak za gradišče.

Ivanci

R Rimske gomile pri tem kraju omenja B. Saria n. n. m. Rimske priložnostne najdbe pa F. G(umilar) n. n. m. Prim. tudi F. Baš, Karta arheoloških najdišč v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.

Občina Dobrovnik

Dobrovnik

R Pri obdelovalnih delih so kmetje že večkrat naleteli na ostanke rimske tvarne kulture; glinasto posodo od tod hrani soboški muzej. Opozorilo prof. Ivana Kovača. F. Baš označuje kraj na Arheološki karti v Pokrajinskem muzeju v Mariboru kot rimsko najdišče, s katerega so znani antični novci.

Kobilje

P Najdbe mlajše kamene dobe omenja iz kraja J. Maučec, Zgodovina Slovenske krajine, izhajalo v Novinah Slovenske krajine (Murska Sobota) št. 11, 13. III. 1932. Pokrajinski muzej v Mariboru

hrani od tod kameno orodje, inv. A 86.
 R Rimske priložnostne najdbe omenja iz kraja F. G(umilar) n. n. m.

Občina Gornji Petrovci

Gornji Petrovci

P Kameno sekuro iz kraja hrani muzej v Budimpešti; opozorilo šol. inšp. v Soboti, Horvata Bele. F. Baš, Arheološka karta v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, omenja iz kraja najdbe mlajše kamene dobe ter starejše železne dobe.

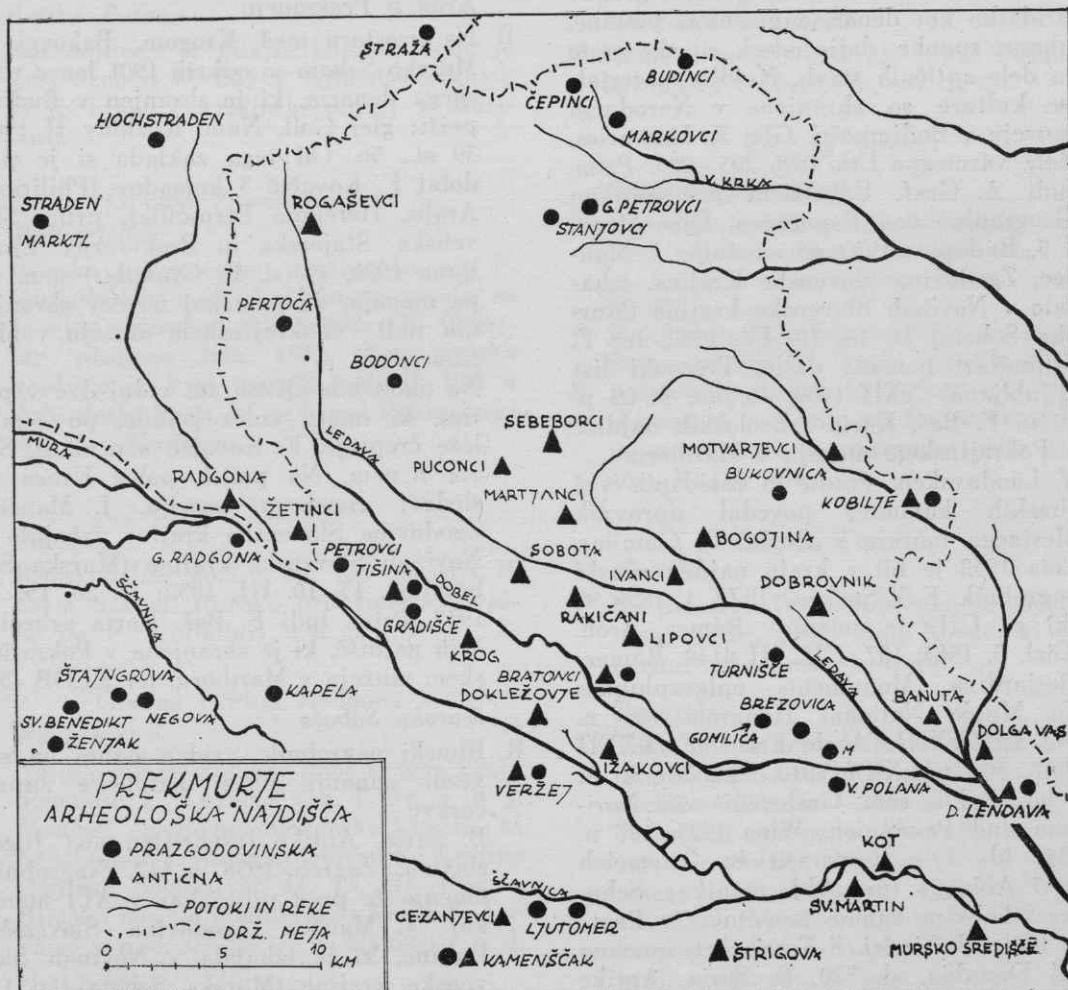
Stanjovci

P Kameno sekuro hrani upraviteljstvo osnovne šole v Soboti. Opozorilo prof. Ivana Kovača.

Občina Lendava

Banuta

R Rimske priložnostne najdbe omenja iz kraja F. G(umilar) n. n. m. Prim. tudi F. Baš, Karta arheoloških najdišč v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.

Sl. 1. Abecedni seznam arheoloških najdišč

Naselje:	Občina:	Naselje:	Občina:	Naselje:	Občina:
Banuta	Lendava	Gomilica	Turnišče	Pertoča	Rogašovci
Bodonci	Lendava	Gornji Petrovci	Gornji Petrovci	Puconci	Puconci
Bogojina	Bogojina	Gradišče p. Tišina	Tišina	Radgona	Gornja Radgona
Bratonci	Beltinci	Ivanci	Bogojina	Rakičan	Sobota
Brezovica	Polana	Ižakovci	Beltinci	Rogašovci	Rogašovci
Budinci	Šalovci	Kobilje	Dobrovnik	Sebeborci	Martjanci
Bukovnica	Bogojina	Krog v Prekmurju	Sobota	Sobota	Sobota
Cepinci	Šalovci	Lipovci	Sobota	Gornji Petrovci	Gornji Petrovci
Dobrovnik	Dobrovnik	Mala Polana	Beltinci	Tišina	Tišina
Dokležovje	Beltinci	Markovci v Bomecih	Polana	Turnišče	Turnišče
Dolja Lendava	Lendava	Martjanci	Šalovci	Velika Polana	Polana
Duga ves	Lendava	Motvarjevci	Martjanci	Zetinci	Gornja Radgona
			Prosenjakovci		

Dolnja Lendava

P Najdbe mlajše kamene dobe iz tega kraja omenja F. Baš, Arheološka karta v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, ter KLDB 305.

R Leta 1810 so našli v bližini naselja zlat in srebrn rimski denar, med drugim tudi novce Julija Cezarja. V drugi polovici XIX. stol. sta pričela izkopavati v kraju dr. Szánto, ravnatelj bivše meščanske šole v Dolnji Lendavi, in Koloman Drvarič, sodnik v Dolnji Lendavi. Na prostoru med Dolnjo Lendavo in Dugo vesjo sta odkrila 30 rimskih grobov, grobne pridačke kot denar, zapestnice, prstane, uhane, sponke, dalje odsek rimske ceste in dele antičnih stavb. Najdbe materialne kulture so shranjene v Narodnem muzeju v Budimpešti. Glej K. Dervarics, Zala vármegye Erk. 1896, 203—223. Prim. tudi A. Graf, Uebersicht der antiken Geographie von Pannonien, Diss. Pann. I 5, Budapest 1936, 68 s.; dalje J. Maučec, Zgodovina Slovenske Krajine, izhajalo v Novinah Slovenske krajine (Murska Sobota) št. 15, 10. IV. 1932, ter F. G(umilar) n. n. m., dalje, Trgovski list (Ljubljana) XXII 1939, 16. jun. št. 68 p. 10 in F. Baš, Karta arheoloških najdišč v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.

V Lendavskem gradu je zazidanih več rimskih kamnov; povedal upravnik Mestnega muzeja v Ptuju, F. Gumilar. Leta 1852 je bil v kraju najden rimski nagrobnik. E. V. Sacken, JbZK 1, 1856, 83 (ki ga CIL ne omenja). Rómer, Arch. Közl. 5, 1863, 157. CIL III 4149. Rómer-Desjardins, Monuments épigraphiques du Musée National Hongrois 104 n. 209 T. XXXIII; Arch. Ert. NF XXVII 1907, 302 ter XXX 1910, 328, 331 s. A. Schober, Die röm. Grabsteine von Noricum und Pannonien, Wien 1925, 107 n. 254; id., Die Römerzeit in Österreich 1935 Abb. 24 (pri AIJ manjka; Schober lokalizira kamen pomotoma v Poet., v. 1 čita *Vibinus*). S Ferri, Arte romana sul Danubio, sl. 320. B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, Zagreb 1938 n. 448. F. Gumilar, Dolnja Lendava, Trgovski list (Ljubljana) XXII 1939, 16. junija št. 68 p. 10.

Duga ves

R Leta 1868 so našli na severni strani vaškega polja rimski lonec; v njem je bil denar in rimski nakit. J. Maučec, Zgodovina Slovenske krajine, izhajalo v Novinah Slovenske krajine (Murska Sobota) št. 20, 15. III. 1932. Prim. tudi sub Dolnja Lendava.

Občina Martjanci

Martjanci

R Rimske najdbe omenja F. Baš, Karta arheoloških najdišč, ki je shranjena v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.

Sebeborci

R Gomile iz rimske dobe omenja B. Saria v n. d. str. 195.

Občina Sobota (Murska)

Krog v Prekmurju

R Na prostoru med Krogom, Bakovci in Mursko Soboto so odkrili 1901 lonec rimskega denarja, ki je shranjen v Budimpešti; glej Goll, Num. Közlöny II 1903, 39 sl., 56. Od tega zaklada si je pridobil F. Kovačič 5 komadov (Philippus Arabs, Herennia Etruscilla), prim. Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, 19. sl. F. G(umilar) n. n. m. pa omenja, da je nekaj novcev shranjenih tudi v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.

Na okoliških njivah sta vidni dve vzpetini, ki imata videz gomile, po zemlji leže črepinje. F. Kovačič n. n. m. B. Saria n. n. m. Na poljih poleg Kroga so sledovi rimskega naselja. J. Maučec, Zgodovina Slovenske krajine, izhajalo v Novinah Slovenske krajine (Murska Sobota) št. 15, 10. III. 1932; št. 20, 15. V. 1932. Prim. tudi F. Baš, Karta arheoloških najdišč, ki je shranjena v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, ter KLDB 459.

Murska Sobota

R Rimski nagrobnik, vzdani danes na severni zunanji strani katoliške župne cerkve.

B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, Zagreb 1938 n. 447. Nagrobnik omenja že pred njim (kar v AIJ manjka) J. Maučec, Zgodovina Slovenske krajine, ki je izhajala v Novinah Slovenske krajine (Murska Sobota) št. 15, 10. IV. 1932; št. 20, 15. V. 1932. F. Kovačič v n. d. str. 24. F. G(umilar) n. n. m. Prim. tudi F. Baš, Karta arheoloških najdišč, shranjena v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, ter KLDB 459, ki omenja od tod tudi rimske novce.

Rakičan

R Rimske gomile omenja B. Saria v n. d. str. 195. Rimske priložnostne najdbe omenja F. G(umilar) n. n. m.

Občina Polana

Brezovica

- P Kot najdišče iz mlajše kamene dobe je kraj označil F. Baš v Arheološki karti, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru.

Mala Polana

- P Štiri kamene sekire hrani soboški muzej. Kot najdišče iz mlajše kamene dobe je kraj označil F. Baš v Arheološki karti, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru.

Velika Polana

- P Kot najdišče iz mlajše kamene dobe je kraj označil F. Baš v Arheološki karti, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru.

Občina Prosenjakovci

Motbarjevci

- R Rimske priložnostne najdbe omenja F. G(umilar) n. n. m. V bližnjem gozdu so še vidne rimskodobne gomile; F. Gumilar pismeno leta 1955. Kot rimsko najdišče je kraj označil tudi F. Baš v Arheološki karti, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru.

Občina Puconci

Puconci

- R Rimskodobne gomile od tod omenja B. Saria n. n. m. Rimske priložnostne najdbe pa F. G(umilar) n. n. m.

Občina Gornja Radgona

Radgona

- P Najdbe mlajše kamene dobe iz tega kraja omenjata F. Kovačič v n. d. str. 2 in J. Maučec, Zgodovina Slovenske krajine, ki je izhajala v Novinah Slovenske krajine (Murska Sobota) št. 11, 13. III. 1932.
- R Rimsko naselje domnevata v kraju F. Kovačič v n. d. str. 24 ter J. Maučec v n. d. št. 15, 10. III. 1932.

Žetinci

- R V kraju so naleteli na rimsko zidovje in mozaike. F. Kovačič n. n. m.

Občina Rogašovci

Pertoča

- P Kot najdišče iz mlajše kamene dobe je kraj označil F. Baš v Arheološki karti, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru.

Rogašovci

- R Kot rimskodobno najdišče je kraj označil F. Baš v Arheološki karti, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru.

Občina Šalovci

Budinci

- P Kameno orodje od tod hrani Pokrajinski muzej v Mariboru, inv. A 75.

Čepinci

- P Kameno orodje iz tega kraja hrani Pokrajinski muzej v Mariboru, inv. A 69.

Markovci v Bomecih

- P Kameno orodje iz kraja hrani Pokrajinski muzej v Mariboru, inv. A 25.

Občina Tišina

Gradišče pri Tišini

- N Ime daje slutiti obstoj arheološke točke. Sled gradišča omenja KLDB 464.

Tišina

- P Najdbe starejše železne dobe ter rimskodobne najdbe iz kraja omenja F. Baš.
- R Arheološka karta, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru. Na severo-zahodni strani vasi je prazgodovinsko gradišče; KLDB 464.

Občina Turnišče

Gomilica

- P Na posestvu Petra Sobočana je našel kameno sekiro prof. Ivan Kovač, ki jo je predal soboškemu muzeju.

Turnišče

- P Tako imenovano »kameno strelo« — veliko kameno orodje v obliki sekire s toporiščno luknjo — hrani muzej v Budimpešti; opozorilo Horvata Bele, šol. inšp. v Soboti. Najdbe iz mlajše kamene dobe omenjajo F. Kovačič v n. d. str. 2. J. Maučec, Zgodovina Slovenske krajine, izhajalo v Novinah Slovenske krajine (Murska Sobota) št. 11, 13. marca 1932. F. Baš, Arheološka karta, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru. KLDB 506. Ravnatelj Narodnega muz. v Ljubljani, dr. J. Kastelic, sporoča ustno o ostankih starejše železne dobe.

murju preiskanih arheoloških objektov malo. Kot je razvidno iz navedb literature, so nabrani podatki v večji meri plod dobre volje kot raziskovanja in da predstavljajo le približen rezultat, dobljen na osnovi notic ljubiteljev prekmurskih tal.

Na prvi pogled je razvidno, da bo prazgodovinska najdišča treba še sistematično raziskati, preden bo o njih mogoče izreči kakršenkoli zaključek. Očitno se v dokajšnji meri vežejo na poselitvene in kulturne skupine onstran državne meje (skupina Čepinci, skupina Pertoča, Kobilje). So pa zabeležene točke tako raztresene, oziroma ležijo na takem prostoru, da bi načelno skoraj že govorili o sklenjeni poselitvi, ne le o slučajnih najdbah. Seveda še ni mogoče določiti epoho te poselitve.

Najdiščna črta Ženjaka—Radgona—Pertoča bi morda nakazovala neko prazgodovinsko prometno smer; prav tako črta Radgona—Tišina—Polana ter Polana—Turnišče. Če bi tovrstne ugotovitve bile zanesljive, bi olajšale nadaljnje iskanje poselitvenih sledov, ponazarjale odmrlo življenje ter določile prastara prometna pota. Na podlagi nekaj slučajno najdenih in slučajno ohranjenih kamenitih sekir to seveda ni mogoče dokazovati.

Antična najdišča bolj razločno nakazujejo prometne smeri. Grupirajo se v dve črti: 1. Radgona—Tišina—Ižakovci in dalje vzdolž Mure; 2. Veržej—Dokležovje—Ivančiči—Motvarjevci ali Kobilje. Morda bo postala sčasoma razločna še tretja črta: Sv. Martin—Dolnja Lendava. Točka, kjer se prvi dve smeri križata — prostor med Šeboto in Veržejem — je morala uživati večji pomen, kot bi na prvi pogled sodili. Križišče je namreč vselej znak, ki kaže na poselitev in daje najugodnejši prostor za sestajanja in za menjavo robe. Prejkone smemo s tem računati tudi tukaj.

3

Večina točk, ki so na karti zarisane, ima kot rečeno pečat slučajnih najdb, ki razen poselitve izpričujejo le malo drugega. Znana sta pa iz Prekmurja tudi dva rimska napisa, prvi iz Dolnje Lendave, drugi iz Sobote, ki bi utegnili bolj zgovorno izpričevati antično obdobje.

Rimski nagrobnik, ki je bil leta 1852 najden* v Dolnji Lendavi (slika 2) je iz belega marmora. Njegovo napisno polje obdajata

* Horváth Sándor, Alsólendva (1942), p. 6 trdi, da je bil nagrobnik izoran že leta 1810, ne navaja pa vira, od koder je to črpal.

spiralna polstebra, ki nosita prečno gredo. Na levi polovici grede sta reliefno upodobljena merjasec in pes, na desni pa pes, ki lovi zajca. Nad gredo je vdolbina s tremi doprsji, rimsko odetega moža, žene v domačinskem oblačilu in otroka. Vrhnji zaključek nagrobnika tvorita heraldično vsak sebi obrnjena leva z ovno glavo v šapah, sredi med obema pa je bradata glava. Pod napisno ploskvijo sta upodobljena dva nasproti si plavajoča delfina. Višina nagrobnika = 208, širina = 77, višina črk = 7,5—4 cm.

Vibenus | Vanni f(i)lius | v(ivus) f(ecit) sibi et | Marc(iae) Crispinae |⁵ con(iugi) et Marcio | Vibiano f(ilio) an(norum) VIII

Vibenus Vanijev sin je (nagrobnik) za živa postavil sebi, ženi Marciji Krispini in sinu Marciju Vibijanu, staremu 8 let.

Sl. 2. Rimski nagrobnik iz Dolnje Lendave, shranjen v Narodnem muzeju v Budimpešti; AIJ 448

Vsi, ki so napis objavili — tudi Th. Mommsen, CIL III 4149 —, ga lokalizirajo v Doljno Lendavo. Nagrobnik pa ima v budipeštanskem Narodnem muzeju, kjer je shranjen, kot najdišče navedeno Felsö Lendva (Inv. n. 23/1863) = Gornja Lendava (Grad)*. B. Saria, ki je nagrebnik l. c. poslednji objavil (AIJ 448), dvomi zaradi tega, da bi bil najden v Doljni Lendavi. K temu je treba pripomniti: Z oznako Felsö = gornja je mišljen morda dolnjelendavski grad; saj so višinske postojanke gradov često tako označevane, prim. grad Gornje Celje itd. Dalje, obravnavani nagrobnik omenja že E. v Sacken, Granbhügel bei Lövvö, JbZK 1, 1856, 81 ss., res brez teksta, vendar je po opisu evidentno, da je mišljen le-ta, in sicer »izoran v bližini kraja Dolnja Lendava«. Zadnji dvom o lokalizaciji pa mora odstraniti pogled na topografsko karto Prekmurja: rimskih najdišč iz ožjega in daljnega okolja Gornje Lendave vobče ni. Bilo bi prav presenetljivo, če bi stalo od več kakor 20 prekmurskih najdišč eno — in to zelo pomembno — povsem osamljeno.

Pri vprašanju datacije kamna se je treba ozirati na naslednje: Ime *Vibenus Vanni f(i)lius* [cognomen z očetovim imenom v gen.] bi kazalo na komaj začetno stopnjo romanizacije. Enako ime njegovega sina, Marcija Vibiana, ki je na videz že malo bolj romanizirano, ker ima »praenomen«. Mogli bi ga torej datirati — kot n. pr. A. Schober l. c. — na konec I. stoletja. Toda časovno opredelitev je treba pomakniti še nekoliko naprej, ker moramo upoštevati dejstvo, da je bilo najdišče oziroma prebivališče teh ljudi zakotno, razmeroma daleč od mestnih središč (*Poetovio*, *Savaria*, *Andautonia*) in je tja le bolj počasi pronicala rimska duh. Na drugi strani pa ne smemo iti preko prve polovice II. stoletja, kajti na nagrobniku ni začetnega posvetila bogovom posmrtja, *Dis manibus*, ki se začinja pojavljati na naših tleh s pričetkom II. stoletja in je sredi njega že pravilo. To datacijo bi odločilno podprlo tudi oblikovanje brade in las na doprsju umrlega, tipično za hadrijansko in antoninsko obdobje.

Kot rečeno, je bil kraj zakoten in le bolj počasi so pronicale po rimski zasedbi v take predele nove pridobitve in navade (s kultu, za načinom poimenovanja oseb, za življenjsko vsakdanjostjo, družbenimi odnosi, materialno kulturo itd.) — če niso bili Rimljani na posameznih točkah bistveno zainteresirani, n. pr. na vojaških postojankah, carinskih in

poštних postajah, industrijsko-eksploatacijskih središčih in podobno. Carinskih postaj zaradi oddaljenosti provincialne meje v antiki tod ni bilo. Vojaške postojanke so bile še v prvi polovici II. stoletja koncentrirane ob Donavi, ob meji imperija. Poštna organizacija se je najprej razcvetala predvsem po Apeninskem polotoku in šele za časa cesarja Nerve gosteje prepregla province. Delovala je kajpada že pred njim, vendar samo po najvažnejših progah in največ v vojaške namene.

Kako počasi pa se je v toku I. stoletja upravna organizacija razvijala, kaže ustanavljanje in razvoj mestnih naselij. *Emona* je bila ustanovljena n. pr. kot kolonija (za veterane) že med leti 15–30 kot edina tako zgodaj; *Celeia* kot civilno-upravna postojanka okoli leta 50; šele nato pridejo mestne ustanove pod Vespazijanom in Domitijanom, *Flavia Solva* in *Neviodunum*, medtem ko je *Poetovio* prešla izpod vojaške uprave v civilno šele za Trajana. Tako počasi je dozorevalo podeželje; kajti šele če je le-to na določeni ekonomski višini, ima mesto pogoje za nastanek in razvoj.

Ko je torej upravno poslovanje močnejše zajelo notranjost dežele (z razpleteno pošto službo, s točnim evidentiranjem zemljišč in dajatev, s strogim izvajanjem rekrutacije), ko so se naselja tesneje povezovala, ko je neverjeten razcvit ob obratu med I. in II. stoletjem opazen ne le v mestih, ampak tudi v zakotnejših postojankah, ki jih je ekonomsko dvigal in omogočal naseljenec med drugim kamenite nagrobnike, tedaj moramo tudi v današnji Dolnji Lendavi predpostaviti večji razcvet, življenje, ki je gosteje jelo utripati v smeri iz Poetovije in Andantonije v Savarijo.

Pri takem položaju, ki ga po današnjem stanju preiskovanja več ali manj utemeljeno predpostavljamo, se je treba vprašati, če bi se dalo o Vibenu, Vanijevem sinu, ugotoviti morda tudi, od kod izvira oziroma h kateri etnični skupini pripada. Po imenu sodeč, spada h keltskemu jezikovnemu krogu; oblika njegovega imena se pojavlja še v naslednjih krajih (slika 3).

Vibenus. 1. *M. Iuventius Vibenus*; CIL III 5034 Hüttenberg, mun. Virunum. 2. *Vibenus Cousonis f.* CIL III 5104 Slovenj Gradec, mun. Celeia. 3. [*Vib*]enus [*Quart*]; CIL III 11636 Deinsberg, mun. Virunum. 4. *Vibenus Vanni f.* CIL III 4149 = AIJ 448 Dolnja Lendava, col. Poetovio. 5. *Vibenus Vindonis*; CIL III 5105 Zg. Dovže, mun. Celeia. 6. *Aper Vibeni*; CIL III 5026 Zwischenwäs-

* Tako Saria l. c.

sern, mun. Virunum. 7. *Candidus Vibeni f.* CIL III 11749 Semriach v dolini Mure, mun. Fl. Solva. 8. *Crispinus Vibeni*; JöAI 18, 1915, 107 V, v. 1. Flavia Solva. 9. *Matern[a] Vibeni f.* Sv. Hema pri Klobasnici (b. Globasnitz), mun. Virunum, R. Egger, Frühchristl. Kirchenbauten 1916, 74 (= CIL III 5079 + p. 1825). 10. *Vibena Vibeni*; CIL III 11743 Kugelstein v dolini Mure, mun. Fl. Solva. 11. *Viben(a) Vibeni filia*. Zgornja ves pri Žvabeku (b. Schwabegg), mun. Virunum. S. Singer, Dekanat Jauntal, Klagenfurt 1936, 30 n. 38. 12. *Vibeni* (gen.); CIL III 4993. Trušnje pri Velikovcu (Trixen p. Völkermarkt), mun. Virunum. 13. *Vibeno* (dat.); CIL III 5035 Silberberg, mun. Virunum. 14. *Vibe[n]o* (dat.), Varpja ves pri Gosposvetah (Arndorf), mun. Virunum. Car 128, 1938, 115.

Vibena. 1. *Vibena Ingenui f.* CIL III 14365, 2 Althofen, mun. Virunum. 2. *[V]ibena Vibeni*; CIL III 11743 Kugelstein v dolini Mure, mun. Fl. Solva. 3. *Viben(a) Vibeni filia*. Zgornja ves pri Žvabeku (b. Schwabegg), mun. Virunum. S. Singer, Dekanat Jauntal 1936, 30 n. 38. 4. *Viben(a)e* (dat.); CIL III 11635 Deinsberg, mun. Virunum.

Vibenius. *Vibenius Primitius*; CIL III 4991 Virunum.

Vibenia. *Vibeniae Ursae* (dat.); CIL III 4992 Virunum.

Vibennius. *M. Vibennius C. f. Pal. Severus Pisis, evocatus Caesaris Avg.* AE 1927, 102 Italia, via Cassia.

Vibennia. *Vibenniae* (dat.); CIL III 5506 Rosseg v dolini Rabe, mun. Fl. Solva.

Vebenus. *Victorinus Vebeni*; CIL III 11635 Deinsberg, mun. Virunum.

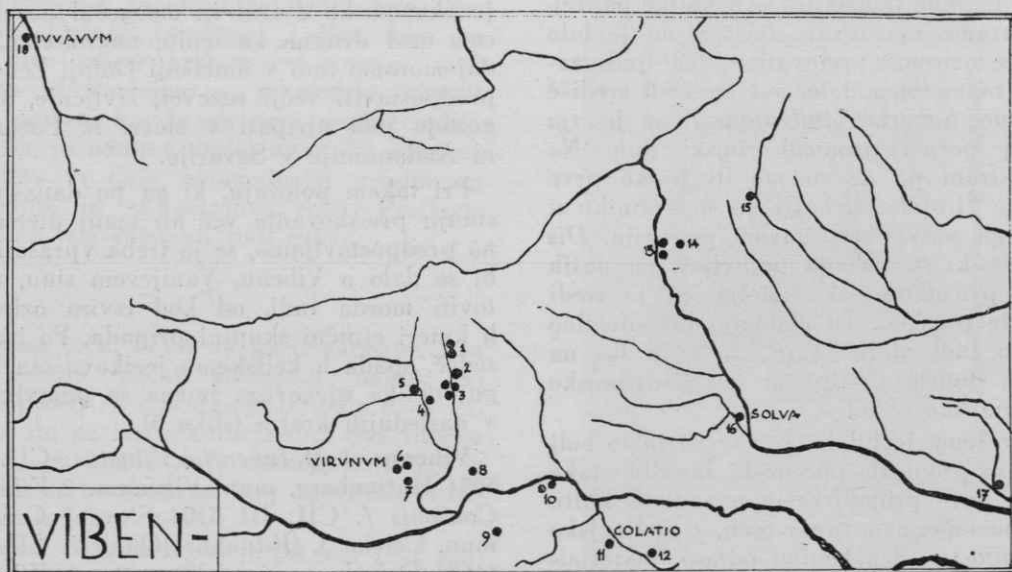
Vivenus. *Samianta Viveni*; CIL III 5550 Nonnberg, mun. Iuvavum.

Vibina. *Vibina Ursini*; CIL III 5035 Silberberg, mun. Virunum.

Ime *Vannus* je epigrafsko izpričano le dvakrat, namreč v Dolnji Lendavi ter v CIL III 5421 Geisthal, mun. Fl. Solva [*Suaduci(a)e Vanni f.*]; dalje dvakrat v oblikah *Vannius* (CIL III 4224 Scarbantia; AE 1929, 107 Köln); enkrat pa v obliki *Vannianus* (CIL III 11625 St. Walburgen, mun. Virunum).

Keltsko ime s korenin in osnovo *Viben-* je ohranjeno torej v 25 primerih; naglas izpričuje obliki *Vibennius* in *Vibennia*. S karte (slika 3), kjer je vrisana njegova razprostranjenost, je razvidno, da je bilo imensko osredje na klasičnem noriškem prostoru, namreč med postojankama *Colatio in No-reia*, z rahlo tendenco po zgostitvi na prostoru severno od *Virunuma*.* Iz osredja iztrgan, nekak obrobni značaj imajo pojave tega imena v območju Iuvava, v dolini Rabe ter v Dolnji Lendavi. To so eksponenti, ki jih je kakršnakoli sila iztrgala s prvotnih tal. Tudi enkratna pojava imena v Italiji ne pomeni niti protiuteži niti na-

* Cf. kar pišeta k božtvu *Vibes* iz Beljaka R. Egger, Car 125, 1935, 139 ss. ter H. Vettters ib. 140, 1950, 140 ss., kjer opozarjata na analogijo z osebnim imenom *Vibenus*.

Sl. 3. Geografski prikaz razprostranjenosti keltskega imena z osnovo *Viben-*

1 Silberberg. 2 Hüttenberg. 3 Deinsberg b. Guttagring. 4 Althofen. 5 Zwischenwässern. 6 Gosposvete (Zollfeld, Virunum). 7 Varpja vas (Arndorf). 8 Trušnje pri Velikovcu (Trixen b. Völkermarkt). 9 Juna gora (Jaunberg). 10 Zv. ves pri Žvabeku (Oberdorf b. Schwabegg). 11

Slovenj Gradec. 12 Zg. Dovže, okr. Slovenj Gradec. 13 Kugelstein. 14 Semriach. 15 Rosseg a. d. Feistritz. 16 Leibnitz (Flavia Solva). 17 Dolnja Lendava. 18 Nonnberg-Salzburg (Iuvavum)

sprotnega dokaza, kajti tam umrli *M. Vibennius Severus* je bil vojak, vojake pa je — kot znano — služba zanašala po vsem imperiju.

Na noriškem prostoru je ime lahko obstajalo najdlje izza srednje faze mlajše železne dobe, ko so se Kelti v gostejših, arheološko že dokazanih skupinah jeli tod naseljevati. Obdržalo pa se je tudi v novem, rimskem obdobju sredi vse bolj pronicajočih latinskih imen. Ščasoma je morda prešlo, kot je polagoma izginjala stara rodovna skupnost in keltska plemenska uprava v rimski municipalni upravi. Morda pa tudi ne. Premalo je za kasnejša obdobja sporočil, ki bi dovoljevala trdno sodbo.

Na kratko povzeto, je *Vibenus Vanni f.* keltskega rodu, čigar predniki izvirajo iz noriškega območja med naselji *Colatio—Noreia*. Prejkone v drugi polovici I. stoletja se je iz nekih (morda ekonomskih) razlogov naselil na področju, ki se je novim pridobitvam šele odpiralo. Na novem mestu je imel materialno dober položaj, kot kaže marmornat nagrobnik, po katerem se tudi loči od velike večine tod nedvomno panonskega prebivalstva.

Drugi nagrobni kamen je bil odkrit ob renoviranju katoliške župne cerkve v Soboti, kjer je še danes vzidan, najden pa je bil najbrž nedaleč, nekje v mestnem območju. Kamen je iz belega marmora, razbit v dve polovici, vmes velik del manjka (slika 4). Napisno polje obdajata spiralna polstebra, ki nosita prečno — z rastlinskim ornamentom okrašeno — gredo. V zatrepu je kantharos z zmajema ob straneh, nad zaklinkoma leva, ki držita s prednjima tacama ovono glavo; med obema je kamena kocka, okrašena z rozeto. Pod napisnim poljem morska pošast. Višina nagrobnika = 184, širina = 79, višina črk = 6—9 cm.

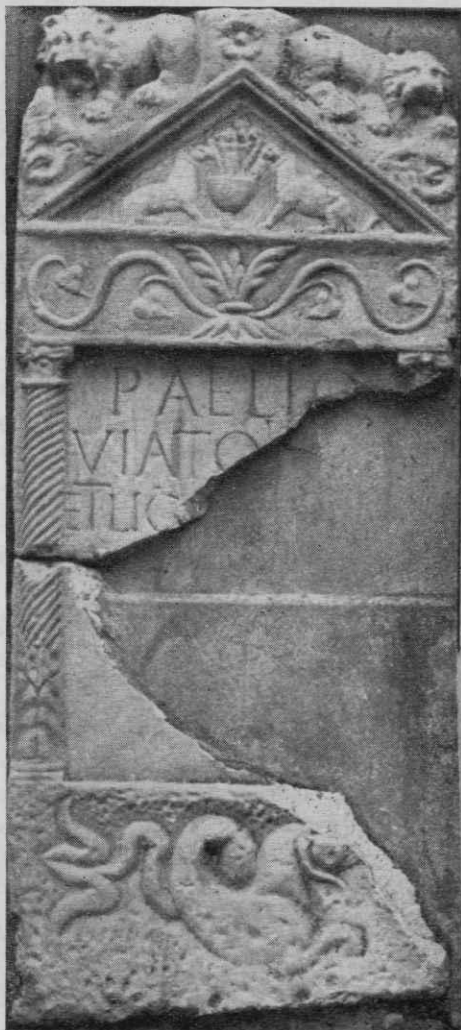
P(ublio) Aelio Viator[i..] et Lic[.ia]e | c[oniugi] |⁵ v [.....]

Publiju Aeliju Viatorju in ženi Lic[.ia]e

Literatura je navedena zgoraj. 3. Saria čita *Lic[ini]ae*.

Nagrobni napis je na najzanimivejšem delu — na prostoru, kjer je stalo zapisano ime žene — fragmentiran. Za določanje njene (morda tudi moževe) etnične pripadnosti pa bi ravno to ime bilo odločilno, moževo je namreč v tem pogledu povsem stereotipno. Sarijeva dopolnitev v *Lic[ini]ae* je dokaj negotova, posebno če bi — upravičeno — predpostavili, da izvira iz panonskega območja; tedaj bi bila dopolnitev v *Lic[ovia]e* n. pr. bolj utemeljena; so pa na razpolago tudi druge. Iz moževega imena

je zgolj razvidno, da je prejel pravice državljana za cesarja Hadrijana. *Cognomen Viator*, ki ga nosi, pomeni lahko dvoje: 1. (po)potnik; 2. sel, uradni pošel, ki prenaša vesti ali pošto, nekaj sodni sluga. Ime je mogel prejeti na tri načine: 1. ali ob rojstvu, na primer podedovano ali vzdeto od očeta; 2. kot šegav vzdevek (*signum*), ki bi ponazarjal na primer kako značajno lastnost ali podobno; 3. od posla, ki ga je opravljal. Prvi in drugi primer sta bolj malo verjetna, precej razlogov pa ima tretja možnost, posebno ker je enakih vzdevkov dokaj dokumentiranih in ker bi se zanj težko trdilo, da spada v register iliro-keltskega imenskega sklopa. Za to razlago bi govorile razmere v provinci, kjer je ta poklic nedvomno prihajal v poštev, dalje, tedaj še slabo razvita poštna organizacija, tretjič, vzdevek sam, kajti predpostaviti moramo, da je imel *Viator* za mlada prejkone

Sl. 4. Rimski nagrobnik iz Sobote; AIJ 447

ilirsko ime, ki je bilo za Rimljane na eni strani teže izgovorljivo, na drugi pa so ga raje označili enostavno s poklicem, kar je bilo najpreprosteje in najjasneje. Končno pa ne smemo prezreti dejstva, da je bil v Hadrijanovem času *odlikovan* z državljanstvom. Ali so bile državljanske pravice, ki jih je prejel in ki so prehajale tudi na otroke, polne ali le delne (*optimo* ali *minuto iure*), ni odločilno. V primeri z večino provincialnega prebivalstva je bil *Viator* vsekakor visoko odlikovan. V oñem obdobju sicer Rimljani res niso štedili s podeljevanjem državljanskih pravic, a nedvomno jih je pri vsakem primeru vodil določen razlog. Računati je treba, da je bil mož odlikovan — podobno kot vojaki-provinciaci ob koncu vojaškega službovanja —, ko je v svojem poklicu odslužil rimski državi, se pravi, na pragu starosti. V rimsko službo je stopil torej v času cesarjev Nerva ali Trajana. Konkreten razlog, zakaj bi bil stopil pod Nervo v tovrstno službo, bi lahko bilo tedanje razširjanje poštnega omrežja. Viatorski posel pa bi pod Trajanom lahko prišel še do večje veljave zaradi njegovih dolgoletnih bojev v Dakiji. Naj bo temu tako ali drugače, *Viator* je vsekakor imel zasluge; državljanstvo mu je bilo uradno podeljeno za časa cesarja Hadrijana in s tem — v skladu s tedanjo navado — tudi *praenomen* in *gentile* cesarja: *P. Aelius*.

Nekje v Prekmurju — o tem se vsi raziskovalci strinjajo — je treba lokalizirati rimsko poštno postajo *Halicanum*. Ime *Halicanum* ima, kot menijo jezikoslovci, ilirski koren. V antičnih virih je zabeleženo štirikrat (slika 5), enkrat v II. stoletju namreč pri geografu Ptolomeju (ed. Cuntz s. v.) v delno popačeni obliki *Olmuakov*; v IV. stoletju jo dvakrat omenja It. Ant. (261, 9 ss.) in sicer ob cesti *Poetovio—Savaria*; v VI. stoletju pa anonimni geograf iz Ravene (216,3).

Že stari proučevalci antične geografije so iskali mesto v območju Prekmurja. Tam ga iščejo še danes. Vendar so v podrobnostih mnenja deljena, kot je razvidno iz naslednjega pregleda glavne literature.

Cluverius Philippus, *Germania antiqua cum Vindelicis et Norico*, Gvelferbyti 1663 p. 743; lokalizira *Halicanum* na Rakelsburg (Radgona).

Mannert K. M., *Geographie der Griechen und Römer*, 3. Teil (Germania, Raetia, Noricum, Pannonia) Nürnberg 1792 p. 763; prehod čez Muro, tik severno od Čakovca.

Reichard, *Thesaur. Topogr.*, Norimb. 1824: Nagy-Sál.

A. Muchar, *Geschichte von Steiermark I.* Graetz 1844, p. 262; Mursko Središče.

A. Forbiger, *Handbuch der alten Geographie*, III. Band, Leipzig 1848, 480; se pri-

Sl. 5. Antični viri, ki omenjajo cesto *Poetovio* (Ptuj) — *Savaria* (Szombathely) [a-d] ter možnosta rekonstrukcija stanja po itinerarijih [e]. Arabske številke označujejo razdalje v rimski milji (*milia passum*) = 1458 m

ključuje Mucharjevemu mnenju, torej: Mursko Središče.

E. v. Sacken, JbZK 1, 1856, 81 ss.: niha med lokalizacijo na Mursko Središče ter Dolnjo Lendavo.

R. in H. Kiepert, CIL III suppl. 2 (1902) Tab. VII Pannonia: Dolnja Lendava.

F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, 24: se nagiba k lokalizaciji v Mursko Središče.

A. Graf, Uebersicht der antiken Geographie von Pannonien, Budapest 1936, 69: Mursko Središče.

B. Saria, AIJ p. 195 ter Archäol. Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj (Zagreb 1936) 88: se v drugem primeru nagiba k Dolnji Lendavi, v prvem pa h Gornji.

F. Baš, Karta arheoloških najdišč v Pokrajinskem muzeju v Mariboru: identificira *Halicanum* s krajem Ivanci.

Vsa ta preiskovanja so bila, razumljivo, tesno povezana s preiskovanjem poteka antične ceste med Ptujem in Savarijo. Točke in najdbe za odsek med Ptujem in Ljutomerom je pregledno zbral B. Saria v arheološki karti, list Ptuj (gl. zgoraj); potek ceste na madžarskem prostoru pa najnazornejše podaja A. Graf v citiranem delu. Tudi v tej stvari se vsi raziskovalci ne strinjajo med seboj. Ker je med obema itinerarijema, ki opisujeta to progo — Itinerarium Antonini ter Tabula Peutingeriana —, za približno 12 kilometrov razlike v dolžini ceste med Ptujem in Rabo in ker omenja postaji *Curta* in *Halicanum* le It. Ant. —, menijo n. pr. Stegenšek, ČZN VII 1910, 128 ss., Miller, Itineraria Romana (Stuttgart 1916) 456 ter Saria, Blatt Ptuj 87 s., da gre za dva kraka iste ceste — za udobnejšo daljšo in za bližnjico —; Mommsen, CIL III p. 525 in Graf o. c. 68 s. pa, da za eno in isto cesto z različno omenjenimi postajami, pri čemer jim je v veliko cporo Geogr. Rav., ki našteva vse postaje pravilno zaporedno. Ta argument Saria zavrne z geografovo netočnostjo in vztraja na mnenju, da sta obe cesti, ki ju zagovarja, tudi v terenu različno vidni (AIJ p. 195 s.). Ostali pa se s tem več ali manj skladajo.

To so dosedanji poskusi lokalizacije postaje *Halicanum* in ceste *Poetovio—Savaria*. Mislim, da bi ne bilo umestno, če bi poskušal novo lokalizacijo, kajti to je delo, ki ga je treba reševati ne le pri zemljevidu in s kombiniranjem, temveč predvsem na terenu. Kar bi bilo mogoče zagovarjati na osnovi arheološke topografije, bi bilo naslednje:

Grupacija rimskih točk v Prekmurju se razvija prvenstveno ob dveh črtah: 1. Radgona—Dokležovje—Kot ter 2. Veržej—Dokležovje—Kobilje; obe se križata na prostoru med Veržejem in Soboto. Najpomembnejše prekmurske antične najdbe izvirajo doslej iz Dolnje Lendave ter s prostora okoli Dokležovja, pri čemer je treba upoštevati, da je bila Dolnja Lendava sistematično preiskovana in to z namenom, dokazati tam *Halicanum*, območje Dokležovja pa ne. Drugod se v Prekmurju ni kopalo. Skratka, kabinetni študij nakazuje veliko verjetnost, da bo treba potek glavne ceste *Poetovio—Savaria* na prostoru Prekmurja pomakniti z doslej običajne trase, s tem pa tudi lokalizacijo postaje. Zaradi tega bo treba tudi ostale postaje, ki še vedno niso točno opredeljene (*In medio Curta*, *Ad vicinum*), iskati v podaljšku te črte. Dalje, razdalje, ki jih rimski itinerariji podajajo, nikakor ne dovoljujejo lokalizacije Dolnja Lendava; po njih bi bilo treba postajo iskati v nekem širšem krogu. Tudi to dejstvo bi torej podpiralo misel o lokalizaciji postaje *Halicanum* na tisto traso, ki jo je nakazala razporedba rimskih najdišč v Prekmurju.

K temu pride, končno, dejstvo, da sta bila čez Muro v zgodovinskih časih ustaljena dva prehoda: eden pri Murskem Središču, drugi pri Veržaju; dokaj je verjetnosti, da jih tudi v antiki v tem sektorju ni bilo več. Torej bi bilo treba iskati prehod ceste *Poetovio—Savaria* bodisi ob enem ali drugem brodu. Najdbe — kot je razvidno s karte — nagibajo utež na drugega.

*

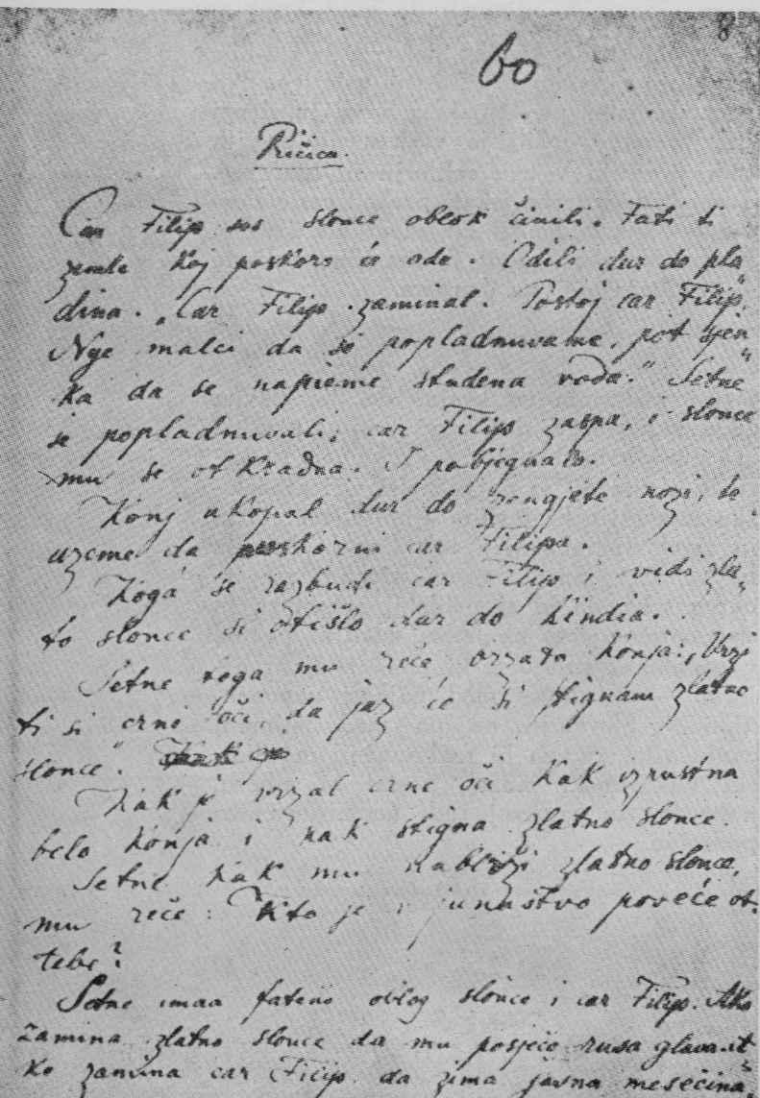
Naj podčrtam na kraju, da je glavna želja napisanega, dati prvi skupni pregled arheoloških ugotovitev za Prekmurje in koristiti tistim, ki so najvažnejši viri arheološke znanosti: krajevnim ljubiteljem starin in zgodovine domačih tal. Čas bi bil, da bi soboški muzej tesno združil vse te okrog sebe, da bi si pridobil arheologa in sistematično, leto za letom odstiral pogled v preteklost prostora, ki je — vsaj arheološko — še danes med najbolj nepoznanimi v Sloveniji, ne pa med najmanj zanimivimi. S tem bi razbremenil mariborski Pokrajinski muzej, postal bi gibčen, napreden in samsvoj tudi na historičnem področju.

STANKO VRAZ, »ILIR IZ ŠTAJERA«, IZDAJATELJ MAKEDONSKIH NARODNIH PESMI

Stanko Vraz, izraziti predstavnik ilirizma pri Slovencih, ni obračal svoje pozornosti proučevanju samo slovenske in hrvatske ljudske poezije, temveč se je, kot slovanofil, z velikim zanimanjem lotil proučevanja ljudskih pesmi tudi pri drugih slovanskih narodih. Še za časa študij v Gradcu se je Vraz posebno zanimal za zgodovino in književnost Slovanov. V tem štajerskem mestu se je gibal največ v slovanskih krogih in je pokazal še posebno aktivnost pri otvarjanju slovanske čitalnice v mestu. Svoje zanimanje za ljudsko poezijo drugih slovanskih narodov omenja Vraz tudi v prvem (»ilirskem«) predgovoru svoje zbirke »Narodne pesmi ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske« (U Zagrebu. Ilir. nar. tiskara Dr. Ljudevita Gaja. 1839, XXVI + 204 str.). Tam piše Vraz, da ima za cilj izdati ljudske pesmi raznih slovanskih plemen. Da bi poglobil svoj interes za ljudsko poezijo drugih slovanskih narodov, je Vraz sto-

pil v stik z znanimi slovanskimi učenjaki in pisatelji, kot n. pr. z Vukom Karadžićem, I. Sreznjevskim in Viktorjem Grigorovičem. Bivanje tega zadnjega v Zagrebu v jeseni leta 1846 izkoristi Vraz, da bi dobil od njega določen del makedonskih ljudskih pesmi, ki jih je Grigorovič zbral o priliki svojega obiska v Turčiji.

Svoje razmerje do Grigoroviča posebno nazorno opisuje sam Vraz v »Kolu« (IV, 1847). Tam omenja, da je Grigorovič obiskal slovanske dežele v Turčiji in da je pri tem obisku poleg zbiranja drugega materiala »nagarnuo i silu božju narodnih pesamah. Ima ih na broju do 200 komadah, i sva je prilika, te je ta sbirka najbogata i najznamenitija, što ih dosad imamo.« Vraz dalje omenja, da je o priliki svojega obiska v Zagrebu Grigorovič ponudil njemu, naj izpiše določeno število makedonskih ljudskih pesmi in da naj jih uporabi po »svom nahodjenju«. Vraz pravi: »I tu ja prepisem i sastavim u hitnji do 60 većih manjih komadah narodnih pesamah«. Iz rokopisa, ki ga je dobil od Grigoroviča, je Vraz uredil stihe in tako urejene jih je dal v tisk take, kakor so se prepevali. Vraz je uporabil tudi tiskane zbirke Karadžića, Bogojeva in dobil neke pesmi tudi od Sreznjevskega. Od vsega tega gradiva je napravil izbor in ga tiskal v »Kolu« (IV, 37–36; V, 24–54). Skupaj je objavil 33 pesmi, deleč jih v lirске (20 pesmi) in epske (13 pesmi). Od objavljenih je 24 makedonskih in 9 bolgarskih. Vse pesmi je opremil z uvodom in pogovorom. V uvodu je skušal dati geografski in etnografski opis plemena »našeg koljena, narod jedan raztarkan po poljih i gorah stare Moezie, Tracie, Macedonie i istog Epira, o kojem mi ovde na zapadu neznamo gotovo ništa drugo, nego da bedni i ubogi služi cara turskog i da govori nekakvo narečje slovensko, od kojeg smo medjutim mi dosad ostali čisti kolik od arabštine ili sanskrita.« Vraz dalje omenja, da je zgodovina tega naroda bila zaprta knjiga z nerazrezanimi listi. In za razvijanje ljubezni do tega naroda se je potrudil on, da razreže »vsaj en list od te knjige«, s tem da objavi nekaj narodnih pesmi. Preden objavlja Vraz pesmi same, omenja historiat njihovega zbiranja. Nato opisuje

Sl. 1. Vrazov prepis makedonske narodne pesmi »Car Filip sos sonce oblok činili«

pesmi in daje kratka pojasnila. Med makedonskimi pesmimi je njih večji del iz zahodne Makedonije. Druge so iz južne in vzhodne Makedonije.

Vraz je objavil samo en del pesmi. Dr. H. Polenaković, ki je proučeval Vrazovo ostalino v bibliotekah v Zagrebu in Ljubljani, je v Zagrebu našel še 16 novih pesmi. Konstatiral je, da je Vraz pri redakciji narodnih pesmi ravnal precej svobodno in da je izvršil neke določene spremembe in krajšanja. Večji del pesmi iz Vrazove zapuščine so makedonske, bolgarske so samo štiri. Dr. Polenaković je objavil najdene pesmi iz Vrazove zapuščine in je še dovolj kritičen v njihovem komentiranju. Avtor je objavil 9 makedonskih pesmi in eno pripovedko in štiri bolgarske in eno pripovedko. Na koncu dodaja slovarček manj znanih besedi ob makedonskih in bolgarskih tekstih.

Velike so zasluge Stanka Vraza za populariziranje makedonske ljudske poezije. Bil je med prvimi pionirji, ki so publicirali znatno bogastvo makedonske ljudske poezije. Objavljene makedonske narodne pesmi s strani Stanka Vraza kakor tudi iz njegove ostaline bodo služile kot izvrstno gradivo za nadaljnje folklorne študije.

Hristo G. Andonovski

OPOMBA

V tem donesku dajemo prikaz del prof. dr. Haralampija Polenakovića: »Makedonskata narodna pesna vo prvata polovina na XIX. vek. II. Vuk St. Karadžić; V. I. Gnjigorović i Stanko Vraz kako sobirači i izdavači na makedonskata narodna pesna. Iknina II/5 (1950), separat s. 23-27. (Idem in »Stranici od makedonskata kniževnost«. Skopje 1952, 55-62); Makedonske narodne pesme u Vrazovoj zaostavštini. Zagreb, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1951. Poseban otisak iz 21. knjige »Gradje za povijest književnosti hrvatske, s. 265-84, faks. 1-3. Uporabljali smo tudi dela: dr. Karel Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, I. zv. V Ljubljani, 1894; Slodnjak Anton, Pregled slovenskega slovstva, Ljubljana 1934.

MUZEJSKE NOVICE

DELO IN RAZVOJ NOTRANJSKEGA MUZEJA V POSTOJNI

Kdo ne pozna Postojne in njene slovite Postojnske jame? Ne samo po domovini, temveč tudi daleč v tuje kraje seže glas o njenih podzemskih lepotah. Poleg čudovite Postojnske jame pa je nedvomno velikega pomena in važnosti tudi Notranjski muzej, ki hrani in zbira raznovrsten material s področja našega Krasa.

Noben začetek ni lahek, povsod je treba imeti trdno voljo in zaupanje v pomoč skupnosti, če hočeš preko ovir priti do cilja. Prvotno je imel muzej svoje prostore v stavbi, kjer je sedaj Dom JLA, ki pa nikakor ni ustrezala niti potrebam, še manj pa namenom muzeja. Po dolgih romanjih je končno muzejski inventar prišel v prostore, kjer je danes. Negativna posledica tega neprestanega preseljevanja pa je bila obraba inventarja, da ne omenim tudi vseh izgub, ki so pri tem nastale.

Morda bo koga zanimala zgodovina najstarejše postojnske stavbe — stavbe, v kateri je sedaj muzej in ki so jo sezidali postojnski graščaki. Ti so se sèm naselili po nesreči, ki jih je zadela na Soviču. Lep je Sovič; na hribčku so še vidni ostanki gradu, ki je proti koncu XVII. stol. pogorel. Trnje in plevel domujeta v kraju, kjer je nekdanj gospodovala postojnska gosposka — strah in trepet podložnih jim tlačanov. V tem

novem gradu so se odslej vrstile in gospodovale različne grofovske in ugledne rodbine, dokler se ni vanj leta 1848 vselila sodnija. Tudi po osvoboditvi 1945 je sodišče ostalo v tej zgradbi, a to le do leta 1951, ko si je poiskalo drugo stavbo. In šele takrat je muzej prišel do prostorov, ki so vsaj za silo ustrezali.

Lep je postojnski muzej, mnoge zgodovinske priče hrani v svojih štirih oddelkih, ki se jim bodo v kratkem pridružili še novi; tako bo iz dneva v dan lepši in popolnejši.

Težka in masivna vrata se počasi odpro. Tišino zmoti zvonček nad vrati, nato se še ta umiri in vse je zopet tiho, kakor je bilo prej. V tej tišini se človeku ustavijo oči na starem viteškem oklepu, ki ponosno sameva na levi. Ob njem stoji kamenit Cobenzlov grb, dalje po stenah pa so razstavljeni še drugi grbi fevdalnih gospodov Postojnske. Zraven pa vidiš tudi rimske amfore, beneški grb, hebebarde, turške sablje ter druge predmete, ki nas spominjajo na davno preteklost.

Sl. 1. Stavba Notranjskega muzeja v Postojni

Nedvomno je najbogatejši oddelek NOB, ki nosi naslov »Primorska v borbi« z vhom na levi strani veže. Že ob vstopu obiskovalec lahko opazi borbena vzdušja, ki prevladuje v tem prostoru. Prvi pogled nam obstane na orožju, razstavljenem bodisi ob zidu, kakor tudi na za to pripravljenem prostoru, podobnem mizi, pokriti s steklom. V sredini sobe je med drugim najvažnejše in najzanimivejše to, da se v tej zbirki hranita pištoli narodnega heroja Vojka in bazoviške žrtve — Valenčiča. Našo pozornost vzbudi velika slika Toneta Kralja »Primorski kurent«. Umetnikova roka je pred nas pričarala dobo okupacije — dobo najhujšega trpljenja primorskega človeka. En sam pogled nam nudi grozotno podobo: v ozadju požgani domovi, ob zidu ubiti talci, zapuščene matere in otroci, ki stopajo v pregnanstvo. Mračni in surovi obrazi italijanskih fašistov nam dovolj jasno razodevajo vso njihovo srčno kulturo. Smrt z violino v roki, ki nam simbolično predstavlja fašistično Italijo, je v pravem nasprotju s spredaj stoječim primorskim kurentom. Zvoki njegove harmonike ne utihnejo nikoli. S tem je hotel umetnik povedati, da slovenska pesem — slovenska beseda ne bo nikoli zatrta kljub grožnjam in podlim dejanjem. Mlado smokvino drevesce je simbol rastoče slovenske vojske, ki bo napravila konec fašističnemu nasilju.

Zanimiv je relief istega umetnika z naslovom »Primorski punt«. To je nazorna slika borbe kmečkega ljudstva, ki se je hotelo otresti dolgoletnega jarma fevdalnih gospodov.

II

Pod zgoraj omenjeno sliko je v vitrinah podana doba italijanske okupacije in življenja po koncentracijskih taboriščih. Prav tako pa se ob nasprotni steni nudi obiskovalcu pogled na izkopane predmete padlih borcev, fotografije narodnih herojev in ilegalne dokumente primorskih aktivistov. Ogledamo si lahko tudi partizanski propa-

gandni tisk, pisalna stroja in ciklostil za razmnoževanje. Na razpredelnici je označen padec števila slovenskih šol pod Italijo in s tem nasilno poitalijančevanje ljudstva. Ko se polagoma bližamo vratom, pritegne našo pozornost pručica z lopato, ki imata vsaka svojo zanimivo zgodovino. V pručici so med borbo skrbno čuvali partizanske dokumente, v ročaju lopate pa so prenašali pošto partizanom.

In spet smo pri vratih. Zadnji pogled na ves oddelek nam daje nazorno sliko primorske borbe izpod italijanske okupacije. Jedro vsega omenjenega pa združuje v sebi napis nad vrati: »Narod naš dokazuje hrani!«

Od tu nas pot popelje v naslednji oddelek z naslovom »Kulturno-zgodovinska razstava mesta Postojne«, kjer naletimo na stare listine ter razne pečate in grbe starega trga Postojne. Tudi fotografije iz Valvasorja imajo tukaj svoj prostor. V tem oddelku si lahko ogledamo razne zanimive dokumente, rokopise in knjige, ki imajo več ali manj zgodovinski pomen za Postojno in njeno okolico. Tako imamo tu rokopise rojaka dr. Alojza Kraigherja, dalje dokumente zaslužnega postojnskega glavarja Antona Globočnika, pa tudi listine, ki nam pričajo o odkritju Vilharjevega spomenika leta 1906 v Postojni. Seveda ne smemo pozabiti še na razna druga dela Šeberjeve tiskarne, ki je edina delovala v Postojni do osvoboditve. Nič manj zanimiva pa je tudi stara ura, ročno delo dveh Postojnčanov iz leta 1881; naj vam zaupam še to, da je še vedno uporabna.

V naslednji sobici je jamski muzej. Zanimiva je zgodovina Postojnske jame, a nedvomno lepši in veličastnejši so tu razstavljeni kapniki. Čudoviti so tudi majhni hrošči na snežnobelem kapniku pod steklom. Te hrošče je prvi zapazil leta 1830 jamski vodnik Luka Čeč, prirodoslovec Ferdinand Schmidt iz Šiške pa jih je 1831 lepo opisal in jih krstil z imenom »Leoptodirus Hachenwardt«, seveda pa je temu imenu pristavil tudi slovensko, ki nam jasno priča, kakšno obliko ima, torej drobnovratnik. Lepe so tudi fotografije iz XIX. in XX. stol., nedvomno najlepše pa so tiste, ki so na steklu in barvane ter vise na oknih. Svetloba, ki prodira skozi nje, nam daje živo sliko jame in njenih podzemskih lepote. Žal, da se tukaj ne moremo preveč časa zadrževati. Še nekaj korakov in že smo v etno-

Sl. 2. Notranjsko ognjišče

grafskega oddelku, ki je sicer majhen, vendar značilen in kompleksen za Notranjsko.

Tu so razni predmeti, ki so jih uporabljali pri domačih obrtjih: kolovrat, vreteno, trlica, predmeti iz kmetijstva in živinoreje, pa tudi na lovce niso pozabili, saj so tu vsakovrstne pasti za kune, zajce in lisice, da volkov sploh ne omenim. Tudi kmečko sobo lahko opazimo, ki pa ni ravno popolna. V tem prostoru posebno pritegne našo pozornost starodavno ognjišče, kakršne je še najti tu pa tam po naših notranjskih vaseh, in okrog katerih so se zbirali oh mrzlih zimskih večerih naši predniki ter si s kramljanjem krajšali čas. Nad ognjiščem visi na verigi od saj okajen kotliček, na ognjišču stoje na trinožnikih lonci, okrog po zidu pa so razmeščene razne zajemalke. Pa tudi krušne peči z burklami ne manjka. Spokojno tišino, ki tukaj vlada, moti le enakomerno tiktakanje ure, ki že dalj časa

neprenehoma šteje čas. Samo še pridne gospodinje manjka, ki bi zakurila ogenj in pripravila kaj za pod zob, žal pa je ni.

Če bi hoteli, bi si na kraju vsega ogledali še laboratorij, v katerem pripravljajo nove predmete, ki bogatijo različne muzejske zbirke. Lahko bi bil Notranjski muzej širši in popolnejši, a mu primanjkuje prostorov, ki jih zavzema sedaj še Inštitut za raziskovanje Krasa.

Kljub temu pa se ima muzej kot ustanova za svoj dosednji uspešni razvoj zahvaliti Svetu za kulturo in prosveto pri OLO Postojna in v glavnem sedanjemu ravnatelju Levu Vilharju, ki je tu žrtvoval mnogo svojega časa in veliko truda.

Polni vtisov počasi zapuščamo Notranjski muzej, saj hrani mnogo lepih pa tudi žalostnih spominov na našo preteklost — na zgodovino slovenskega Krasa.

P. E.

IZ NAŠIH REVIJ

V članku »Delavski razred v kapitalizmu in vprašanje socialnega zavarovanja« (Socialistična misel, 1954, št. 10, str. 598—604), podaja Rudi Kyovský zgodovino socialnega zavarovanja v dobi kapitalizma. Avtor piše, da I. in II. internacionala v svojih resolucijah sploh nista govorili o socialnem zavarovanju. Šele na kongresu v Zürichu in Londonu je postalo zavarovanje predmet diskusije. Delavska zakonodaja je doživela velik razmah šele pod vplivom Oktobrske revolucije. Kljub temu pa je po podatkih Mednarodne zdravstvene organizacije stanje socialnega zavarovanja v svetovnem merilu danes še vedno zelo slabo: Od 2500 milijonov ljudi je socialno zavarovanih le desetina, to je 250 milijonov ljudi.

Ista revija objavlja v št. 12 Kyovskega članek »Maltuzianizem slovenskega meščanstva ob začetku delavskega gibanja pri

nas«. Opisano je stališče slov. liberalnega meščanstva do populacijskega vprašanja. V glavnem se je borba sukala okoli ženskih oglasnic, ki so jih izdajali župani; le-ti so mogli odkloniti oglasnico v primeru pomajkanja premoženja ali pa nenravnosti. Vendar je tak predlog zavrnila vlada kot nesodoben in nasproten ustavi.

V 11. in 12. številki »Naše sodobnosti« objavljeni članek Dušana Kermaunerja »Narodnjaštvo in socializem pred pol stoletjem« je zanimiv prispevek k zgodovini socialno-demokratskega gibanja na Goriškem. Članek, ki navezuje na razgovore Marje Boršnikove s pesnikom Alojzom Gradnikom (Nova obzorja 1953, 1954), brani soc. demokrate pred očitki Gradnika, ki je napadal nekoč soc. demokrate zaradi njihove anacionalnosti in sodelovanja z italijanskimi soc. demokrati.

Majda Smole

IZ NAŠIH KRAJEV

(1. IX. — 31. XII. 1954)

Krajše zgodovinske preglede prinašajo: Za Svibno Zasavski vestnik št. 35, 1. sept. 1954; isti časnik ima tudi članek Zidani most nekdaž in danes (št. 36, 8. sept.). Razvoja Brkinov v davnih časih se loteva Slovenski Jadran (št. 50, 3. dec.). Z naslovom Kočevje nekoč in danes je J. Rigler prav na kratko prikazal razvoj tega mesta v preteklosti v Dolenjskem listu št. 42 z dne 22. oktobra. Posavski tednik priobčuje zgodovino Brežic in okolice v št. 42 z dne 25. oktobra, kmalu nato (št. 45, 12. nov.) še prikaže življenje Sevnice skozi stoletja.

Arheologija je zastopana bolj skromno. Stane Gabrovec je opisal v Dolenjskem listu št. 45 z dne 29. oktobra Belo krajino do naselitve Slovencev. Novim pomembnim arheološkim odkritjem v Novem mestu iz rimskih časov in starejših obdobij je posvečen članek v istem listu (št. 49, 10. dec.), medtem ko poroča Stanko Škaler v Posavskem tedniku št. 36, 11. sept., o prazgodovinskih raziskavanjih na Libni pri Krškem. Več člankov po naših časnikih je posvečenih odkopavanju znamenitih rimskih spomenikov v Šempetru pri Celju; tu naj omenimo le prispevek v mariborskem Večeru, št. 229, 29. sept., z naslovom Arheološka izkopavanja v Šempetru.

Medtem ko posebej za srednji vek ni člankov, jih je več za novejše čase. V Zasavskem vestniku (št. 36, 8. sept.) smo opazili spis z naslovom Radeče imajo kaj pisano kulturno preteklost; pisec posega nazaj v sredino preteklega stoletja, v dobo čitalništva. Zgodovine puškarskih Borovelj se je lotil Josip Šašel v Koroškem fužinarju (št. 5-6, 1. avg.). Franjo Baš pa se prav tam loteva tem, ki so v zvezi s Turki. V isti številki opisuje naše kraje v času, ko so prenehali ogražati naše kraje Turki (okoli leta 1700), v št. 7-12 pa opisuje turške šance pri Kotljah. Gozdarski vestnik objavlja Vl. Beltramovo Pogozdovanje Krasa od leta 1843 dalje (št. 9-10 cit. vestnika). Slovenski vestnik, ki izhaja v Celovcu, prinaša v 51. številki z dne 23. decembra Fr. Vatovčev Mejnik v slovenskem časnikarstvu, ki je posvečen 90-letnici Einspielerjevega »Slovenca«, ki je izhajal v Celovcu. V polpreteklo dobo posega R. Kyovsky s svojim Boljševiškim režimom v Prekmurju leta 1919, ki ga je objavil v Obmurskem tedniku (št. 39, 1. okt.).

Bolj nazaj, v dobo fevdalizma, nas pelje Franc Gumilar z Zgodovinskim drobižem iz življenja prekmurskega ljudstva v isti številki navedenega tednika. Deleža Prlekije v slovenski kulturi se loteva prav tam Jan Baukart. Dolenjski list (št. 41, 15. okt.) objavlja Spomine na viniško republiko pred 35 leti, dve številki pozneje pa Črnomelj v čitalniški dobi. Zanimiva je v istem časniku (št. 51, 24. dec.) priobčena Agrarno-socialna analiza vasi na Dolenjskem, namreč Regerče vasi pri Novem mestu, izpod peresa Rudija Piletiča.

Manj je člankov, ki obravnavajo gospodarsko zgodovino. Omenimo naj Razvoj industrije gradbenega materiala Zidani most—Radeče v Zasavskem vestniku z dne 8. septembra, prav tam v isti številki tudi Razvojno pot papirnice v Radečah. Tovarish (št. 44, 29. okt.) omenja bolj na kratko historiat premogovnika pod Bohorjem, Dolenjski list fužine v Dvoru pri Žužemberku (št. 35, 3. sept.), končno pa Primorske novice Predilnico v Ajdovščini od 1825 dalje (št. 44, 29. okt.).

Iz problematike naprednega in delavskega gibanja moremo tokrat omeniti le Nekaj spominov na veliko stavko gradbenih delavcev leta 1936 v Murski Soboti (Tomo Brejc, Obmurski tednik, št. 39, 1. okt.) in pa razne članke, ki so izšli o priliki proslave 20-letnice »Ljudske pravice« v navedeni številki tega in drugih časnikov ob istem času.

Koroški fužinar (št. 7-12, 29. nov.) je natisnil življenjepis Huga Wolfa, nemškega komponista slovenskega porekla, ki ga je napisal Josip Mravljak. Posavski tednik nas seznanja s protestantskim pisateljem, šolnikom in slovničarjem Adamom Bohoričem (44, 6. nov.), neumorni Josip Wester nam je približal Baltasarja Hacqueta v Tovarišu (50, 10. dec.) pod naslovom Prvi raziskovalec naših Alp, Črto Zorec posveča v Glasu Gorenjske (42, 16. okt.) krajši članek spominu 85-letnice smrti pesnika Simona Gregorčiča.

Zanimivi so tudi članki iz zgodovine našega športa. Najprej naj omenimo 30 let nogometa pri steklarni Hrastnik (Zasavski vestnik, 16. sept., št. 37), dalje 40-letnico prve nogometne tekme v Novem mestu (Vinko Dular v Dolenjskem listu št. 43 z dne 29. okt.), potem poročilo O nastanku in razvoju novomeškega športa, ki ga je

napisal J. Klemenčič prav tam, končno članek 51 let športa, ki je izšel v Posavskem tedniku dne 23. oktobra.

V tednu muzejev je izšlo precej člankov tudi o naših muzejih in njihovi problematiki. Tovariš je v svoji 42. številki z dne 15. oktobra opozoril na obisk muzejev in varovanje starin, Stanko Škaler je prav tam (44, 29. okt.) opisal Posavski muzej v Brežicah, enako še v Posavskem tedniku (42, 23. okt.). Opisa primorskih muzejev se loteva Slovenski Jadran (43, 15. okt.), ki pri-

naša v isti številki tudi opis dveh znamenitosti Idrije, klavž in kamšta. Gorenjske muzeje je obdelal Karel Plestenjak v Glasu Gorenjske (40, 2. okt.), Tekstilni muzej v Kranju še posebej Črto Zorec (42, 16. okt.). Prirodoslovni muzej v Ljubljani je predmet članka, ki ga je spisal Maks Wraber za 8. številko Gozdarskega vestnika. Glede člankov o arhivih smo opazili le enega, ki obravnava Okrajni arhiv v Ptuj (Ptujski tednik, št. 36, 10. sept.).

J. S.

ZGODOVINSKO BRANJE

Loški razgledi I. Izdalo Muzejsko društvo v Škofji Loki decembra 1954.

Lokalnozgodovinski zborniki se vrste pri nas še kar precej hitro drug za drugim. Za celjskim, slovenjegraškim, ptujskim itd., je pred nami nekaj podobnega — Škofjeloški razgledi. Tako pobudo moramo samo pozdraviti, ker vsebujejo objavljena dela včasih tudi zelo kvalitetne članke, po drugi strani pa so dokaz živahne in ambiciozne delavnosti naših zgodovinskih, muzejskih in podobnih društev.

Pri nekaterih zbornikih je opaziti hibo: dispozicija snovi šepa. Loški razgledi temu niso ušli: trem člankom s tematiko iz narodnoosvobodilne borbe sledi skok na geološki in geografski opis krajine, študija o njenem podnebjju tiči nekje med članki z umetnostnozgodovinsko vsebino, B. Berčičev donesek o rodu, domu in šolanju pisatelja Tavčarja je prav tako vtaknjen med dva podobna članka. — Zakaj tako?

Brez ozira na to so objavljeni članki vsebinsko zelo pomembni. Dr. P. Blaznik je vnesel v Obisk v Freisingu dokaj novosti, dr. E. Cevc opisuje s spretno roko umetnostnozgodovinsko vrednost mesta in okolisa, ki je glede tega eden najzanimivejših predelov Slovenije. Načenja, oz. točneje rečeno, nadaljuje se diskusija o urbanistični ureditvi Loke; rešitev tega vprašanja je končno tudi stvar kulture, kulturne zgodovine. — Dalje je v Razgledih zastopana še arheologija, gospodarstvo, kultura itd. Knjiga je vzbudila vso pozornost, zlasti še, ker I. številka zbornika napoveduje nadaljnje zvezke Razgledov.

Če vrednotimo čisto praktično naše zbornike, zlasti še te-le Razglede, moramo pripomniti, da bi bilo prav, če bi jih imele vse šole, da bi se profesorji in mladina že

pred odhodom, postavimo, na izlet mogli seznaniti z znamenitostmi krajev, ki jih obiščejo. Ne bi bilo napak, če bi jih vzeli v roke še naši turistični uradi in njihovi vodiči. Tudi takim praktičnim namenom Razgledi docela zadoščajo.

J. S.

Nace Šumi, Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani. Ljubljana 1954. Izdal in založil Mestni muzej v Ljubljani.

V nekem smislu je treba kot enega izmed načinov uspešne popularizacije in predstavitve ljubljanskega Mestnega muzeja javnosti pojmovati tudi serijo del, ki jih ta ustanova najavlja (gl. priloženi listek v Šumijeve Secesiji). Toda taka dela so še več kot to; so obsežen, pisan in dopolnjujoč vodič, da se tako izrazimo spričo pomanjkanja pravega izraza, vodič po zgodovini mesta, so komentator tega, kar se v muzeju ne bo dalo vedno uspešno prikazati na otipljiv način, so izpopolnilo tega, kar v muzeju sploh ne bo mogoče prikazati.

Kot prva iz te serije del je Šumijeve Secesija. Pisca kot umetnostnega zgodovinarja in esteta »zanimajo osnovne značilnosti ljubljanske arhitekture secesijske dobe«, saj vemo, da je potres leta 1895 nekako simbolično končal, zaključil, »napravil konec« baročni Ljubljani. Zaradi navedenega pisateljevega zanimanja je opuščeno vsako širše tolmačenje dobe in družbe, v kateri je secesija nastajala in se razvijala. Zaradi tega je Šumijevo delo nekako sproščeno in usmerjeno v en sam cilj — v arhitekturo. Piscu je v celoti uspelo doseči pravi namen; vsi drugi »dodatki« bi razpravo napravili manj pregledno in manj razumljivo. V obravnavani dobi je v celotni Avstriji, torej tudi pri nas, prevladovala gospodarska konjunktura in tudi zaradi tega si je Ljubljana mogla privoščiti kar bogato secesijo.

Pisec, referent za varstvo spomenikov v Ljubljani, je s tem načel ledino; toda neposredno je že sprožil novo vprašanje: Kaj je stilno bilo v Ljubljani pred secesijo in po njej? — Odgovor za čas pred secesijo je že najavljen v obliki nove publikacije o baročni Ljubljani. Če bo tudi to delo temeljito in izdatno ilustrirano, bo moglo poleg vseh drugih funkcij služiti še kot vodič po

starem delu mesta, danes že v nekem smislu muzeja za arhitekturo in situ.

Priložene številne fotografije so dobre in zaradi fasad nekaterih hiš, ki se že luščijo, ne izgubijo dokumentarnosti. Ovitek je originalen. Smiselno je, da je résumé v nemščini, saj je prišla secesija k nam z Dunaja in bo Šumijeva razprava zanimala predvsem Avstrijce.

J. S.

SLAŠČIČARNA »D R A M A«

ALOJZIJ KASTELIC,
državni obrtni mojster,
LJUBLJANA, Gradišče 4

postreže s prvovrstnimi slaščicami,
s p r e j e m a vsakovrstna naročila

TOVARNA KOVINSKE GALANTERIJE

LJUBLJANA, MARIBORSKA 4

iskreno čestita

vsem delovnim kolektivom
za delovni praznik in desetletnico
osvoboditve!

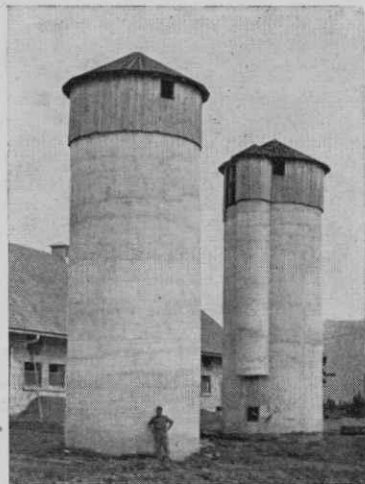
A G R O T E H N I K A

- Za donose v kmetijski proizvodnji so odločilni poleg vseh potrebnih prirodnih pogojev predvsem obdelovanje, prehrana in zaščita rastlin. Te tri činitele lahko n a z i v a m o s skupnim imenom »agrotehnični ukrepi«.
- Agrotehnični ukrepi se na osnovi dognanj v praksi in s teoretičnimi preizkusi stalno izpopolnjujejo in so odločilnega pomena za dvig kmetijske proizvodnje.
- Uspeh agrotehničnih ukrepov je tesno povezan in odvisen od orodja, strojev in priprav, ki jih pri izvrševanju vseh kmetijskih del uporabljamo; odvisen je tudi od kvalitete in pravilne ter pravočasne uporabe vseh sredstev za prehrano rastlin (industrijskih gnojil) in sredstev za uničevanje vseh škodljivcev živalskega ali rastlinskega porekla, ki nam leto za letom o g r o ž a j o kmetijske kulture.
- Zato je strokovno pravilno oskrbovanje kmetijstva ena velikih nalog naše trgovine. Skrbeti, da so gnojila pravočasno

in v dovoljnih količinah na razpolago; da so gnojila in zaščitna sredstva prvovrstne kvalitete, poučevati in navajati potrošnike na pravilno uporabo teh sredstev, skrbeti, da so orodje in stroji pred delovnimi sezonami poskrbljeni z ustreznimi nadomestnimi deli itd., vse to spada med prvenstvene naloge specializirane trgovine za oskrbovanje kmetijstva.

- *Kmetijski magazin v Ljubljani s poslovalnicami v Celju in Mariboru izpolnjuje te naloge že polnih osem let.*
- Stotisoči ton umetnih gnojil, desetisoči ton zaščitnih sredstev, neštevilni prodani stroji in naprave obeležujejo obseg njegovega dosedanjega dela.
- Neštevilna predavanja, desetisoči poučnih brošur in tiskanih letakov z navodili, posvetovalna pisma in zadovoljstvo odjemalcev so dokaz, da je kolektiv Kmetijskega magazina svoje delo pravilno doumel in da ga bo tudi v bodoče v tem smislu izvrševal.

AGROOBNOVA

Dva silosna stolpa na Mlaki v Kočevju. Silaža je važen pogoj za visoko molznost krav tudi v zimskem času

Prijazni grički in valoviti, več ali manj prostrani tereni z blagimi in strmimi nagibi dajejo posebno lepoto mnogim našim pokrajinam. Številni med njimi so zavarovani proti mrzlim severnim vetrovom, zato so prav primerni za gojitev sadnega drevja in vinske trte. Mnoge terene, zlasti na Štajerskem, Dolenjskem, Primorskem in deloma tudi na Gorenjskem je mogoče najracionalneje izkoriščati ravno s temi kmetijskimi rastlinami. Zaradi teh in posebnih naravnih pogojev, ki omogočajo proizvodnjo prvovrstnega, svetovno znanega sadja, grozdja in vina, je v tujini veliko povpraševanje po teh pridelkih, kar še posebej povečuje gospodarski pomen obeh panog.

Navzlic temu pa je stanje našega sadjarstva in vinogradništva slabo. V sadjarstvu je povzročal ogromno škodo ameriški kapar, ki je med vojno in po njej uničil veliko število sadnega drevja, mnogi vinogradi pa so zaradi starosti že dotrajali in niso več donosni. Hitri ukrepi za razvoj teh dveh panog so nujno potrebni.

Morda nič manj važno vprašanje za naše razmere je tudi osuševanje zamočvirjenih zemljišč in pridobivanje novih plodnih površin, gradnja gnojšč, gnojničnih jam, silosov in vodnih cistern za preskrbo s potrebno vodo v vinogradih, sadovnjakih in v živinorejskih centrih.

Upoštevaloč navedene potrebe je ustanovila Glavna zadruga zveza meseca novembra 1952 naše podjetje z naslednjimi nalogami:

1. da izvaja ceneno strojno pripravo zemljišč za kompleksno načrtno obnovo vinogradov in sadovnjakov in za osuševanje zemljišč.

2. da gradi vodne cisterne, gnojnične jame, gnojšča in silose ter urejuje živinorejske centre.

Da podjetje lahko izvršuje naloge, ima svoje geometre za meritvena dela zemljišč, predvidenih za nove nasade in osuševanja, ter projektante za izdelovanje načrtov kompleksne obnove nasadov. Načrti predvidevajo celotno ureditev zaključenih kompleksov z upoštevanjem potrebne komunikacije, strojnega obdelovanja nasadov, preskrbe z vodo in vseh ostalih okolnosti, ki odločilno vplivajo na racionalizacijo proizvodnje.

Za sadne in vinogradniške nasade izvršuje vsa zemeljska dela — krčenje, planiranje, rigolanje, terasiranje in dnažiranje strojno, kar pocenjuje stroške za 3 do 5-kratno. To je vsekakor velik prihranek na investicijah, ker je n.

pr. strojno rigolanje za en hektar vinograda približno 300.000 din cenejše od ročnega.

V dveh letih je podjetje pripravilo za obnovo nasadov 564 ha zemljišč, izmerilo 1100 ha, izdelalo načrte za 517 hektarjev površin, zgradilo 5304 m³ silosov za živin. krmo, 1524 m³ gnojničnih jam, 3530 m² gnojšč, 1160 m³ vodnih cistern in izvršilo več gradbenih del pri urejevanju živinorejskih centrov.

Zaradi vedno večjega zanimanja investitorjev za naše delo in za gradnje drugih kmetijskih objektov je podjetje začelo projektirati tudi druge kmetijske gospodarske objekte, ki jih bo tudi gradilo.

Četudi se podjetje bori z različnimi objektivnimi in subjektivnimi težavami zlasti v pogledu strokovnega kadra, pomanjkanja rezervnih delov za popravilo strojev in gradbenega materiala, uspešno premaguje težave in postopoma širi svojo dejavnost kot pač to dopuščajo okolnosti.

Stane Zorčič

Novih 62 ha terasiranih vinogradov v Crnem kalu na zemljišču, kjer je bilo prej grmičevje, bo čez nekaj let dajalo več 10 vagonov sadja in prvovrstnega vina

Utensilia, TOVARNA TEKSTILNIH POTREBŠČIN, LJUBLJANA

Franc Kovačič

Danes je že po vsej Jugoslaviji znana tovarna Utensilia, ki oskrbuje z različnimi tekstilnimi utenzilijami skoro vso tekstilno industrijo v naši državi. Tovarna je bila ustanovljena v letu 1947 in je nastala po fuziji nekaterih manjših podjetij. Situacija tovarne ni ravno primerna, ker je potisnjena prav pod pobočje Golovca na Dolenjski cesti. Takoj po osvoboditvi je bilo zelo pereče vprašanje nabave tekstilnih potrebščin, brez katerih tovarne ne morejo delati. Ob ustanovitvi ni nihče slutil, da se bo podjetje v kratkem času tako razvilo in sprejelo v svoj program številne artikle. V teku časa pa se je pokazalo, da je prostor, ki je tovarni na razpolago, premajhen in da ne nudi možnosti za povečanje obratov. Poglejmo, kako se je podjetje razvijalo od leta do leta.

V letu 1947 so uvedli proizvodnjo tkalskih grebenov. Naprave za smoljenje in peči za cinjenje grebenov so naredili doma. Tovarna izdeluje vse vrste grebenov in lučalnic za tkalske stroje in pripravo osnove, medtem ko bi bilo treba nabaviti moderne stroje, ki bi omogočili izdelovanje grebenov za najfinejšo tkanine. Vzporedno z izdelavo grebenov so urejali in izpopolnjevali naprave za izdelovanje žičnih lučalnic.

Visoko se je dvignila tudi proizvodnja tkalskih čolničkov. Dolgo so imeli velike težave z nabavo konic in vreten za čolničke. Sedaj pripravljajo te polizdelke v lastni kovčnici. Tovarna Utensilia je šesta v Evropi, ki izdeluje konice za tkalske čolničke. Za izdelavo čolničkov uporabljajo črni gaber, ki je po kvaliteti enak kornelu in persimonu.

Poleg čolničkov so uvajali tudi proizvodnjo lesenih cevk in drugih lesenih potrebščin. Sedaj izdelujejo vse vrste cevk za navadne in avtomatske čolničke, neokovane in okovane, in razne vrste kolutnih cevk. Poleg tega delajo tudi cevke s koluti iz umetne mase donitaks ali lignofol, ki se uporablja predvsem v svilarstvu. Poleg flajer cevk izdelujejo lesene karte za listovke, količke za lesene karte, razna vretena, lesene dele listov, udarne ročice in drugo.

Poleg velikega števila raznega okovja izdelujejo še najrazličnejše kovinske utenzilije, kakor okvire, jezdece in obešalce za liste, razne spiralne in ravne vzmeti, vretena in vodilce za navijanje in snovalne stroje, zobe in trgalne deske in podobno, dalje žagasto žico, lamele, žage za osnovno nitno zaustavko. Pričeli so tudi izdelovati bila za traktorske stroje, motovila, žakard prizme itd.

Domači odjemalci se pohvalno izražajo o izdelkih tovarne Utensilie. V letih 1953 in 1954 pa si je tovarna utrla pot tudi na inozemska tržišča. Danes so znani njeni izdelki v Turčiji, Siriji, Libanonu, Egiptu in Grčiji. Spočetka so v tujini z nezaupanjem gledali na njene izdelke in so bili prepričani, da Utensilia čolničke samo preprodaja. Danes pa zahtevajo, da je na čolničkih napis *Made in Yugoslavia — Utensilia, Ljubljana*. Tako si pridobiva naše blago tudi v inozemstvu za služeno ime.

Kolektiv Utensilie si bo vedno prizadeval, da bo s svojimi kvalitetnimi izdelki čim bolj olajšal delo tekstilni industriji in tako prispeval za blagostanje in lepšo bodočnost naših delovnih ljudi.

»GOSPODARSKO RAZSTAVIŠČE«

Ljubljana

»Gospodarsko razstavišče« v Ljubljani je bilo ustanovljeno v letu 1954 na pobudo gospodarskih krogov Slovenije in Trgovske zbornice LRS z namenom, da organizira specialne strokovne razstave, kakršne ustrezajo sedanjemu gospodarskemu stanju. Pod imenom »Ljubljanski velesejem« je obstajalo že od leta 1921 in je do vojne priredilo večje število velesejemskih prireditev, na katerih je sodelovalo tudi mnogo tujih evropskih držav s številnimi razstavljalci. »Ljubljanski velesejem« je že pred vojno dosegel znaten napredek kljub težkim gospodarskim razmeram in je bil splošno znan in popularen tudi izven meja naše države.

Novo »Gospodarsko razstavišče« v Ljubljani že v letošnjem letu razpolaga z novimi in adaptiranimi razstavnimi prostori v izmeri nad 5.000 m² in večjimi odprtimi prostori, skupno že preko 10.000 m² razstavnega prostora, kar zadostuje za specialne razstave.

Načrt za gradnjo »Gospodarskega razstavišča« predvideva v naslednjem letu izgraditev predstavniške palače slovenskega gospodarstva, v kateri bodo podjetja s področja industrije, obrti in trgovine imela svoje stalne razstavne prostore. Hkrati bo zgrajena tudi velika sejemska restavracija.

Tretja faza izgradnje predvideva gradnjo velike hale za težko industrijo in upravno poslopje, v katerem bo poleg uprave razstavišča tudi pošta, carina, banka ter razna izvozna in uvozna predstavništva itd.

Obseg celotnega razstavišča bo znašal ca. 90.000 m², s prostori avtogaraže, avtoparkov in skladišč pa ca. 120.000 m². V sklopu »Gospodarskega razstavišča« se bo adaptiral in dozidal sedanji Akademski kolegij v moderen turistični hotel z restavracijo in kinom, predvsem za razstavljalce. Vsi objekti »Gospodarskega razstavišča« bodo zgrajeni po sodobnih načelih in opremljeni z najmodernejšimi tehničnimi napravami.

Že letos organizira »Gospodarsko razstavišče« v svojih razstavnih prostorih sedem specialnih strokovnih razstav, od katerih bo imela vsaka velik pomen za določeno panogo našega gospodarstva.

4.—13. VI.	I. Mednarodno razstavo predelave in uporabe lesa
2.—14. VIII.	I. Turistično razstavo
6.—15. VIII.	I. Mednarodno razstavo embalaže
3.—11. IX.	I. Mednarodno razstavo vin
24. IX.—9. X.	I. Obrtniški velesejem
23.—30. X.	I. Jugoslovansko razstavo usnjarstva z mednarodno udeležbo
19.—30. XI.	III. Mednarodno razstavo radia in telekomunikacij.

Zanimanje naših in tujih industrijskih, trgovskih in obrtnih podjetij in najrazličnejših gospodarskih organizacij za letošnje prireditve obeta novoustanovljenemu »Gospodarskemu razstavišču« veliko udeležbo na letošnjih razstavah in ugoden razvoj v bodočnosti.

PODJETJE INŠTITUT ZA ELEKTROZVEZE

RUDOLF JANČAR

je docela povojnega porekla. Njegovi začetki segajo pravzaprav še v čase, ko so vezisti partizanskih odredov, ki niso imeli drugega kot nekaj primitivnih, zastarelih aparatov in sredstev za zvezo, zato pa obilo volje za ustvarjanje in vere v bodočnost, polagali prve temelje za našo novo radijsko industrijo. Trdovratno je prenašal naš delovni kolektiv vse težave in pomanjkanje, ki so otežavale razvoj naše celotne elektroindustrije, zlasti še razvoj našega inštituta, ki si je zastavil znanstveno-raziskovalno nalogo na področju sredstev in naprav s področja telekomunikacij in elektronike. Od prvih začetkov do danes smo iz svojega kolektiva vzgojili strokovne kadre, ki so postavili temelje našemu podjetju in še nekaterim drugim (Telekomunikacije, Semič, Šentjernej, Sežana). S tem smo bistveno prispevali k razvoju naše slovenske elektroindustrije.

Pričeli smo z dokaj kompliciranimi aparatami. Sprevideli smo takoj, da brez lastne izdelave glavnih sestavnih delov ne bomo mogli napredovati. Zato smo se z vso vnemo lotili formiranja posebnega oddelka za sestavne dele, ki je s pomočjo močne kemične grupe uspel osvojiti vrsto bistvenih sestavnih delov. Le-ti so danes večji del že predmet tekoče proizvodnje v podjetju Telekomunikacije in njegovih obratov v Semiču, Šentjerneju ali pa v samem podjetju Inštituta za elektrozeveze. Z uspešnim osvajanjem tehnoloških postopkov za razne sestavne dele in aparature so naraščale proizvodne kapacitete, ki smo jih v letu 1950 izdelovali in ustvarili

samostojno podjetje Telekomunikacije. Nadaljna rast Inštituta za elektrozeveze je imela za posledico, da smo leta 1953 prešli v ustanovo s samostojnim financiranjem, z začetkom leta 1955 pa končno v status podjetja. Ne glede na to je Inštitut za elektrozeveze ohranil ne le svoje ime, marveč tudi svoje dosedanja področja dela, to je razvijanje pango v celoti, kakor tudi internega načina dela na osnovi pridobljenih izkušenj.

Danes je Inštitut za elektrozeveze član interesne skupnosti z »Iskro« ter »Telekomunikacijami«. Ta skupnost zaposluje trenutno okoli 3600 ljudi. Tesno sodelovanje je vzpostavljeno tudi s tehnično fakulteto in še posebno z Inštitutom za elektroniko, ki nudi našemu podjetju znatno strokovno pomoč pri proizvodnji žarnic, pa tudi na drugih področjih.

Sedanji program obsega intenzivno razvojno delo na področju brezžičnih zvez (kratko- in ultrakratkovalovne aparature), merilnih aparatov za potrebe industrije in sestavnih delov. Poleg razvojnega dela pa redno proizvaja: izdelke iz specialne visoko-frekvenčne keramike, permanentne magnetne, žarnice, stabilizatorje napetosti, merilne instrumente, mobilne aparature za brezžične zveze, ultrakratkovalovne-večkanalne aparature za PTT (na dm valovih) kristalne diode, translatorje, varjake in podobno.

V nadaljnjem delu se bomo še bolj prilagodili razvojnim tendencam v svetu posebno v smeri miniaturizacije sestavnih delov, dvigu kvalitete in povečanju asortimana.

Denarno varčevanje - narodno blagostanje

Ko so na neosvobojenem ozemlju naše domovine še odmevali trdi, neusmiljeni koraki osovraženih okupatorjev, je pričel s poslovanjem Denarni zavod Slovenije. Delovanje tega zavoda se ni omejilo le na izdajanje denarja, temveč je pričelo tudi s široko akcijo nabiranja hranilnih vlog ter so med prvimi vlagatelji imena vseh naših voditeljev, med njimi tudi hranilna vloga maršala Tita ter njegovih zvestih sodelavcev, kar dokazuje, kolika vrednost se je že tedaj pripisovala denarnemu varčevanju oziroma hranilnim vlogam.

Po osvoboditvi se je z novim razvojem bančništva v naši socialistični domovini denarnemu varčevanju posvečala vedno večja pozornost ter je uspelo s pridobljenim velikim zaupanjem vlagateljev do novega bančnega sistema in zaradi zavednosti delovnega ljudstva, da so se hranilne vloge vedno bolj množile ter v zadnjih letih dosegle že večmiliardno vsoto.

Do nedavnega je zbirala hranilne vloge le Narodna banka s svojimi podružnicami ter v tesni povezavi s poštami omogočala vsakemu delovnemu človeku, da je lahko vlagal svoje prihranke na hranilno knjižico ter tako koristil sebi in svoji domovini. Te hranilne vloge se obrestujejo po 5% in zanje jamči

država. Vlagatelj pa ima možnost, da svojo vlogo dvigne do višine 5000 din dnevno pri vseh podružnicah Narodne banke in po 1000 din pri poštah v območju podružnice, ki je izdala hranilno knjižico.

Z ustanavljanjem mestnih in občinskih hranilnic, hranilno-kreditnih odsekov ter v najnovejši fazi komunalnih bank in združnih hranilnic je dana še večja možnost za nalažanje denarnih prihrankov. Te naložbe krepijo narodno gospodarstvo in omogočajo vsakemu vlagatelju, da si nabavi predmete, ki jih zaradi visokih cen ne bi mogel kupiti nankrat, oziroma bi se moral za njih nabavo zadolžiti in na ta način zmanjšati svoje dohodke.

Denarne prihranke sprejemajo danes vse podružnice Narodne banke, mestne in občinske hranilnice, hranilno-kreditni odseki pri kmetijskih zadrugah, združne hranilnice, komunalne banke in pošte ter jih obrestujejo po isti obrestni meri kot Narodna banka. S tako visokim obrestovanjem, ki omogoča vsakemu vlagatelju, da se mu naloženi kapital že v 15 letih podvoji, s tajnostjo vlog, ki jo dosledno izvajajo vsi denarni zavodi, z jamstvom države in občin za naložene prihranke, je vlagatelj pridobil toliko prednosti, da danes ne bi smelo biti delovnega človeka brez hranilne knjižice.

NARODNA BANKA FLRJ
Centrala za LR Slovenijo
LJUBLJANA

TISKARNA

»LJUDSKE PRAVICE«

LJUBLJANA, KOPITARJEVA 6

je največje grafično podjetje v LR Sloveniji, ki združuje v svojem obratu vse glavne grafične panoge. V knjigotisku izdeluje od navadnih tiskovin in knjig vse vrste ilustracij do najkvalitetnejših več-barvnih reprodukcij, ima rotacijski tisk, fotolitografijo z ofsetnim tiskom, bakrotisk, klišarno in knjigoveznico. Najmočnejša oddelka sta knjigotisk in knjigoveznica, medtem ko so drugi oddelki po obsegu in zmogljivosti manjši.

Vsa leta po osvoboditvi vodi kolektiv tiskarne Ljudske pravice borbo za čim boljše kvaliteto svojih izdelkov. Kljub težkim pogojem je na tem polju dosegel lepe uspehe in si pridobil sloves grafičnega podjetja, ki daje najbolj kvalitetne grafične izdelke v državi. Zaradi tega slovesa prejema tiskarna Ljudske pravice naročila iz vse države za najrazličnejša kvalitetna in komplicirana dela. Potrebe po tovrstnih izdelkih so pa mnogo večje, kot jih more tiskarna Ljudske pravice s svojo omejeno zmogljivostjo izvršiti. Kolektiv in uprava podjetja si zato neprenehoma prizadevata, da bi zmogljivost podjetja povečala, da bi v večji meri krilo potrebe po kvalitetnih grafičnih izdelkih in bilo na ta način kar najbolj v prid interesom naše socialistične skupnosti.

Bruno Čeč

»Agroprogres«

zadružno podjetje za zastopstva

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 6/II

Telefon: 21-629

Telegram: »Agroprogres«, Ljubljana

»Agroprogres« zastopa kot generalni zastopnik svetovnoznane inozemske tvrdke za vse vrste poljedelskih strojev, traktorjev, rezervnih delov, vse stroje in strojne naprave za kletarstvo, pivovarniško industrijo in mlekarstvo. — Posreduje nabavo selekcioniranih trt in cepičev, stroje za mline, mlinske kombinata, nylon sita in nylon vlakna ter stroje za predelavo živinske krme

POSAVSKI RUDNIKI

- ▶ SVINCA
- ▶ CINKA in
- ▶ BARITA

Skofljica s svojim obratom Pleše in Sitarjevec producirajo surovi in mleti barit od kvalitete 92—97% Ba So₄ ter že osvaja produkcijo svinca in cinka

Se priporočamo za naročila

Uprava: Železniška postaja Skofljica

Brzojav: Posavski, Skofljica

Telefon: Skofljica 4

Tekoči račun: NB Ljubljana 610-T-1

Projektiranje elektroenergetskih in prenosnih naprav

o Elektroprojektu Ljubljana

INŽ. ALOJZ GREGORČIČ

Za naše starejše električne naprave, ki so bile zgrajene pred prvo in drugo svetovno vojno, so izvršile projekte večinoma tuje tvrdke, ki so dobavile stroje in drugo opremo. Doma so se izdelovali le projekti za razdelilne vode srednje, visoke in nizke napetosti ter za male transformatorske postaje. Domači strokovnjaki niso imeli možnosti, da bi sodelovali pri zasnovah in izvedbah večjih naprav, zato pa tudi ne prilike, da bi si pridobili izkušnje za večje in težje naloge, ki so jih čakale.

Silen razmah industrializacije in elektrifikacije v novi Jugoslaviji je pa nudil domačim inženirjem in tehnikom takoj polno lepega in zanimivega, a obenem težkega in odgovornega dela. Brž ko so bile po okupatorju opustošene tovarne in elektrarne zopet stavljene v obrat, se je že predvidevala izgradnja novih objektov, za kar so bili pa potrebni projekti.

Za izgradnjo sistematične elektrifikacije je bilo potrebno izdelati načrte za nove hidro- in termoelektrarne, razdelilne transformatorske postaje in daljnovode. Pri izdelavi teh projektov se je pa že upoštevala naša razvijajoča se elektro- in strojna industrija. V prvih povojnih letih so se osnovala manjše projektantske skupine v sklopu tedanjih zveznih in republiških organizacij elektrogospodarstva. Te skupine so projektirale po večini samo po eno vrsto objektov, n. pr. samo hidroelektrarne ali pa samo transformatorske postaje. Večkrat tudi niso bili izdelani celotni projekti v eni skupini, temveč ločeno, gradbeni del posebej in elektrostrojni del posebej. Največja tovrstna organizacija zveznega značaja je bil Hidroelektroprojekt, ki je imel svoje podružnice po vseh republikah, razen v Črni gori, in se je bavil s projektiranjem hidroelektrarn. V Hidroelektroprojektu so se izdelovali že celotni projekti, tako gradbeni kakor tudi elektrostrojni. V začetku l. 1952, ko je nastopila splošna decentralizacija, so postale podružnice Hidroelektroprojekta v republikah samostojna podjetja, ki so pritegnila nase tudi druge sorodne projektantske skupine.

Tako je nastal tudi Elektroprojekt v Ljubljani kot samostojno podjetje za projektiranje hidro- in termoelektrarn, razdelilnih transformatorskih postaj in daljnovodov. Projektira pa tudi strelvodne naprave, električne krušne peči, daje strokovne nasvete, izvršuje proračune in vrši nadzor nad gradnjo in montažo.

V podjetju je zaposlenih 55 inženirjev in 47 tehnikov gradbene in elektrotehnične stroke poleg drugega tehničnega in pomožnega osebja. Podjetje ima poslovno zvezo z vso domačo elektro- in strojno industrijo, elektrogospodarskimi podjetji, gradbeno operativno, raziskovalnimi zavodi in znanstvenimi inštituti, poleg tega pa tudi z večjo inozemsko elektro- in strojno industrijo ter posameznimi inozemskimi strokovnjaki.

Sedež podjetja je v Ljubljani, Hajdrihova 2. Po potrebi se pa formirajo v bližini večjih gradilišč posamezne skupine, od katerih obstoji trenutno skupina 16 ljudi v Mariboru, za projektiranje elektrarn na Dravi. Prej so pa bile

podobne skupine tudi v Šoštanj, Mostah, Medvodah in v Črni gori.

V Elektroprojektu Ljubljana, oziroma njegovih predhodnicah, so bili izvršeni projekti za vse elektroenergetske in prenosne naprave, ki so bile zgrajene po vojni v Sloveniji. Podjetje se pa ni omejilo le na Slovenijo, temveč je izdelalo več projektov tudi za elektrarne in daljnovode v drugih republikah naše države.

Po načrtih Elektroprojekta v Ljubljani so bile zgrajene naslednje naprave, ki so že v pogonu:

Hidroelektrarne: V Sloveniji Mariborski otok, Vuzenica, Moste, Medvode, Savica; v Črni gori Rijeka Musovića, Slap Zete, Rijeka Crnojevića, Glava Zete;

termoelektrarne: Hladilni stolp za elektrarno Brestanica;

razdelilne transformatorske postaje: Kleče, Pekre, Selce pri Celju, Ravne, Sežana, Koper, Novo mesto, Tomačevo, Slovenska Bistrica, Murska Sobota, Podgora, Bitnje, Štore in Gradac (Črna gora);

110 kV daljnovodi: Ljubljana — Radovljica, Laško — Velenje, Dravograd — Maribor, Dravograd — Ravne, Maribor — Tovarna aluminija Kidričevo in Lukavac — Zvonik (Bosna)

50 kV daljnovod Črni Kal — Koper

35 kV daljnovodi: Radovljica — Žirovnica — Moste, Moste — Javornik — Jesenice, Grosuplje — Kočevje, Maribor — Slovenska Bistrica — Podplat, Brestanica — Videm Krško.

V gradnji in montaži pa so:

hidroelektrarne: Vuhred in Čabranka

termoelektrarne: Šoštanj, elektrarna v Tovarni celuloze Videm-Krško, povečava v elektrarni Trbovlje

razdelilne transformatorske postaje: Tezno pri Mariboru, Velenje, Kočevje, Podplat, Trbovlje.

Deloma že izvršeni, deloma pa v izdelavi so projekti za:

hidroelektrarne: Mavčiče, Krško, Verd (Planina), Lobnica na Pohorju, Ožbalt ob Dravi, Idrija, Osp (Notranjska Reka), rekonstrukcija Fale, Gradec (Makedonija) ter Tara in Piva (Črna gora)

termoelektrarne: elektrarna na Premogovniku Sičovlje, hladilni stolp za Kolubaro (Srbija)

razdelilne transformatorske postaje: Ljubljana — Mirje, Gradišče, Mačkovci, Ruše, Črnomelj, Kranj, Lesce, Jesenice, Kromperk, Idrija

110 kV daljnovodi: rekonstrukcija Laško — Sutla, Trbovlje — Laško, Velenje — Črnuče

35 kV daljnovodi: Vuzenica — Vuhred, Velenje — Podlog — Celje.

Namen Elektroprojekta Ljubljana je, da izvrši s svojimi strokovnjaki na podlagi dosedanjih izkušenj čim več ekonomičnih projektov in s tem kar največ mogoče prispeva k elektrifikaciji naše domovine.

KARTONAŽNA TOVARNA

LJUBLJANA

TONETA ČUFARJA 16

Tekoči račun 601-T-559 pri NB v Ljubljani
Brzojavni naslov: »KARTONAŽA«, Ljubljana
Telefon: 50-507, 50-508
Poštni predal: 14

Proizvaja in nudi:

vsakovrstne kartonažne in papirne izdelke za embalažo in reprodukcijo kot tudi navadne zložljive in okrogle škatle za industrijo, lekarniško embalažo, futerale za naočnice, mehke in trde cevke za tekstilno industrijo itd.

Papirna konfekcija:

toaletni papir, papirnati servieti, parafinirani lončki za živila, zvitki za blagajne in računske stroje, registratorji, fascikli itd.

Lastna tiskarna:

raznovrstna eksportna embalaža

IZOLIRKA

LJUBLJANA — MOSTE

Telefon: 50-852, 50-615, 50-557

NUDI

bitumske izdelke:

strešna lepenka št. 120, 150, 80
bitumska premazna masa
bitumska izolacijska masa
bitumske emulzije, cestne

katranske izdelke:

poltrda in trda katranska smola,
srednje, težko in antracensko olje,
karbolinej, lak za železo; armirane
podometne cevi (Bergmann) vseh
profilov

Material za toplotne izolacije:

žlindrina volna v balah; izolacijske
blazine iz žlindrine volne;
izolacijska »Termalit«-opeka
Toplotna izolacijska dela za industrijske naprave

VELETRGOVINA ŽELEZNINA

LJUBLJANA, PARMOVA ulica 35

Telefon: 50-008, 50-821 in 52-741

Postrežemo vas točno in solidno po dnevnih konkurenčnih cenah z vsemi kovinskimi izdelki za obrt, poljedelstvo in gospodinjstvo.

Bogata izbira uvoženega blaga.
Oglejte si našo zalogo!

MESTNA
HRANILNICA
LJUBLJANSKA

GROSISTIČNO TRGOVSKO PODJETJE Z BARVAMI IN LAKI

»MAVRICA«

P R I P O R O Č A v nakup vse vrste premaznega materiala kot lanični firnež, oljnate barve in lake, vse vrste čopičev in ves v to stroko spadajoči material po najnižjih grosističnih cenah v svojih skladiščih in sicer:

Skladišče en gros, Ljubljana, Titova cesta 33 (javna skladišča), telefon 32-561 in

skladišče en gros, Rijeka. Aldo Colonello 6, telefon 33-07

LJUBLJANA - RESLJEVA CESTA 1 - TELEFON 21-256, 21-488

O krajna
zadružna
zveza

CELJE

Telefon
števil. 24-66
in 24-67

*

povezuje
73 splošnih
kmetijskih zadrug
in dve kmetijski
delovni zadrugi,
ki uspešno razvijajo
in krepijo
gospodarsko osnovo
vsem oblikam
kmetijskega združništva
v okraju
Celje mesto
in okolici

Tovarna jeklenih
avtobusnih karoserij

„Karoserija“

LJUBLJANA, KAMNISKA 25

Brzovjav: »Karoserija«, Ljubljana

Telefon 31-047

Tekoči račun: 60-KB-2-Z-6

i z d e l u j e

avtobusne, sanitarne, gasilske
in trolejbusne karoserije kakor
tudi karoserije specialnih vozil
ter kase ne za tovrne avto-
mobile

Autocommerce

Generalno zastopstvo tovarn

MERCEDES-BENZ

M I C H E L I N

Sedež: Ljubljana, Titova 28, telefon 31-285

Zastopstva: Beograd, Zagreb, Sarajevo,
Skoplje, Koper, Novi Sad,
Split, Dubrovnik

Prodaja: osebnih, dostavnih, bol-
niških in tovornih avtomobilov,
avtobusov in trolejbusov, gasil-
skih in komunalnih voz, brodskih
motorjev in agregatov ter vseh
vrst rezervnih delov.

Prodaja: vse vrste dimenzij tek-
stilnih in »Metalic« X gum ter
specialnih AIRSTOP zračnic.

Izvoz - Uvoz

TEXTIL-IMPEX

LJUBLJANA

BEETHOVNOVA 13/I

TELEGRAM: »TEXTIL-IMPEX«

TELEFON: 23-540, 23-915

UVOZ:

*Bombaža, volne,
staničnih olaken,
preje iz umetne soile
in sintetičnih olaken
ter drugih
tekstilnih suzovin*

IZVOZ:

*Vse vrste tkanin,
domače volne,
konoplje
in tekstilnih odpadkov*

**Podjetje
za urejevanje hudournikov**

Ljubljana, Parmova 33

Kolektiv čestita za

1. MAJ!

*Znaten del gorenjskih kmetov-zadružnikov
povezuje v svojih vistah
Okrajna zadružna zveza Radovljica*

Gostinsko podjetje
VINO-KOPER

direkcija Kočevje, s poslovalnicami:
KOLODVORSKA RESTAVRACIJA
VINO-KOPER
• RUDNIŠKA RESTAVRACIJA
VINO-KOPER
VRTNA RESTAVRACIJA
VINO-KOPER - GAJ

*Dunajska in primorska kuhinja
Dnevno sveže morske ribe
Pristna istrska vina renomiranih kleti
»VINO-KOPER«, Koper
se priporoča domačinom
in potujočemu občinstvu*

Mestna

PLINARNA V LJUBLJANI

RESLJEVA CESTA 28

Telefon št. 50-555

Poštni predal 158

Tek. račun pri NB 604-T-291

proizvaja:

PLIN, KOKS, KATRAN IN ŽVEPLO

izvršuje:

PLINSKE INSTALACIJE

popravlja:

PLINSKE NAPRAVE IN PLINSKE
APARATE (kuhalnike, štedilnike,
kopalne in sobne peči)

iz polizdelkov sestavlja:

PLINSKE KUHALNIKE, ŠTEDIL-
NIKE IN SOBNE PEČI ZA PLI-
NARNIŠKI PLIN ZA BUTAN

Okrajna

zadružna zveza

Dravograd

*

čestita

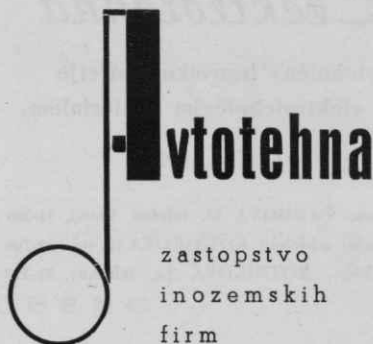
vsemu

delovnemu ljudstvu

za delavski praznik

in desetletnico

osvoboditve

zastopstvo
inozemskih
firm

LJUBLJANA

Celovška 38

BEOGRAD

Brankova 18

Konsignacijska skladišča

General motors: Opel, Chevrolet,
Pontiac, Oldsmobile, Buick,
Cadillac, GMC, Vauxhall
in Bedford

OM: OM-Super Orione,
OM-Orione, OM-Super Taurus,
OM-Taurus, OM-Leoncino

Bosch avto-elektro in Dieslov
material

PIRELLI avtomobilske
in traktorske gume

RIV ležaji

**Poslužite se naših najmodernejših
servisov GM, OM in Bosch v Ljub-
ljani, Celovšk : c. 38 in Bosch-ser-
visa v Beogradu, Karadjordjeva 63**

Elektrotehna

tehnično trgovsko podjetje
z elektrotehničnim materialom

LJUBLJANA

Uprava: PARMOVA 33, telefon 30-092, 31-289
Prodajni oddelek: KOTNIKOVA 12, tel.: 50-706
Skladišče: KOTNIKOVA 12, telefon: 31-350

*

v a m n u d i

ves elektrotehnični material domače
in inozemske proizvodnje, elektroin-
stalacijski material, transformatorje,
motorje, žarnice itd.

U v o z

Interese

belokranjskih

kmetov - zadržnikov

uspešno zastopa

Okrajna
zadržna zveza
Črnomelj

Trgovsko podjetje

»Tobak«

LJUBLJANA, LIKOZARJEVA ULICA
Telefon št. 30-956

Naslov brzojavk: »TOBAK«, Ljubljana
Tekoči račun: 60-KB-lž-1094

Prodajamo v s e vrste
tobačnih izdelkov, vži-
galice, poštno ter taksne
vrednotnice na debelo iz
naših skladišč Ljubljana,
Vrhnikla, Domžale, Kam-
nik in Grosuplje

ter na drobno iz naših prodajalnic
tobaka

Okrajna
zadržna zveza
Kačevče

s k r b i

za gospodarski napredek
kmetov
svojega okraja

GRADBENO
PODJETJE

Z **i** DAR

Kočevje

s svojimi gradilišči:

Kočevje, Ribnica, Bloke,
Rakek in Delnice

gradi

visoke, nizke in industrijske gradnje

KEMIČNA TOVARNA

MOSTE

Ljubljana

Telefon: 30-351

izdeluje:

Al - oksid (glinica)

Al - sulfat 17/18%

K - Al - stipsa (galun)

Živosrebrni oksid

TRGOVSKO PODJETJE

» M L I N A R «, LJUBLJANA

RESLJEVA CESTA 16

Telefon: 51-526

MLINARJI!

Mlinsko-tehnične potrebščine, mlinska sita — svilena in žimnata — žično tkanino, usnjene in gumijaste pogonske jermene, šivalne jermence, vosek za jermena, klej za jermena, mlinske kamne — naravne in umetne — gurte, peharčke in vijake, omela, metle in ročna omela, mlinske klepce, kronske in sekirice, sukanec, motvoz, vreče, flanelo in filter tkanino, ščetke za planska sejala, vozičke za vreče z gumijastimi kolesi, mlinske trierje, mlinske stroje

nudi po zmernih cenah

„Indos“

INDUSTRIJA OBDELOVALNIH STROJEV

LJUBLJANA - MOSTE

OB ZELEZNICI, TELEFON 50-274

proizvaja

električne vrtalne stroje,
ekscentrske stiskalnice,
hidravlična teleskopska dvigala,
patentna kurišča za parne kotle in
razne stroje po dostavljenih načrtih

STAVBENO PODJETJE

LJUBLJANA

Ambrožev trg 1

čestita

za delovni praznik
in desetletnico
osvoboditve
vsemu delovnemu ljudstvu
in se priporoča

Najstarejše
grosistično
podjetje

„VELETEKSTIL“

trgovsko podjetje
s tekstilom na debelo

LJUBLJANA
Nazorjeva ulica 4

prej

„TEKSTIL - OBUTEV“

Največja zaloga,

Najlepša izbira tkanin,

izbranih izdelkov konfekcije,

modnih vzorcev trikotaže

in pletenin

„VELETEKSTIL“ prej „TEKSTIL-OBUTEV“ - „VELETEKSTIL“ prej „TEKSTIL-OBUTEV“

IMPORT

Čestitamo vsem
delovnim ljudem
ob desetletnici
osvoboditve

»GRUDA«

EXPORT

LJUBLJANA
Miklošičeva c. 6

Telef. h. c. 21-261, 20-143

Direktor 20-365

Kom. direktor 20-365

Referati za uvoz, izvoz in
notranjo trgovino 20-547

P. p. Ljubljana 428

Tekoči račun 606-T-1514

Okrajna zadružna
zveza z o.j.
Maribor

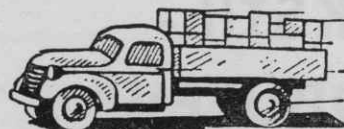
oskrbuje

preko
svojih
podjetij
potrošnike
z deželnimi
pridelki

in skrbi za

napredek
kmetijstva
na svojem
ozemlju

»AVTO«

SPLOŠNO AVTOPREVOZNIŠTVO KOČEVJE

TELEFON ŠT. 2-92 — NARODNA BANKA KOČEVJE — TEKOČI RAČUN ŠT. 517-T-24

Prevaža s tovornimi avtomobili vse vrste blaga — v prvi vrsti gozdne sortimente. V lastni delavnici popravljamo avtomobile, vse vrste poljedelskih strojev in njihovih priključkov

AVTOBUSNI PROMET:

Redni avtobusni promet na progah:
Brod na Kolpi—Kočevje—Ljubljana,
Kočevje—Osilnica, Kočevje—Trava,
Kočevje—Stari trg, Stari trg—Črnomelj

AVTOTAKSI — IZLETNIŠKI AVTOBUSI

Labod

KEMIČNA ČISTILNICA,
PRALNICA IN BARVARNA

Ljubljana
POLJANSKI NASIP 6

Impregniramo vetrne jopiče,
dežne plašče, šotore ipd.

Kemično čistimo in barvamo
vse vrste oblek in tkanin.

Plisiramo svileno in volneno
blago.

Peremo, mongamo in likamo
perilo.

Poslovalnice: POLJANSKI NASIP 4
PRAZAKOVA ULICA 12
TITOVA CESTA 3
CELOVSKA CESTA 49

Črevarna
Ljubljana

Poljanska c 85
Telefon 30-003

Nakup in prodaja vseh vrst naravnih črev

Izdelovanje umetnih črev prvovrstne kvalitete

Nakup in prodaja tehničnih maščob

GROSISTIČNO TRGOVSKO PODJETJE

MERKUR

*Vsem cenjenim odjemalcem sporočamo,
da imamo veliko izbiro modnega, galanterijskega
in konfekcijskega blaga kakor tudi uvozno
robo po nizkih konkurenčnih cenah,
o čemer se, prosimo, prepričajte sami
v našem skladišču v Ljubljani*

Trubarjeva cesta 29

Ljubljana

TRUBARJEVA C. 29
Telefon 30-638

O KRAJNA

**ZADRUŽNA
ZVEZA z o. j.
KRANJ**

*želi potrošnikom in svojim članom
v desetem letu osvoboditve
mnogo uspehov*

**AVTOPROMET
IN
MEHANIČNE DELAVNICE**

**LJUBLJANA
SAVSKA CESTA**

Prevozi s tovornimi avtomobili. Avto-
mehanična delavnica, popravila
avtomobilov

Karoserijska delavnica, izdelava ka-
bin, kasonov s kleparskimi in ta-
petniškimi deli

Avtoličenje vseh vrst avtomobilov.
Vulkaniziranje avtomobilskih pla-
ščev vseh dimenzij

Naročanje prevozov, avtopark, Vilharjeva 19,
telefon 30-823

Uprava in druge delavnice: Savska cesta,
telefon 31-392

Tekoči račun: Komunalna banka 60-KB-3-Z-35

Trgovsko podjetje

»KURIVO«

LJUBLJANA, MASARYKOVA C. 15

Telefon 30-570, 30-571

s svojimi poslovalnicami:

DOLENJSKA CESTA 44,
TESARSKA ULICA 3,
TRŽAŠKA CESTA 22,
RIMSKA CESTA 21,
VILHARJEVA CESTA,
POLJE,
RADOVLJICA, MESTNI TRG 28

nudi

vse vrste premoga, ki ga dostavlja
potrošnikom na dom

GRADBENO PODJETJE

T R N O V O

LJUBLJANA

Kolezijska ulica 4

Telefon 22-393

Izvršujemo

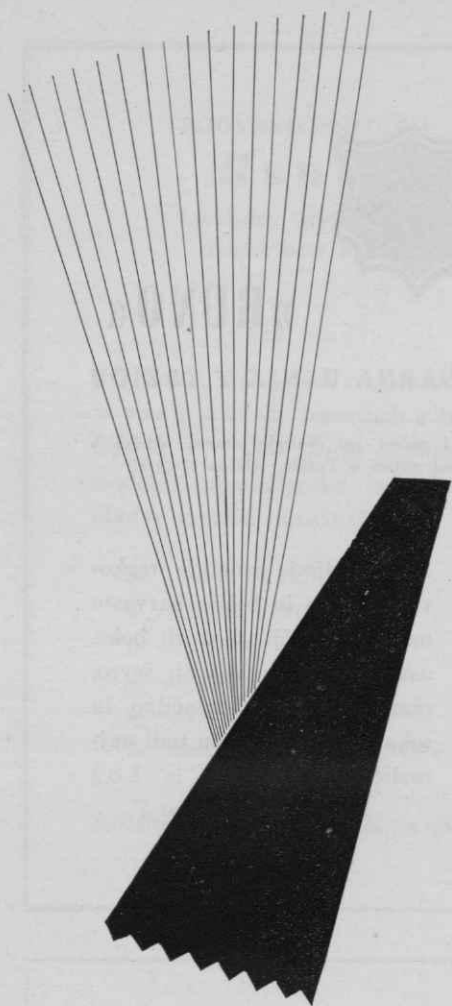
novogradnje stanovanjskih in tovarniških
objektov kakor tudi njihove adaptacije

*

Za obrtniška dela jamčimo

*

Delo izvršujemo solidno, hitro in po
zmernih cenah

»Lekstilana«

TOVARNA SUKNA

KOČEVJE

nudi

prvovrstno

volneno blago

za damske plašče

in kostume

ter za moške obleke

in plašče

UVOZNO - IZVOZNO PODJETJE

SANOLABOR

LJUBLJANA, CIGALETOVA 5

TELEFON 31-540, 31-535

izvršuje

pod najugodnejšimi pogoji uvoz:
medicinskih in farmacevtskih proiz-
vodov, instrumentov, aparatov in
ortopedskih pripomočkov,

nudi

vsem bolnicam, ambulantam, dispan-
zerjem in drugim zdravstvenim
ustanovam: medicinske in laborato-
rijske aparate ter instrumente,
aparate za elektromedicino in rent-
gen, ortopedske pripomočke ter vse
druge medicinske potrebščine in
opremo.

Vsem lekarnam:

lekarniške aparate, potrebščine in
opremo, lekarniško embalažo vseh
vrst ter medicinsko, higiensko in
sanitarno blago.

Drogerijam:

razno drogerijsko blago, gumijaste,
sanitetne, medicinske in higienske
predmete kakor cuclje, irigator-
garniture, termofore in drugo.

Optikom:

optična stekla in okvire za naočnike
ter optične instrumente in aparate.

Zastopnik domače tovarnice za
rentgen-aparate RR Zavodi, NIS in
domače tovarnice medicinskih instru-
mentov in aparatov »Sutjeska«,
Beograd

**SPLOŠNA
TRGOVSKA
IMPORT-EXPORT
K O P E R**

č e s t i t a

vsemu
delovnemu
ljudstvu
za delavski
praznik
in desetletnico
osvoboditve

»RUNO«

TOVARNA USNJA V TRŽIČU

Tekoči račun pri Narodni banki 611-2-T-9,
podružnica v Tržiču, telefon 37 (3-37)

Naše podjetje izdeluje vsako-
vrstno črno in boljše barvasto
usnje iz telečjih kož ali boks,
usnje iz kozjih kož ali ševro,
raznoterih barv, oblačilno in
rokavičarsko usnje in tudi naj-
različnejše predmete iz kož
drobnice in drugo

Volnenka

Tovarna volnenih in bombažnih izdelkov

I z d e l u j e :

volnene in bombažne,
trikotažne standardne izdelke
za mesto in deželo,
pletene zavese, vatelin,
modne in športne šale,
svileni taft za dežnike itd.

»Volnenka«

L J U B L J A N A
Poljanski nasip št. 40

TELEFON ŠT. 30-251

Bogata izbira, dobra kvaliteta
in solidne cene

Vsem cenjenim odjemalcem
se toplo priporočamo

TRGOVSKO PODJETJE

Usnje

Ljubljana, Gradišče 10

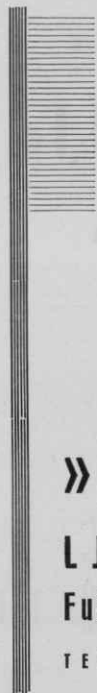
Telefon 20-517, 20-570

vam nudi

kvalitetno, trpežno in ceneno obutev
v vseh naših trgovinah s čevlji.
Oglejte si veliko izbiro najnovejših
modelov pomladanske in celoletne
obutve v naših trgovinah:

- ▶ »ZARJA«, KARDELJEVA 5
- ▶ »ELITA«, NAZORJEVA 5
- ▶ »LUKSOR«, ČOPOVA 9
- ▶ »ASTRA«, ČOPOVA 38
- ▶ »ČEVLJI«, ČOPOVA 38
- ▶ »ZMAJ«, CIRIL-METODOVA 9

Solidna postrežba, prodaja na obroke

*Use vrste industrijskih
in navadnih ščetk ter ta-
petniško žimo vam nudi
po najnižjih dnevnih
cenah podjetje*

»ŽIMA«

LJUBLJANA

Fužinarska ulica 3

TELEFON ŠT. 30-054

TRGOVSKO PODJETJE

PETROL

LJUBLJANA, CANKARJEVA 5/III.

Nudimo pogonska goriva, maziva in pline ter druge proizvode domače proizvodnje
in iz uvoza. Naše blago dobite v vseh večjih gospodarskih središčih Slovenije.
Obračajte se zaradi pravilnega in racionalnega mazanja vaših strojev na »Petrol«,
Ljubljana, tehnična služba, telefon 21-230. Glede nakupa vseh vrst naftnih derivatov
in bencinskih črpalnih naprav iz uvoza pa na naš uvozni oddelek, telefon št. 21-289.

Tekoči račun pri Narodni banki v Ljubljani št. 601-T-358.

Poštni predal št. 16 — Telegram: »PETROL«, Ljubljana

Telefoni:

komercialni oddelek: 21-230, tehnični oddelek: 20-840, uvozni oddelek 21-289, računovodstvo 23-493,
direktor: 20-841, bencinski servis Ljubljana, Prešernova cesta: 21-843

GRADBENO PODJETJE

»GRADITELJ«

Ljubljana

Šmartinska c. 64/b

Telefon 31-077

*Izvršujemo vsa grad-
bena in obrtniška dela
hitro in solidno. Pripo-
ročamo se za naročila*

Tekstilna tovarna *v Ajdovščini*

AJDOVŠČINA

izdeluje
raznovrstne
bombažne tkanine,
enobarvne, karo
in progaste
za žensko
in moško
perilo

O D P A D

PODJETJE ZA PROMET Z ODPADKI V LJUBLJANI

Parmova ulica št. 53 - telefon: 32-664, 32-732, 30-573

*Kolikor bolj napreduje industrializacija,
toliko važnejše postaja za nas izkoriščanje
odpadlih surovin. Zato zbirajte odpadke
in jih oddajajte našim odkupnim postajam*

*Odkupne postaje so v vseh večjih mestih
Slovenije*

TE DNI JE IZŠLA KNJIGA Z NASLOVOM

**»SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA,
TOPOGRAFIJA MESTA IN OKOLICE«**

KI JO JE NAPISAL PROF. MILKO KOS. S TEM JE DOBILA LJUBLJANA TEMELJIT IN ZNANSTVENO DOGNAN OPIS RAZVOJA V SREDNJEM VEKU. DELO NI POTREBNO SAMO ZGODOVINARJU IN GEOGRAFU, PAČ PA TUDI ARHITEKTU, UMETNOSTNEMU ZGODOVINARJU, TOPOGRAFU TER VSEM, KI JIH ZANIMA RAZVOJ LJUBLJANE. CENA KNJIGI JE 300 DIN, NAROČA PA SE PRI UPRAVI KRONIKE, MESTNI TRG ŠT. 27/III., LJUBLJANA.

PUTNIK SLOVENIJA

Potovalni urad

Direkcija v Ljubljani in poslovalnice
v vseh večjih krajih Slovenije

- * *Informacije*
- * *Prodaja vseh vrst vozovnic*
- * *Rezervacije*
- * *Izleti, potovanja in ekskurzije po domovini in tujini*
- * *Posredovanje potnih listin*
- * *Zastopstvo svetovnih prekoceanskih linij
in podjetij za letalski promet*
- * *Turistična propaganda*
- * *Menjava tujih valut in potovalnih čekov*